

Cultureel Erfgoed

Cultureel Erfgoed

Een studie naar de keuzes die Turkse en Nederlandse vrouwen maken met betrekking tot arbeid en zorg en de invloed van cultureel kapitaal.

Auteur: Marijke Scholten
Studentnr.: 275495
Studie: FSW/Sociologie
Begeleider: dr. J. F. A. Braster
Plaats: Rotterdam
Datum: Maart 2005

Voorwoord

Er is een last van mijn schouders gevallen. Ik kan weer opgelucht ademen, nu ik dit grote project tot een goed einde heb gebracht. Begin september 2004 ben ik begonnen met afstuderen en begin maart 2005 heb ik het afgerond. Al met al heb ik dus ruim een half jaar aan dit onderzoek besteed.

Het voelt enerzijds als een opluchting om mijn tweede studie af te ronden, aan de andere kant is dit ook het begin van een nieuw project. Na mijn eerste studie, HEAO communicatie, vond ik mijzelf nog niet genoeg ontwikkeld om mij op de arbeidsmarkt te gaan begeven. Op deze opleiding heb ik mijzelf op praktisch niveau goed kunnen ontwikkelen, maar op theoretisch niveau vond ik dat er nog kennis ontbrak. Na mijn afstuderen in 2002 heb ik dan ook besloten om nog een universitaire studie te beginnen om de competenties, waarop ik voor mijn gevoel tekort schoot, verder te ontwikkelen. Ik koos voor de studie sociologie omdat deze studie goed aansluit bij mijn brede maatschappelijke interesses. Achteraf kan ik alleen maar zeggen dat het goed is geweest om deze stap te zetten. Bij aanvang van deze studie twijfelde ik of het niveau voor mij haalbaar was. Niets bleek minder waar te zijn. Ik zag vooral de vakken waarin de methoden en technieken van onderzoek behandeld werden als een grote uitdaging, maar ook deze vakken bleken (gelukkig) geen obstakel te vormen. Als ik nu mijn cijferlijst overzie ben ik eigenlijk best tevreden.

Het volgende doel waarop ik me kan richten is het zoeken naar een veelzijdige functie waarin ik verder kan groeien, want met het afronden van deze opleiding is een nieuwe leerzame periode aangebroken. Het einde van mijn opleidingstraject betekent dan ook niet dat er een einde is gekomen aan mijn leertraject, integendeel, die gaat nu pas beginnen!

Als ik terugkijk op deze studie kan ik alleen maar terugdenken aan een zeer leuke periode. Ik heb veel mensen leren kennen en een gezellige tijd gehad, maar ook heb ik de mogelijkheid gehad om werkervaring op te doen. De periode waarin ik als student-assistent bij ISEO heb gewerkt, heeft veel indruk op mij gemaakt. Door mijn collega's heb ik verschillende kanten van onderzoek leren kennen en hun vertrouwen in mij heeft mij een hoofdstuk in een publicatie opgeleverd.

Natuurlijk had ook ik mijn scriptie niet af kunnen ronden zonder de hulp van een aantal mensen. Allereerst wil ik dan ook mijn begeleider, Sjaak Braster, bedanken voor zijn hulp bij het vormgeven van mijn onderzoek en het nakijken en aanvullen van de hoofdstukken. Ik heb de afspraken met hem als zeer inspirerend ervaren, dankzij hem kreeg ik nieuwe ideeën voor mijn onderzoek. Ook wil ik mijn collega's bij het ISEO bedanken en dan met name Marieke Wageveld, Sandra Groeneveld en Justus Veenman. Nadat het project waaraan ik meewerkte afgerond was kreeg ik een plek om aan mijn scriptie te kunnen werken, tijdens die periode zat ik samen met Marieke op een kamer. Zij heeft mij geholpen problemen die ik tegenkwam op te lossen en heeft regelmatig nieuwe ideeën aangedragen. Sandra heeft mij in het begin van mijn afstudeerperiode geholpen met het zoeken naar een geschikt onderwerp voor mijn scriptie, hiervoor ben ik haar erg dankbaar. Justus ben ik veel dank verschuldigd, omdat hij mij de mogelijkheid bood om aan mijn scriptie te werken en van de voorzieningen bij ISEO gebruik te maken.

Verder wil ik ook nog familieleden bedanken voor hun getoonde interesse. Mijn vriend Robbert ben ik dank verschuldigd voor de keren dat hij mijn hoofdstukken door moest lezen om spellingsfouten eruit te halen. Tenslotte wil ik mijn ouders bedanken voor de mogelijkheid die zij mij gaven om te blijven studeren.

Marijke Scholten
Spijkenisse, maart 2005

Inhoudsopgave	
Hoofdstuk 1 Inleiding	6
1.1 Probleemstelling	6
1.2 Keuzes	8
1.3 Opzet	9
Hoofdstuk 2 Algemeen beeld	11
2.1 De arbeidsmarkt	11
2.2 Onderwijs	17
2.3 Gezinsvorming	19
2.4 Arbeid en zorg	21
2.5 Samenvatting	23
Hoofdstuk 3 Theoretisch kader	25
3.1 De rationele keuzetheorie	25
3.1.1 Kritiek op deze theorie	26
3.1.2 Alternatieven	27
3.1.3 Het analysekader van Lipshitz	28
3.2 Cultureel kapitaal	30
3.3 Veronderstellingen	32
3.4 Samenvatting	33
Hoofdstuk 4 Onderzoeksopzet en dataverzameling	34
4.1 Onderzoeksopzet	34
4.2 Dataverzameling	35
4.2.1 Selectie van respondenten	35
4.2.2 Benadering van respondenten	37
4.2.3 Interviewleidraad	39
4.3 Samenvatting	40
Hoofdstuk 5 Resultaten	42
5.1 Kenmerken respondenten	42
5.2 Arbeid	44
5.3 Zorg	47
5.3.1 Arbeid en zorg	49
5.3.2 Gewenste situatie	51
5.4 De theorie van Lipshitz	52
5.5 Invloed cultureel kapitaal	56
5.6 Samenvatting en conclusie	60
Hoofdstuk 6 Conclusies en aanbevelingen	63
6.1 Samenvatting en conclusies	63
6.2 Aanbevelingen	66
Literatuur	67
Bijlage	70

Hoofdstuk 1 Inleiding

De laatste jaren is veel onderzoek gedaan naar arbeidsmarktparticipatie, deelname aan onderwijs en vruchtbaarheidsgedrag van vrouwen. Bij veel van deze onderzoeken ligt de nadruk op de toegenomen arbeidsparticipatie van vrouwen. Uit deze onderzoeken blijkt dat deze arbeidsparticipatie nauw samenhangt met de aanwezigheid van kinderen in het gezin. In veel huishoudens nemen vrouwen nog steeds het grootste deel van de zorgtaken op zich, zodra er kinderen in het gezin geboren worden. Ook opleiding blijkt een belangrijke rol te spelen bij vruchtbaarheidsgedrag. In alle fasen van de gezinsvorming nemen meer vrouwen met een hogere opleiding dan met een lagere opleiding deel aan het arbeidsproces en stellen het krijgen van kinderen uit tot rond hun dertigste levensjaar. Hoe hoger vrouwen zijn opgeleid, des te groter is de kans dat vrouwen het moederschap uitstellen en des te groter is de kans dat ze hun loopbaan niet onderbreken voor het krijgen van kinderen. Hoe hoger de opleiding hoe sterker het moederschap en werk elkaar beconcurreren (Turkenburg 1995). Dit gegeven vormt het startpunt van mijn scriptie. In dit inleidende hoofdstuk zal ik mij richten op de probleemstelling, de keuzes die ik heb gemaakt om mijn onderzoek af te bakenen en de opzet van deze scriptie.

1.1 Probleemstelling

Onderzoek uit de jaren 80 signaleerde al dat er vier factoren waren die vrouwen zouden doen veranderen van een 'huisvrouw' naar een participant op de arbeidsmarkt. Dit zou ten eerste komen door instabiele man-vrouw relaties, steeds meer relaties gaan stuk en vrouwen beseffen dat ze meer zelfstandig moeten worden. Een tweede reden is de inkomensdruk. Steeds meer stellen leggen hun levensstandaard zo hoog dat het niet meer mogelijk is dit op één salaris te bereiken. Bovendien wordt de druk nog groter als er ontslagen vallen en er economisch slechtere tijden aanbreken. Een derde punt is de ontevredenheid van vrouwen met het doen van het huishouden. Een leven alleen gebaseerd op het verzorgen van het huishouden en moeder zijn geeft veel vrouwen niet de voldoening die ze zoeken. De laatste reden is dat er steeds meer kansen voor vrouwen komen op de arbeidsmarkt. De eerste drie punten zijn push factoren, en hebben ervoor gezorgd dat vrouwen uit huis willen, het laatste punt is een pull factor dat ervoor zorgt dat ze ook kunnen waarmaken wat ze ambiëren. Inmiddels zijn vrouwen steeds vaker hoog opgeleid en investeren veel tijd en geld in hun studie. Het traditionele gezin uit de jaren vijftig, waarin de man in voltijd werkt en de vrouw thuisblijft om voor het huishouden en de kinderen te zorgen, bestaat grotendeels niet meer. De Emancipatiemonitor 2002 van het Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP) laat zien dat in 2001 ruim 53 procent van de vrouwen tussen de 15 en 64 jaar een betaalde baan had van 12 uur of meer. Het groeiend aantal tweeverdieners stelt andere eisen aan de maatschappij. Werk, gezin, vrije tijd, studie zijn niet langer gescheiden eenheden, maar lopen door elkaar heen. Werkende ouders weten daar alles van. Het gaat goed onder de voorwaarde dat er geen kind ziek is, en er geen lesuitval is. Aan deze voorwaarden wordt regelmatig niet voldaan. Met name vrouwen dreigen tegenwoordig in de knel te komen. Het bereiken van economische zelfstandigheid door werk, één van de doelstellingen van de regering, dreigt op die manier een zeer onaantrekkelijke kant te krijgen (www.szw.nl). Volgens cijfers van het Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS) doen negen van de tien vrouwen nog het meeste werk in huis. Daardoor worden vrouwen die een betaalde baan hebben dubbel belast: zij werken buiten de deur en zorgen voor huishouden en kinderen. Op die manier wordt het hen dus moeilijk gemaakt om óf werk buitenshuis te zoeken óf meer te gaan werken (www.szw.nl).

Recent onderzoek laat zien dat er grote verschillen zijn tussen de manier waarop Marokkaanse en Turkse vrouwen hun arbeid en zorgtaken invulling geven en de manier waarop autochtone vrouwen dit doen. Aangezien er nog weinig bekend is over de verschillen in het combineren van arbeid en zorg van allochtone en autochtone vrouwen en de redenen hiervoor, richt ik mij hierop in mijn scriptie. Mijn eerste onderzoeksvraag richt zich op de verschillen tussen deze drie groepen. De eerste onderzoeksvraag luidt als volgt:

Hoe combineren Turkse en autochtone vrouwen arbeid en zorgtaken?

In hoofdstuk 2 schets ik een beeld van de terreinen arbeid, onderwijs en arbeid in combinatie met zorg. In dit hoofdstuk wil ik met behulp van cijfers uit verschillende publicaties aangeven hoe het op deze terreinen met zowel allochtone als met autochtone vrouwen gesteld is. Dit hoofdstuk schetst dan een algemeen beeld van de positie van beide groepen vrouwen op deze terreinen.

Mijn tweede onderzoeksvraag sluit hierbij aan, maar richt zich meer op hoogopgeleide Turkse en autochtone vrouwen. In eerste instantie wilde ik mij richten op alle drie de groepen, omdat Turken en Marokkanen het meest verschillen van autochtone vrouwen, maar dit bleek niet haalbaar (zie hst. 4). Daarom heb ik besloten mij enkel op Turkse en autochtone vrouwen te richten. Mijn tweede onderzoeksvraag luidt:

Hoe combineren hoogopgeleide Turkse en autochtone vrouwen arbeid en zorgtaken, nadat zij enkele jaren zijn afgestudeerd?

Deze vraag wordt door middel van de kwalitatieve onderzoeksmethode onderzocht en wordt beantwoord in hoofdstuk 5. Nadat ik heb onderzocht hoe de Turkse en autochtone vrouwen uit het onderzoek hun leven vormgeven na enkele jaren te zijn afgestudeerd ben ik ook benieuwd op welke manier de keuzes die zij gemaakt hebben gemotiveerd zijn. Vragen die dan bij mij op komen zijn: 'Waarom hebben deze vrouwen besloten om te blijven werken nadat kinderen zijn geboren, of waarom hebben ze überhaupt voor kinderen gekozen?'. Met andere woorden hoe komen de keuzes tot stand van deze vrouwen. Mijn derde onderzoeksvraag is dan ook:

Hoe komen deze keuzes tot stand?

Het theoretisch kader dat de fundering vormt van deze vraag komt in hoofdstuk 3 aan bod. Hierin komt de rationele keuzetheorie aan de orde en onderzoek ik of deze theorie ook verklarend kan zijn voor de keuzes die de vrouwen in mijn onderzoeksgroep hebben gemaakt.

Turkse en autochtone vrouwen hebben in veel gevallen een zeer verschillende achtergrond. Veel Turkse mannen zijn in de jaren 70 naar Nederland gekomen om als gastarbeider aan de slag te gaan en zijn jaren later met hun vrouwen en of kinderen herenigd. Anderen emigreerden naar Nederland en zochten zelf werk om het verdiende geld later mee terug te nemen naar Turkije. Veel van deze immigranten zijn in Nederland gebleven. De Turken die in Nederland wonen zijn hier in de meeste gevallen niet langer dan 30 jaar. Dit betekent dat de kinderen van de Turken gemiddeld rond de dertig jaar zijn. Deze ouders hadden niet of nauwelijks opleiding gehad in Turkije en kwamen vrijwel ongeschoold naar Nederland om als fabrieksarbeider aan het werk te gaan. Dit is de groep die in de doelgroep van dit onderzoek past.

De Nederlandse vrouwen hebben daarentegen een hele andere achtergrond. De ouders van deze vrouwen hebben een opleiding voltooid of hebben via hun werk doormiddel van cursussen een niveau bereikt dat gelijkwaardig is aan een opleiding. De achtergronden van de gezinnen waarin Turkse en autochtone

vrouwen zijn opgegroeid lopen dus enorm uiteen. Ik ben benieuwd naar wat het verschil in achtergrond voor invloed heeft op deze vrouwen. Dagevos (1992) noemt de waarden die het kind vanuit het ouderlijk gezin worden bijgebracht voor wat betreft prestaties op school en het belang van een arbeidspositie, cultureel kapitaal.ⁱ Bij het beantwoorden van deze onderzoeksvraag kijk ik naar de kenmerken van de ouders ofwel het cultureel kapitaal van deze ouders. Mijn laatste onderzoeksvraag luidt:

Heeft cultureel kapitaal invloed op keuzes?

Op deze vraag probeer ik een antwoord te krijgen in hoofdstuk 5. In hoofdstuk 3 schets ik het theoretisch kader en in hoofdstuk 5 beantwoord ik deze vraag met behulp van de interviews. In deze onderzoeksvraag ga ik specifiek in op het verschil in etniciteit.

1.2 Keuzes

Bij deze probleemstelling moet een aantal keuzes worden gemaakt om het onderzoek uitvoerbaar te houden. De eerste keus maak ik al door me bij dit onderzoek te beperken tot vrouwen. Uit onderzoek blijkt dat nog steeds voornamelijk vrouwen belast worden met arbeid en zorgtaken. De tweede keuze maak ik door me in dit onderzoek alleen te richten op het verschil tussen Turkse en autochtone vrouwen. Ik maak deze beperking omdat Turken volgens de theorie het verst verwijderd liggen van autochtonen in hun gedrag rond arbeid en zorg. De Marokkaanse groep is nog iets verder van de autochtone groep verwijderd, maar bleek zeer moeilijk bereikbaar. Daarom heb ik ervoor gekozen om de op een na beste optie te kiezen en Turkse vrouwen te vergelijken met autochtone vrouwen. Ten derde richt ik mij op een hoog opleidingsniveau, hiermee bedoel ik dat de vrouwen een opleiding hebben gevolgd op minimaal hbo niveau. Er bestaat een verschil in gemiddeld opleidingsniveau tussen allochtone en autochtone vrouwen. Opleiding is van invloed op het combineren van arbeid en zorg, zo blijkt uit cijfers van Hooghiemstra (1999). Om dit verschil te controleren, zijn er twee mogelijkheden. Ten eerste zowel hoger als lager opgeleiden selecteren, zodat je de invloed van opleidingsniveau kunt nagaan. Of een bepaalde categorie kiezen, zodat je de invloed van opleidingsniveau constant houdt. Om het onderzoek behapbaar te houden heb ik voor de tweede mogelijkheid gekozen.

Sommige begrippen die ik in deze scriptie regelmatig gebruik vereisen enige toelichting. Zoals in dit hoofdstuk al duidelijk is geworden zullen de woorden Turks, Marokkaans (allochtoon) en autochtoon regelmatig terugkomen en vragen om een definitie. Om te bepalen of iemand autochtoon of allochtoon is, gebruikt het CBS gegevens over het geboorteland en het geboorteland van de ouders. Volgens deze definitie worden tot de eerste generatie allochtonen gerekend: allen die in Nederland woonachtig zijn en zelf in het buitenland zijn geboren met minstens één in het buitenland geboren ouder. Tot de tweede generatie allochtonen worden zij gerekend die zelf in Nederland zijn geboren met eveneens minstens één in het buitenland geboren ouder. Een persoon behoort dus tot de eerste generatie wanneer deze persoon en ten minste één van zijn ouders in het buitenland zijn geboren en tot de tweede generatie wanneer deze persoon en ten minste één van zijn ouders in Nederland zijn geboren. Personen waarvan beide ouders in Nederland zijn geboren zijn autochtonen. In deze scriptie heb ik zes Turkse vrouwen van de eerste generatie geïnterviewd, twee vrouwen zijn in Nederland geboren en behoren tot de tweede generatie.

1.3 Opzet

De opbouw van deze scriptie is als volgt. In hoofdstuk 2 schets ik een algemeen beeld van de posities van allochtone en autochtone vrouwen op drie verschillende gebieden. In dit hoofdstuk maak ik gebruik van tabellen uit verschillende publicaties (Bouw, 2003; Gijsberts & Merens (red.), 2003). Allereerst schets ik de situatie van allochtone en autochtone vrouwen op de arbeidsmarkt. Daarna wordt ingegaan op het onderwijsniveau van beide groepen en tenslotte wordt gekeken naar gezinsvorming en de combinatie arbeid en zorg.

In het volgende hoofdstuk, hoofdstuk 3, wordt een theoretisch kader voor deze scriptie geschetst. Dit gebeurt allereerst aan de hand van de rationele keuzetheorie. Deze theorie pas ik toe op de derde onderzoeksvraag van mijn scriptie, namelijk hoe komen de keuzes tot stand die de vrouwen maken.

Uit de literatuur blijkt dat het milieu waarin je opgroeit van grote invloed kan zijn op de keuzes die je zelf maakt. Een concept dat hier raakvlakken mee heeft is cultureel kapitaal. Het cultureel kapitaal is de hoogte van het opleidingsniveau van de ouders en de hiermee verbonden waarden. Deze opvattingen worden automatisch overgedragen op de kinderen. Welke invloed dit echter heeft op de kinderen leg ik uit in hoofdstuk 5.

In hoofdstuk 4 komen de onderzoeksofzet en de dataverzameling aan de orde. Hierin wordt beschreven hoe ik aan mijn data en aan mijn respondenten ben gekomen en welk type methode ik hiervoor heb gebruikt. Kwalitatief onderzoek is uitermate geschikt om inzicht te krijgen in de beweegredenen van mensen op individueel niveau. De resultaten uit dit hoofdstuk zijn dan ook niet te generaliseren naar de totale populatie Turkse en autochtone vrouwen.

De onderzoeksvragen 2 en 4 beantwoord ik met behulp van de interviews die ik onder de vrouwen heb gehouden. Voor deze onderzoeksvragen maak ik dus gebruik van de rationele keuzetheorie en literatuur over cultureel kapitaal. Bij deze laatste twee onderzoeksvragen probeer ik door de informatie over de gezinnen waarin de vrouwen zijn opgegroeid meer inzicht te krijgen in de beweegredenen van de vrouwen zelf.

ⁱ Bourdieu had eerder deze term bedacht en onderscheidde naast cultureel kapitaal ook economisch en sociaal kapitaal. Volgens Bourdieu is het pas mogelijk de structuur en het functioneren van de sociale wereld goed te begrijpen, als men recht doet aan het kapitaal in al zijn verschijningsvormen (De Jong, 1997).

Hoofdstuk 2 Algemeen beeld

In dit hoofdstuk worden gegevens bekeken uit verschillende publicaties om een algemeen beeld van de positie van vrouwen op verschillende terreinen te krijgen. De gegevens geven inzicht in de aantallen Turkse en autochtone vrouwen op het terrein van de arbeidsmarkt, het onderwijs en de gezinsvorming. Met behulp van deze cijfers is het mogelijk inzicht te krijgen in de manier waarop deze vrouwen zich in de Nederlandse samenleving verhouden ten opzichte van de autochtone vrouwen. Overigens is het niet zo dat de positie van de autochtone vrouwen het ideaal is voor Turkse vrouwen. Als we de autochtone vrouw vergelijken met de autochtone man dan is ook hiertussen een groot verschil waar te nemen met betrekking tot arbeidsmarktparticipatie. Dit betekent dan ook dat de emancipatie van de autochtone vrouw nog niet voltooid is. Om toch een vergelijking te kunnen maken wordt in dit geval de positie van Turkse vrouwen vergeleken met de positie van autochtone vrouwen.

2.1 De arbeidsmarkt

Veel jongens en meisjes betreden de arbeidsmarkt als zij nog scholier zijn. Zij maken voor het eerst kennis met de arbeidsmarkt door middel van bijbaantjes en vakantiewerk. Nadat de opleiding is afgerond begint de officiële arbeidsparticipatie. Een gevolg van het steeds langer volgen van onderwijs is dat de arbeidsparticipatie op een steeds hogere leeftijd van start gaat. Niphuis-Nell (1992) wijst erop dat in de jaren zeventig en tachtig bij mannen, als gevolg van het stijgen van het opleidingsniveau, de participatie in de beroepsbevolking is afgenomen onder 20- en 24 jarigen. Bij de vrouwen in deze leeftijdscategorie is de ontwikkeling omgekeerd geweest: een stijging van de arbeidsparticipatie in de jaren zeventig en een stabilisering in de jaren tachtig. In de jaren zeventig vond ook een aantal andere ontwikkelingen plaats in het huwelijk en gezin die tot op de dag van vandaag voortduren, namelijk:

- het op latere leeftijd (al dan niet gehuwd) gaan samenwonen;
- het op latere leeftijd krijgen van het eerste kind alsmede een toename van de uiteindelijke kinderloosheid;
- een verschuiving van het tijdstip waarop met werken wordt gestopt; was dat voorheen het tijdstip van huwelijkssluiting, daarna het tijdstip waarop het eerste kind geboren werd, nu pakken veel vrouwen het werk weer op na het zwangerschapsverlof.
- een toename van het aantal vrouwen dat blijft werken na de geboorte van het eerste kind (Niphuis-Nell 1992).

Door deze ontwikkelingen stijgt de arbeidsparticipatie van vrouwen. Tabel 2.1 laat de beroepsbevolking tot 2003 zien van Marokkanen, Turken en autochtonen. De arbeidsparticipatie van mannen en vrouwen in alledrie de groepen is gestegen.ⁱⁱ Bij de Marokkaanse en Turkse vrouwen is de arbeidsparticipatie na 2002 licht gedaald, terwijl deze bij de autochtone vrouwen een licht stijgende lijn is blijven vertonen.

Tabel 2.1: Beroepsbevolking (15-64 jaar) naar herkomst en geslacht (x 1.000)

	Marokkanen		Turken		autochtonen	
	v	m	v	m	v	m
2000	78	92	99	108	4.321	4.441
2001	82	95	102	112	4.324	4.442
2002	84	96	104	114	4.342	4.457
2003	83	96	102	112	4.366	4.477

Bron: CBS statline (2004)

Werk verschaft de mogelijkheid om talenten zo goed mogelijk te benutten: het is in het belang van zelfontplooiing, maar ook in het belang van de economische ontwikkeling en economische zelfstandigheid.

In de afgelopen 25 jaar zijn vrouwen veel meer gaan deelnemen aan het openbare leven, in alle onderdelen. In 2001 had 53% van de vrouwen een betaalde baan. Cijfers van het Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS) laten een toename zien in arbeidsparticipatie van allochtone vrouwen. Ten opzichte van 2000 is de arbeidsparticipatie van vrouwen uit etnische minderheden met 4% toegenomen tot 40%. Ondanks deze forse toename blijft een achterstand ten opzichte van autochtone vrouwen bestaan. Van de autochtone vrouwen participeert 55% op de arbeidsmarkt. Binnen de verschillende etnische minderheden zijn ook grote verschillen waar te nemen. Surinaamse vrouwen participeren meer op de arbeidsmarkt (59%) dan Turkse, Marokkaanse en autochtone vrouwen (respectievelijk 33 en 26%).

Tabel 2.2: Overzicht allochtone vrouwen naar generatie, aantallen (januari 2002), participatie (2001)

Afkoms	Aantal 1 ^{ste} gen.	Aantal 2 ^{de} generatie		Netto-	Netto-	Werkloos-
		Twee ouders buiten Nederland geboren.	Een ouder buiten Nederland geboren.	particip. 1994	particip. 2001	heid 2001
Marokkanen	72.300	55.600	5.700	20%	26%	15%
Turken	88.500	62.200	7.800	16%	33%	7%
autochtonen				43%	55%	5%

Bron: Ministerie SZW, Directie Coördinatie Emancipatiebeleid (2003)

De laatste dertig jaar heeft een opvallende sociale ontwikkeling plaatsgevonden. De leefpatronen en de sociaal economische positie van vrouwen zijn drastisch veranderd: vooral het arbeidsmarktgedrag van vrouwen en de arbeidsdeelname van vrouwen met jonge kinderen. De arbeidsdeelname van vrouwen is sterk toegenomen. Vrouwen blijven ook langer actief op de arbeidsmarkt. Hierdoor nemen de mogelijkheden om carrière te maken toe en wordt het voor vrouwen aantrekkelijker om te investeren in een toekomstige positie op de arbeidsmarkt. Meer vrouwen dan voorheen keren na een interruptie weer terug op de arbeidsmarkt. De mogelijkheden om betaalde arbeid en zorg voor kinderen te combineren zijn ook groter geworden (Maassen van den Brink et al. 1999). Toch blijken veel vrouwen nog moeite te hebben om deze twee taken te combineren, hoewel ze dit wel willen. Het kabinet heeft daarom besloten in de periode tot 2009 in totaal 218 miljoen euro te besteden aan maatregelen en initiatieven om zorg en betaald werk beter te combineren. Hierdoor stijgen vooral de kansen van vrouwen op de arbeidsmarkt. Uitgangspunt voor de maatregelen vormen de resultaten van de Stimuleringsmaatregel Dagindeling en het advies van de Stuurgroep Dagindeling. Het kabinet wil onder meer tussenschoolse opvang verbeteren en onderwijs, opvang en vrijetijdsvoorzieningen vaker onder één dak brengen. Ook

streeft het kabinet naar flexibele werktijden en meer zeggenschap van werknemers over eigen inroostering.

Tabel 2.3 laat de bruto-en netto-arbeidsparticipatie zien van Turkse, Marokkaanse en autochtone vrouwen. De bruto-arbeidsparticipatie is het deel van de bevolking van 15-64 jaar dat tot de beroepsbevolking behoort, dat wil zeggen dat een baan heeft (van minstens 12 uur) of werk zoekt.

De netto-arbeidsparticipatie is het aandeel dat feitelijk werk heeft voor minstens 12 uur per week. De netto-arbeidsparticipatie geeft, met andere woorden, aan welk deel van de potentiële beroepsbevolking werk heeft. Terwijl de bruto-arbeidsparticipatie aangeeft welk deel van de potentiële beroepsbevolking beschikbaar is voor werk (dus werk heeft of werk zou willen). Hoe groter het aandeel werkzoekenden in de groep, hoe groter het verschil tussen de twee maten. In de tabel valt op dat Marokkaanse vrouwen veel minder vaak actief zijn op de arbeidsmarkt en minder vaak een baan hebben dan de Marokkaanse mannen. Turkse vrouwen participeren minder vaak op de arbeidsmarkt dan Marokkaanse vrouwen. In de loop van de tijd zijn de onderlinge verschillen wel kleiner geworden tussen de verschillende groepen. In 2002 had 38 procent van de Marokkaanse vrouwen en 31 procent van de Turkse vrouwen ook daadwerkelijk werk, tegenover 58 procent van de autochtone vrouwen.

Tabel 2.3: Bruto- en netto-arbeidsparticipatie van personen 16-29 jaar (autochtonen 15-29 jaar), naar etnische herkomst en geslacht, 1994-2002

%	Marokkaanse vrouwen	Marokkaanse mannen	Turkse vrouwen	autochtone vrouwen
Bruto-arbeidsparticipatie ^a				
1994	23	51	27	53
1998	33	61	33	63
2002	44	68	38	61
Netto-arbeidsparticipatie ^b				
1994	15	30	19	47
1998	24	46	25	58
2002	38	58	31	58

^a Werkenden en werkzoekenden (voor min. 12 uur p.w.) tezamen als % van de bevolking in de betreffende leeftijdscategorie.

^b Werkenden (voor min. 12 uur p.w.) als % van de bevolking in de betreffende leeftijdscategorie.

Bron: ISEO (SPVA '94); ISEO/SCP (SPVA '98); ISEO/SCP (SPVA '02) gewogen gegevens; CBS (EBB '02) SCP bewerking, geciteerd uit Bouw et al. (2003), p. 80

Het blijkt steeds weer dat bruto-en netto-arbeidsparticipatie samenhangen met opleidingsniveau. De regel: hoe hoger de opleiding hoe groter de arbeidsparticipatie, geldt voornamelijk voor vrouwen (Bouw et al. 2003). Uit gegevens van het Sociaal Cultureel Planbureau (SCP) blijkt dat van de Marokkaanse vrouwen met minimaal een MBO diploma 63 procent actief is op de arbeidsmarkt, terwijl van de vrouwen met maximaal basisonderwijs slechts 27 procent actief is. Soortgelijke percentages gelden ook voor de Turkse vrouwen.

Het opleidingsniveau van de Nederlandse bevolking stijgt gestaag, maar deze stijging gaat onder etnische minderheden, relatief gezien, inmiddels aanzienlijk sneller dan onder de autochtone bevolking (Van der Laan Bouma-Doff et al. 2004). Als deze ontwikkeling zich doorzet valt te verwachten dat steeds meer allochtone vrouwen betaald werk gaan doen.

Uit tabel 2.4 valt af te lezen dat de bruto-en netto-arbeidsparticipatie van Turkse en Marokkaanse vrouwen die op jonge leeftijd naar Nederland zijn gekomen of in Nederland zijn geboren, hoger zijn dan vrouwen die als (jong) volwassene zijn gemigreerd. Dit kan te maken hebben met de eerder genoemde regel (hoger

opgeleide vrouwen zijn vaker actief op de arbeidsmarkt) en betekent dan dat het opleidingsniveau van deze vrouwen hoger is dan van de vrouwen die geboren zijn in het land van herkomst. Het kan zijn dat vrouwen die als (jong) volwassene emigreren te maken krijgen met taalproblemen en de Nederlandse samenleving niet kennen (Bouw et al. 2003).

Tabel 2.4: Bruto- en netto-arbeidsparticipatie naar migratieleeftijd, etnische herkomst en geslacht, 2002

%	Marokkaanse mannen			Marokkaanse vrouwen			Turkse vrouwen		
	< 6 jr*	6-17 jr	18+	< 6 jr*	6-17 jr	18+	< 6 jr*	6-17 jr	18+
Migratieleeftijd									
bruto-participatie	63	67	92	55	52	16	42	42	27
netto-participatie	53	58	79	47	45	13	35	37	19
n (= 100%)	233	75	62	205	95	105	232	95	120

* In Nederland geboren of voor het zesde jaar gemigreerd.

Bron: ISEO/SCP (SPVA' 02) gewogen gegevens, geciteerd uit Bouw et al. (2003), p. 81

Verder is het opvallend dat de werkloosheid onder Marokkaanse mannen en vrouwen en onder Turkse vrouwen vele malen hoger is dan onder autochtone vrouwen. In vergelijking met 1994 is de werkloosheid onder Marokkaanse, Turkse en autochtone jongeren in 2002 met meer dan de helft gedaald. Volgens Bouw (2003) heeft dit te maken met de gunstigere economische ontwikkelingen in die tijd. De werkloosheid onder de autochtone bevolking blijft aanzienlijk lager. De werkloosheidscijfers van Turkse vrouwen en Marokkaanse mannen en vrouwen volgen ongeveer hetzelfde patroon. Opvattingen over de rol van mannen en vrouwen binnen het gezin hebben waarschijnlijk een belangrijk invloed op de arbeidsmarktparticipatie van Turkse en Marokkaanse vrouwen (Van der Laan Bouma-Doff et al. 2004).

Tabel 2.5: Werkloosheid (= niet-werkzame personen als % van de beroepsbevolking) van personen 16-29 jaar (autochtonen 15-29 jaar) naar etnische herkomst en geslacht, 1994-2002

	Marokkaanse mannen	Marokkaanse vrouwen	Turkse vrouwen	autochtone vrouwen
1994	41	36	30	12
1998	24	26	25	7
2002	15	14	19	5

Bron: ISEO (SPVA' 94); ISEO/SCP (SPVA' 02) gewogen gegevens; CBS (EBB' 02) SCP bewerking geciteerd uit Bouw et al. (2003), p. 81

De economische zelfstandigheid van een individu geeft aan dat een persoon 70% van het netto minimum loon verdient. Dit bedrag komt overeen met een bijstandsuitkering van een alleenstaande, in 2002 was dat gemiddeld 696 euro per maand. Als norm wordt gehanteerd het bedrag dat een persoon aan inkomsten heeft in het geval hij of zij een eenpersoonshuishouden zou vormen (Van der Laan Bouma-Doff et al. 2004). Aan de economische zelfstandigheid kunnen we zien in hoeverre vrouwen in staat zijn zichzelf te onderhouden, ofwel financieel onafhankelijk zijn van andere personen.

Tabel 2.6: Economische zelfstandigheid van personen van 15-64 jaar naar etnische groep, geslacht, leeftijd, positie in het huishouden en generatie, 2000

%	Turken	Marokkanen	Surinamers	Antillianen	autochtonen
Vrouwen	18	17	45	33	39
Mannen	47	43	56	46	71
<i>Vrouwen</i>					
Leeftijd					
15-24 jaar	14	18	17	*	22
25-39 jaar	24	23	55	49	57
40-64 jaar	11	3	51	33	33
positie in huishouden					
inwonend kind	10	8	13	*	18
alleenstaande	22	37	43	40	51
met partner	21	23	54	39	38
met partner en kind(eren)	20	12	52	46	38
alleenstaande ouder	*	*	51	26	38
anders ¹	17	21	48	34	60
generatie					
1 ^e generatie ²	17	15	49	35	
2 ^e generatie ³	20	21	25	26	

* n te klein

¹ Huishoudens bestaande uit meerdere personen die geen echtpaar of gezin vormen of uit meerdere echtparen en/of gezinnen.

² Personen die niet in Nederland zijn geboren.

³ Uitsluitend personen die in Nederland zijn geboren.

Bron: CBS (inkomenspanelonderzoek 2000) voorlopige gegevens, scp-bewerking in: Van der Laan Bouma-Doff et al. (2004).

De economische zelfstandigheid van vrouwen uit de verschillende groepen loopt enorm uiteen. De Surinaamse vrouwen zijn het meest zelfstandig, gevolgd door de autochtone en Antilliaanse vrouwen. Turkse en Marokkaanse vrouwen zijn een stuk minder economisch zelfstandig. Vergeleken met mannen zijn in alle groepen vrouwen veel minder vaak economisch zelfstandig. De verschillen zijn bij de Surinaamse mannen en vrouwen het kleinst. Bij de autochtonen is het verschil vrij groot, dit komt doordat de economische zelfstandigheid bij mannen zoveel hoger ligt dan bij de mannen uit andere groepen. Als we kijken naar de verschillende leeftijdsgroepen dan valt allereerst op dat oudere Marokkaanse en Turkse vrouwen maar zeer weinig economisch zelfstandig zijn (respectievelijk 3 en 11 procent).

Als we kijken naar de positie in het huishouden dan valt op dat autochtone en Surinaamse vrouwen er beiden in slagen om als alleenstaande ouder economisch zelfstandig te zijn en als ouder met partner.

Als we kijken naar de verschillen in generatie dan zien we dat Turkse en Marokkaanse vrouwen minder participeren op de arbeidsmarkt dan autochtone vrouwen. Ook is de participatie lager naarmate de leeftijd hoger is. Voor de lage arbeidsparticipatie van de oudere Turkse en Marokkaanse vrouwen zonder kinderen kan worden gewezen op het feit dat zij tot de eerste generatie migranten behoorden voor wie beroepsarbeid zeker niet gebruikelijk was. Voor zover zij wel wilden werken, was het vermoedelijk niet gemakkelijk om aan een baan te komen, gezien hun zeer lage opleidingsniveau (Hooghiemstra et al. 1999).

Onder jongvolwassenen (19-24 jaar) zijn veruit de meeste personen werkzaam en hebben een baan voor meer dan 12 uur per week. Marokkaanse en Turkse vrouwen zijn op die leeftijd minder actief dan autochtonen op de arbeidsmarkt. Autochtone vrouwen zijn meer actief dan autochtone mannen. De tweede hoofdactiviteit van personen van 19-24 jaar is studeren. Verder valt op dat veel Marokkaanse en Turkse vrouwen opgeven dat hun hoofdactiviteit is om voor het huishouden te zorgen. Geen van de mannen houdt zich hier hoofdzakelijk mee bezig en maar twee procent van de autochtone vrouwen in die leeftijdscategorie. Naarmate het opleidingsniveau hoger is, hebben vrouwen vaker een baan voor tenminste 12 uur per week. Voor Turkse en Marokkaanse vrouwen heeft het hebben van een partner een negatieve invloed op de arbeidsparticipatie (Van der Laan Bouma-Doff et al. 2004).

Tabel 2.7: Hoofdactiviteit van personen 19-24 jaar naar geslacht en etnische herkomst, 1998

%	Marokkanen		Turken		autochtonen	
	m	v	m	v	m	v
werkend >=12 uur	47	29	55	27	47	55
werkzoekend	15	9	18	7	4	4
huisvrouw/man	*	32	-	46	*	2
arbeidsongeschikt	*	*	*	*	*	-
studerend	35	27	20	17	47	37
anders	3	*	*	*	*	*
Totaal	169	226	210	278	77	92

Bron: Bouw et al. (2003), p. 82

* minder dan tien respondenten

In tabel 2.7 worden de hoofdactiviteiten van personen weergegeven in de leeftijd van 19-24 jaar in 1998. Tabel 2.8 geeft dezelfde gegevens weer maar dan voor het jaar 2002. Op deze manier kan gekeken worden naar verschillen die hebben plaatsgevonden in 4 jaar. De tabellen laten zien dat de hoofdactiviteit van Marokkanen en Turkse vrouwen iets gewijzigd is ten opzichte van 1998. Helaas worden de cijfers van Turkse mannen en autochtonen niet weergegeven.

Vergeleken met 1998 zijn in alle categorieën meer personen voor meer dan 12 uur per week werkzaam en zijn er minder werkzoekenden. Verder valt op te merken dat de werkloosheid onder Marokkaanse en Turkse jongeren (veel) hoger is dan onder autochtone jongeren. Er zijn minder vrouwen die als hoofdactiviteit opgeven dat ze voor het huishouden zorgen, hiervoor in de plaats zijn er veel vrouwen die aangeven te werken voor meer dan 12 uur per week. Het lijkt er dus op dat vrouwen meer zijn gaan participeren op de arbeidsmarkt en hier mogelijk het huishouden voor hebben ingeruild.

Marokkaanse mannen en vrouwen zijn minder aan het studeren in de leeftijdscategorie ten opzichte van 1998, terwijl het aantal Turkse vrouwen dat studeert juist sterk is gestegen.

Tabel 2.8: Hoofdactiviteit van personen 19-24 jaar naar geslacht en etnische herkomst, 2002

%	Marokkanen		Turkse
	mannen	vrouwen	vrouwen
werkend >=12 uur	61	45	41
werkzoekend	11	5	4
huisvrouw/man	-	27	21
arbeidsongeschikt	*	*	*
studerend	24	23	31
anders	-	*	1
totaal	160	182	179

Bron: Bouw et al. (2003), p. 82
*minder dan tien respondenten

2.2 Onderwijs

Onderwijs is een belangrijke indicator voor economische zelfstandigheid. Vrouwen kennen sinds lange tijd een achterstand in het onderwijs ten opzichte van mannen. In de jaren 70 is daarom besloten een eigen emancipatiebeleid voor het onderwijs op te stellen. Dit had als doel de achterstanden van meisjes en vrouwen op te heffen.

Tabel 2.9: Gerealiseerd opleidingsniveau van 15-64-jarige niet schoolgaanden, naar etnische groep en geslacht, 2002.

%	max. bao	vbo/mavo	mbo/havo/vwo	hbo/wo	(n)
<i>Marokkanen</i>					
vrouwen	63	13	19	5	693
mannen	53	15	22	10	834
<i>Turken</i>					
vrouwen	61	19	17	3	874
mannen	43	27	22	8	987
<i>autochtonen</i>					
vrouwen	10	25	41	24	3.887916 ^a
mannen	9	20	43	28	4.001.293 ^a

^a Dit zijn populatiecijfers

Bron: ISEO/SCP (SPVA'02, gewogen); ISEO (Mol2000; CBS (EBB'02). In: Groenveld et al. (2004), p. 33

De maatregelen waren destijds gericht op vrouwen in het voortgezet onderwijs. Later is dit beleid verbreed naar alle soorten onderwijs en richt het zich ook op mannen (DCE 2003).

Onder Turkse en Marokkaanse vrouwen nemen de aantallen ongediplomeerden substantieel af. Ongediplomeerd betekent dat het opleidingsniveau niet hoger is dan het basisonderwijs. Het opleidingsniveau onder vrouwen stijgt minder snel dan onder mannen uit de eigen etnische groep (Van der Laan Bouma-Doff et al. 2004). De aantallen Turken en Marokkanen in het hoger onderwijs zijn beduidend lager dan de aantallen autochtonen. In het schooljaar 2002/2003 had 6 procent van de Turken die niet meer naar school gaan een hbo of wo diploma. Van de autochtonen heeft maar liefst 26 procent een hbo of wo diploma (Maagdenberg et al. 2004). Op het hoger onderwijs zitten bij alle groepen meer mannen dan vrouwen. Bij de Marokkanen scheidt dit de helft (respectievelijk 5 en 10 procent) en bij Turken zelfs meer dan de helft.

Tabel 2.10: Hoogst afgeronde opleiding van vrouwen, naar etnische herkomst en leeftijd 1998

%	Turken	Marokkanen	autochtonen
		15-24 jaar	
schoolgaand	44	54	66
max bao	25	22	1
vbo/mavo	11	7	7
mbo/havo/vwo	11	10	21
hbo/wo	1	1	2
n	478	409	144
		25-34 jaar	
schoolgaand	3	4	10
max bao	59	63	9
vbo/mavo	14	8	17
mbo/havo/vwo	15	15	29
hbo/wo	3	3	35
n	542	341	220
		35-44 jaar	
schoolgaand	1	1	5
max bao	76	84	14
vbo/mavo	8	4	27
mbo/havo/vwo	9	4	26
hbo/wo	2	2	26
n	334	215	257
		45-64 jaar	
schoolgaand	1		3
max bao	87	95	25
vbo/mavo	5	2	35
mbo/havo/vwo	2	1	13
hbo/wo	1		19
n	274	234	357

Bron: ISEO/SCP (SPVA' 98). In: Hooghiemstra et al. (1999), p. 98 e.v.

Opleiding is zeer bepalend voor kansen op het krijgen van werk. In tabel 2.10 wordt daarom de ontwikkeling van de verschillende etnische groepen geschetst in verschillende leeftijdscategorieën. De gegevens voor deze tabel zijn verzameld in 1998 en zijn 7 jaar oud. Toch heb ik besloten om juist deze gegevens te gebruiken, omdat ze zeer uitgebreid zijn en daardoor een goed overzicht geven van de verschillende leeftijdsgroepen.

Als naar de tabel in zijn geheel gekeken wordt dan is te zien dat hoe hoger de leeftijdscategorie is hoe lager de opleiding is, dit geldt voor alle drie de groepen. Dit is ook logisch, want het opleidingsniveau is een van de sterkst veranderende kenmerken van een arbeidsmigrantenpopulatie. De eerste generatie kwam vaak als volwassene uit een economisch gedepriveerd gebied. De kinderen van deze ouders groeien op in een situatie waarin goed onderwijs wel voorhanden is (Hooghiemstra et al. 1999). Het valt op dat ontzettend veel Turkse en Marokkaanse vrouwen in alle leeftijdscategorieën alleen het basisonderwijs hebben afgerond. Bij autochtonen loopt dit ook op tot een kwart in de hoogste leeftijdscategorie, maar onder de jongste categorie is dit slecht 1 procent. Van de Turkse en Marokkaanse vrouwen heeft ruim 20 procent alleen basisonderwijs gevolgd. Onder de 15-24 jarigen valt op dat relatief weinig Turkse en Marokkaanse

meisjes nog naar school gaan vergeleken met de autochtone meisjes. Dit kan komen doordat zij lagere opleidingen volgen en daarom ook eerder klaar zijn. De rode draad door de verschillende leeftijdscategorieën heen blijft dat het opleidingsniveau van de Turkse en Marokkaanse vrouwen een stuk lager ligt dan de autochtone vrouwen, maar dat een positief verschil te zien is tussen de oudste en de jongste categorie vrouwen.

2.3 Gezinsvorming

De tabellen in deze paragraaf geven een beknopt overzicht van hoe de huishoudens van Turkse, Marokkaanse en vaak ook autochtone gezinnen er gemiddeld genomen uitzien.

Tabel 2.11 geeft inzicht in het aantal gemengde huwelijken onder Turken en Marokkanen. Uit de tabel kan opgemaakt worden dat nog een aanmerkelijk groot deel van de Turken en Marokkanen een partner uit het land van herkomst kiest. Huwelijken met andere ethniciteiten komen maar zelden voor. Verreweg de meeste Turken en Marokkanen, zowel mannen als vrouwen, halen hun partner uit het land van herkomst.

Tabel 2.11: In Nederland gehuwde Turkse en Marokkaanse vrouwen en mannen naar partnerkeuze, 2000

%	Turkse vrouwen	Turkse mannen	Marokkaanse vrouwen	Marokkaanse mannen
met autochtoon	3	4	3	5
met herkomstgenoot uit Nederland	20	14	26	18
met huwelijksmigr. uit land van herkomst	75	80	68	75
overig	2	3	3	2
n	18.872	28.211	14.030	20.351

Bron: Hooghiemstra et al. (2003), CBS Structuurtelling 2000. In: Van der Laan Bouma-Doff et al. (2004), p. 24.

Tabel 2.12 laat de verdeling van mannen en vrouwen zien in verschillende gezinssituaties. Autochtone vrouwen zijn nog het meest alleenstaand. Het aandeel thuiswonende kinderen is bij Turken en Marokkanen veel hoger dan bij autochtonen. Dit is een gevolg van de jongere bevolking en de grotere gezinnen die niet-westerse allochtonen vormen (Van der Laan Bouma-Doff et al. 2004). De percentages van alleenstaanden laten geen spectaculaire verschillen zien tussen de verschillende bevolkingsgroepen. Onder Turken en Marokkanen zijn wel minder alleenstaanden dan onder autochtonen. De gemiddelde huishoudensomvang ligt bij Turken rond de 3,5 personen (Groeneveld et al. 2003). In eenderde van de gevallen vormen Turken en Marokkanen een gezin met kinderen. Onder autochtonen is deze vorm van huishouden iets minder gangbaar en kiest een kwart van de gevallen deze vorm van samenleven. Het aantal alleenstaande ouders is bij alle drie de groepen laag te noemen. Onder Turkse vrouwen komt de samenstelling nog het meest voor (6 procent).

Tabel 2.12: Personen in huishouden naar etnische groep en geslacht, 2003

%	Turken		Marokkanen		autochtonen	
	v	m	v	m	v	m
thuiswonend kind	40	41	46	44	25	31
alleenstaand	6	10	6	13	16	12
ongetrouwd zonder kind(eren)	1	2	2	3	6	6
getrouwd zonder kind(eren)	9	9	7	7	20	21
ongetrouwd met kind(eren)	1	1	1	1	2	2
getrouwd met kind(eren)	32	31	29	27	24	24
ouder in eenoudergezin	6	1	5	0	3	1
overig lid huishouden	5	5	4	5	1	1
n (x 1000)	159	172	134	151	6649	6492

Bron: CBS statline. In: Van der Laan Bouma-Doff et al. 2004, p. 22

Een van de belangrijkste factoren voor de arbeidsdeelname van vrouwen is het al dan niet zorgen voor kinderen. In de jaren 70 namen vrouwen met kinderen niet of nauwelijks deel aan de arbeidsmarkt. Tegenwoordig gaan vrouwen vrij snel aan het werk nadat zij kinderen hebben gekregen. Toch is er nog steeds een grote groep vrouwen in de vruchtbare leeftijd die geen kinderen heeft, maar ook niet deelneemt aan de arbeidsmarkt. Van de autochtone vrouwen stopt een deel rond het dertigste levensjaar, omdat zij kinderen verwachten (Hooghiemstra et al. 1999). Nederlandse vrouwen stellen het krijgen van kinderen steeds verder uit. Het gemiddelde ligt nu op ruim 29, maar in de groep hoger opgeleide vrouwen is dit nu 32 jaar. Hiermee behoren de Nederlandse vrouwen gemiddeld tot de oudste in de wereld.

In de 19e eeuw was in ons land de gemiddelde leeftijd bij het eerste huwelijk voor vrouwen 26 jaar en voor mannen 28 jaar. De anticonceptiepil speelt hier een belangrijke rol in. Maar deze tendens is nog niet gestagneerd. Het CBS voorspelt dat tweederde van de vrouwen bij de geboorte van het eerste kind ouder zal zijn dan 30 (Dijkstra et al. 2003) In de laatste dertig jaar stonden twee belangrijke trends bij het krijgen van kinderen centraal. Het gezin werd kleiner en de leeftijd van de moeder werd hoger. Rond 1970 werden negen van de tien kinderen geboren voordat de moeder dertig jaar oud was. Binnenkort zal dat nog minder dan de helft zijn. Inmiddels wordt bijna 11 procent van de vrouwen voor het eerst moeder op of na hun 35ste jaar (Beets et al. 2001).

2.13 Tabel: Levendgeborenen naar herkomstgroepering van de moeder en leeftijd van de moeder, 2003

	Marokkanen	% totaal		% totaal		autochtonen	% totaal
		leeftijden	Turken	leeftijden	leeftijden		
15-20 jaar	111	1,4	146	2,2	1.151	0,8	
20-25 jaar	1.636	20,8	1.883	29,0	9.448	6,2	
25-30 jaar	2.609	33,2	2.256	34,7	37.655	24,8	
30-35 jaar	2.063	26,3	1.515	23,3	68.261	45,0	
35-40 jaar	1.114	14,2	597	9,2	30.962	20,4	
40-45 jaar	299	3,8	99	1,5	4.058	2,7	
45 < jaar	27	0,3	9	0,1	135	0,09	
totaal	7.859		6.505		151.670		

Bron: CBS, statline

Als naar tabel 2.13 gekeken wordt is te zien dat Marokkaanse en Turkse vrouwen op een veel jongere leeftijd kinderen krijgen dan autochtone vrouwen. De piek in het aantal levendgeborenen ligt bij autochtone vrouwen rond de 30-35 jaar (45 procent). Turkse vrouwen krijgen vaak een kind rond 20-25 jaar (29 procent) en nog vaker rond de 25-30 jaar (34,7 procent). Ook bij Marokkaanse vrouwen ligt de piek in het aantal levendgeborenen bij de 25-30 jaar.

2.4 Arbeid en zorg

Werk en zorg en het woekeren met tijd en ruimte. Voor veel mensen, met name taakcombineerders, zijn de verschillende verantwoordelijkheden en bijbehorende activiteiten een zich steeds herhalend probleem. De inrichting van de samenleving sluit onvoldoende aan bij de gewijzigde leefstijlen van mannen en vrouwen. Er komt veel bij kijken om zorgtaken en betaald werk te combineren.

Voor de betrokkenen heeft taakcombinatie tenminste twee gevolgen: hun leven wordt drukker en bovendien ook complexer. Het wordt drukker, omdat in deze huishoudens per saldo meer uren betaald werk wordt verricht, terwijl de tijd besteed aan zorgtaken niet minder is geworden. Integendeel, met name de zorg besteed aan kinderen is de afgelopen decennia gegroeid. En het wordt complexer, omdat de individuele partners dagelijks met veel verschillende personen, locaties en tijdregimes te maken hebben. Op één dag moet niet alleen het werk bereikbaar zijn, maar ook het kinderdagverblijf, de bibliotheek en het winkelcentrum. Agenda's moeten op elkaar worden afgestemd teneinde een gezinsleven te kunnen hebben. Dit alles is met name ingewikkeld bij de categorie taakcombineerders met kinderen. Volgens het SCP rapport Trends in de Tijd worden taakcombineerders omschreven als personen die minstens 12 uur per week werken en minstens 8 uur per week aan huishoudelijk werk en zorg voor kinderen besteden.

De werkgever is een belangrijke schakel die de mogelijkheid werk en zorg te combineren kan bemoeilijken of juist vereenvoudigen. Mogelijkheid voor deeltijdwerk staat of valt met de bereidheid van werkgevers om hieraan mee te werken. Het aandeel mannelijke 'taakcombineerders' steeg tussen 1975 en 1995 van 48% van de mannen van 18 tot 65 jaar naar 65%. Ook onder vrouwen steeg het aantal 'taakcombineerders', grotendeels als gevolg van de toegenomen arbeidsparticipatie van vrouwen en wel van 34% naar 52% (Breedveld 2000).

Tabel 2.14: Werkenden (15-64 jaar) dat een opleiding met meer dan 10 lesuren per week of de zorg voor ouders/kinderen combineert met een baan, naar etnische groep en geslacht, 2002

%	Turken	Marokkanen	Surinamers	Antillianen
<i>Combinatie opleiding - baan</i>				
vrouwen	17	23	11	15
mannen	9	14	9	14
<i>Combinatie zorgtaken - baan</i>				
vrouwen	59	46	54	46
mannen	38	26	24	22

Bron: SPVA 2002 in: Van der Laan Bouma-Doff et al. (2004), p. 108

Kijken we naar mannen en vrouwen die een opleiding combineren met een baan, dan blijkt dat in alle etnische minderheden vaker vrouwen deze combinatie maken dan mannen. Bij de Turken en Marokkanen zijn de verschillen tussen mannen en vrouwen vrij groot en bij Surinamers en Antillianen zijn deze verschillen veel kleiner. Vrouwen van alle hierboven besproken etnische minderheden combineren zorgtaken veel vaker met een baan dan mannen. Als we naar vrouwen met kinderen kijken dan blijkt dat ongeveer 80% van de vrouwen zorgtaken

combineert met een betaalde baan, tegenover ongeveer 45% van de mannen. De vaders van Turkse afkomst combineren arbeid en zorgtaken nog het meest. Uit onderzoek blijkt dat Turkse jongens er echter een veel traditioneler verwachtingspatroon op na houden dan de Turkse vrouwen over hun toekomst. De Turkse vrouwen willen het liefst trouwen met een hoogopgeleide Turkse jongen, waarmee zij arbeid en zorgtaken kunnen verdelen (Onstenk 2000).

Tabel 2.15: Werkende ouders (15-64 jaar) dat de zorg voor ouders/ kinderen combineert met een baan, naar etnische groep en geslacht, 2002

%	Turken	Marokkanen	Surinamers	Antillianen
<i>Combinatie zorgtaken - baan</i>				
vrouwen	81	87	78	81
mannen	49	40	39	45

Bron: ISEO/SCP (SPVA '02) gewogen gegevens geciteerd uit Van der Laan Bouma-Doff et al. 2004, p. 109

In tabel 2.16 is aan vrouwen onder de 45 gevraagd naar hun huidige situatie en de gewenste situatie op het gebied van arbeid en zorg. Ruim tweederde van de vrouwen blijkt niet tevreden te zijn met de situatie waarin ze zich op dit moment bevinden. De cursief gedrukte cijfers geven aan dat de huidige situatie waarin de vrouwen zich bevinden overeenkomt met de gewenste situatie. Van de vrouwen die voltijd werken met en zonder kinderen zouden de meeste vrouwen liever deeltijd willen werken (respectievelijk 56 en 46 procent). De meeste vrouwen die in deeltijd werken zouden in een gewenste situatie opnieuw hiervoor kiezen. Van de vrouwen die niet werken en wel kinderen hebben kiest maar liefst 83 procent ervoor dit in een gewenste situatie op dezelfde manier te doen. Er moet bij deze tabel wel gelet worden op het feit dat de aantallen van sommige groepen vrouwen klein zijn en dus een vertekend beeld kunnen geven.

Tabel 2.16: De huidige situatie met betrekking tot werk en zorg bij vrouwen van 16-44 jaar in relatie tot de door hen geprefereerde situatie, 2000 (%)

	Huidige situatie						niet werkend: geen kinderen	niet werkend: met kind- eren
	totaal voorkeur ssit.	voltijd: geen kinderen	voltijd: met kinderen	deeltijd: geen kinderen	deeltijd: met kind- eren			
voltijd: geen kinderen	5	18	-	2	-	4	-	
voltijd: met kinderen	5	7	33	16	2	3	-	
deeltijd: geen kinderen	4	8		10	2	2	-	
deeltijd: met kinderen	45	46	56	47	59	47	17	
tijdelijk of permanent geen baan als er kinderen zijn	41	21	11	26	38	43	83	
totaal absoluut	373	62	9	42	138	44	78	
totaal % verdeling								
huidige situatie	100	21	2	13	27	20	17	

Bron: MOABⁱⁱⁱ-2000, www.nidi.nl 2001

De ervaring leert dat Nederlandse vrouwen over het algemeen geen fulltimebaan willen, ook als ze geen kinderen hebben. Keuzenkamp (2000) verklaart dat uit de omstandigheid dat het in Nederland nog altijd een dominante norm is dat mannen voltijd werken. "Voor vrouwen, en zeker voor moeders, is dat minder vanzelfsprekend. Betaald werk, en helemaal voltijds werken, is voor hen een keuze". De tweede reden is het gebrek aan voorzieningen, zoals voldoende kinderopvang. Ook het feit dat de salarissen in Nederland afgestemd zijn op een

gezinsinkomen in combinatie met de huidige welvaart vormt een stimulans voor deeltijdwerk.

2.5 Samenvatting

De laatste dertig jaar zijn de leefpatronen en de sociaal economische positie van vrouwen enorm veranderd. Met name het arbeidsmarktgedrag en de arbeidsdeelname van vrouwen met jonge kinderen. Vrouwen zijn meer gaan deelnemen aan de arbeidsmarkt en blijven langer actief. Een van de belangrijkste factoren voor het al dan niet deelnemen aan de arbeidsmarkt is de zorg voor kinderen. Dertig jaar geleden namen vrouwen met kinderen nauwelijks deel aan de arbeidsmarkt, nu zie je dat vrouwen snel aan het werk gaan nadat zij kinderen hebben gekregen en ook de leeftijd waarop zij hun eerste kind krijgen uitstellen. Hoe hoger opgeleid vrouwen zijn, hoe langer zij wachten met het krijgen van een eerste kind.

Marokkaanse en Turkse vrouwen krijgen op een veel jongere leeftijd hun eerste kind dan autochtone vrouwen, maar ook het opleidingsniveau van deze groepen stijgt aanzienlijk. Inmiddels stijgt hun opleidingsniveau sneller dan dat van autochtone vrouwen. Als deze vrouwen hetzelfde patroon zouden volgen als autochtone vrouwen zal ook bij hen het tijdstip waarop zij hun eerste kind krijgen later worden. Vrouwen combineren, na het krijgen van een of meer kinderen, zorgtaken veel vaker met een baan dan mannen. Veel vrouwen geven ook aan dat zij graag in deeltijd willen werken nadat zij kinderen hebben gekregen. Zelfs vrouwen die geen kinderen hebben geven aan graag in deeltijd te willen werken.

In de loop van de tijd zijn de onderlinge verschillen in arbeidsparticipatie tussen Turkse en Marokkaanse vrouwen kleiner geworden. Maar er is nog een groot gat tussen de participatie van autochtone vrouwen en Turkse en Marokkaanse vrouwen. Verwacht wordt dat de arbeidsdeelname van Turkse en Marokkaanse vrouwen stijgt, omdat ook het opleidingsniveau van deze groepen stijgt. Het opleidingsniveau is een belangrijke indicator van de arbeidsparticipatie. Het valt dan ook te verwachten dat steeds meer Turkse en Marokkaanse vrouwen deel gaan nemen aan de arbeidsmarkt.

ⁱⁱ Helaas was het niet mogelijk om deze cijfers af te zetten tegen de grootte van de groepen in die jaartallen in deze leeftijdscategorie. Hierdoor is het niet mogelijk een de verhoudingen weer te geven van deze toenames ten opzichte van elkaar.

ⁱⁱⁱ Sinds 1983 doet het NIDI periodiek onderzoek naar de meningen en opvattingen over onder meer het overheidsbeleid dat is gericht op het werk en ouderschap. In dit onderzoek naar 'Meningen en Opvattingen over Aspecten van het Bevolkingsvraagstuk (MOAB), werd gehouden in respectievelijk 1983, 1986, 1990, 1994, 1997 en 2000. Bij ieder onderzoek werden de meningen van 1.400 á 1.800 mensen gemeten.

Hoofdstuk 3 Theoretisch kader

In het vorige hoofdstuk heb ik een beeld geschetst van hoe Turkse en autochtone vrouwen participeren op verschillende terreinen in de samenleving. Uit dat hoofdstuk bleek dat vrouwen nog altijd meer de zorg van kinderen op zich nemen dan mannen. Vrouwen gaan vaker in deeltijd werken en zullen ook eerder hun baan opzeggen om te gaan zorgen voor de kinderen, ook als dit financieel minder aantrekkelijk is. Uit het verkennende onderzoek van Onstenk (2000) blijkt echter dat Turkse vrouwen hun kinderen geëmancipeerd willen opvoeden, maar dat Turkse mannen er een veel traditioneler verwachtingspatroon op na houden. Ook bij autochtone vrouwen komt het traditionele rollenpatroon nog erg veel voor. De vraag is dan of vrouwen wel een echte keuze hebben of dat de rol die zij in het leven innemen al voor hen bepaald wordt door sociale structuren. Daarom bekijk ik in dit hoofdstuk hoe keuzes tot stand kunnen komen. De onderzoeksbenadering die ik in dit hoofdstuk uiteenzet, is sterk beïnvloed door de rationele keuzetheorie. Het belang dat ik voor dit onderzoek aan deze theorie hecht, is geconcentreerd op het individuele karakter ervan. De theorie vormt een eerste uitgangspunt in dit onderzoek, maar de theorie van Lipshitz vormt hier een aanvulling op. Verder bekijk ik de invloed van cultureel kapitaal op de keuzes van de vrouwen.

3.1 De rationele keuzetheorie

De rationele keuzetheorie, ook wel Rational Choice Theory genoemd, veronderstelt dat menselijk gedrag verklaard kan worden met behulp van een preferenties-beperkingen gedragsschema. De rationele keuzetheorie gaat ervan uit dat mensen zich in hun gedrag laten leiden door voorkeuren, preferenties of 'smaken' en streven naar maximale realisering van deze preferenties (Turkenburg 1995). De rationele keuzetheorie onderscheidt zich van andere theorieën doordat deze theorie het bestaan van alle vormen van sociale uitwisseling negeert behalve die op grond van rationele overwegingen plaatsvinden. De theorie gaat ervan uit dat alle sociale interactie rationeel gemotiveerd wordt. Scott (2000) zegt hierover:

"All action is fundamentally 'rational' in character and that people calculate the likely costs and benefits of any action before deciding what to do."

De rationele keuzetheorie gaat uit van drie verschillende aannames:

Individualisme

Het zijn de individuen die de uiteindelijk actie ondernemen. Deze individuele acties zijn het beginpunt van een groter geheel. De rationele keuzetheorie kan een verklaring bieden voor het niveau van de samenleving, maar begint bij individuele acties en interacties en deze vormen het beginpunt. Hiervandaan wordt een model van relaties op het niveau van een sociaal systeem geconstrueerd.

Optimaliteit

Acties van individuen worden optimaal gekozen gegeven de voorkeuren van het individu en gegeven de kansen en beperkingen die het individu tegenkomt. 'Optimality' vindt plaats als er geen andere keuze de voorkeur verdient door het individu dan de keuze die uiteindelijk gemaakt wordt.

Eigenbelang

De acties van het individu vinden alleen plaats voor zijn of haar eigen welbevinden. Er zijn gevoelens als samenwerken, altruïsme, zelfopoffering en liefdadigheid, die in eerste instantie tegenstrijdig lijken te zijn met eigenbelang, maar dat eigenlijk niet zijn. Het uiteindelijk doel van deze houdingen is ook een bepaalde mate van

eigenbelang, namelijk door jezelf goed te gaan voelen door iets voor een ander te doen (Turner 2000).

De theorie benadert de studie van sociale actie, menselijk handelen en sociale systemen en structuren anders dan andere theorieën. Er zijn verschillende vormen van de rationele keuzetheorie, maar ze hebben met elkaar gemeen dat ze allemaal op twee manieren verschillen van de andere sociologische perspectieven. Allereerst begint de rationele keuzetheorie vanuit het individu, in plaats van verschillende individuen die samen interacteren, vanuit sociale situaties of vanuit groepen. De nadruk op het individu en zijn of haar interesses is altijd het startpunt van alle theorieën die gericht zijn op de rationele keuze. Een tweede aspect is het sociologisch minimalisme. De theorie begint met een aantal simpele aannames over het individu en de relaties tussen individuen. Vanuit dit beginpunt worden modellen opgebouwd van sociale actie en interactie die beschrijven en verklaren hoe complex grote groepen, systemen en hele samenlevingen zijn. De theorie is dus gebaseerd op methodologisch individualisme en minimalisme (Scott 2000).

Elster (in: Turkenburg 1995) stelt dat het rationele keuzeprocess zich richt op drie aspecten van het keuzeprocess: de set van alle mogelijke handelingswijzen (feasable set), de perceptie van de causale structuur van een situatie en de subjectieve ordening van een aantal mogelijke alternatieven. Een ideaal verklaringsschema kan een actie of handeling verklaren als het resultaat van drie filters:

- beperkingen werken zodanig dat zij een set van mogelijke alternatieven definiëren;
- rationaliteit werkt om bepaalde elementen uit die set te verwijderen, en
- andere mechanismen werken om één alternatief uit de overgebleven alternatieven te kiezen.

Over de toepassing van de theorie en de potentie die het heeft als verklarend fenomeen wordt zeer verschillend gedacht. De aanhangers van de theorie vinden dat de theorie ongekende mogelijkheden biedt. Tegenstanders van de theorie zien verschillende problemen: de theorie is te individualistisch, te minimalistisch en te gericht op rationele keuzes in een sociale omgeving. Tegenstanders vinden het te simpel om iedere menselijke actie te rechtvaardigen door deze als rationeel te zien. In de volgende paragraaf ga ik in op de tekortkomingen of zwaktes van deze theorie.

3.1.1 Kritiek op deze theorie

De rationele keuzetheorie is niet gespaard gebleven voor kritiek. Volgens meerdere auteurs schiet de theorie op verschillende punten tekort. Kritiek is er vooral op de volgende punten: de reikwijdte van de toepassing, het gehanteerde mensbeeld waarin wordt uitgegaan van eigenbelang en egoïsme, voluntarisme of (historisch) determinisme, de werking van de macht en de vraag of preferenties niet aan verandering onderhevig zijn. In deze paragraaf zal ik verschillende punten van kritiek kort toelichten.

Er is veel kritiek geweest op het punt dat mensen alleen als rationeel handelende wezens worden beschouwd, het kernpunt van de theorie. Mensen zijn nu eenmaal niet altijd rationeel en kunnen dus ook niet altijd op die manier handelen, voor een analyse van collectieve doelstellingen of overtuigingen is dan ook geen plaats. Ook bestaat er het commentaar dat in de rationele keuzetheorie de mens teveel als 'homo economicus' wordt afgeschilderd en dat geen rekening wordt gehouden met het feit dat personen meer zijn en anders in elkaar zitten dan kleine bedrijven.

Bourdieu zegt hierover: "het is een imaginair mensbeeld, ontsproten aan de geest van de wetenschapper."

Bourdieu geeft kritiek vanuit een structuralistisch perspectief. Hij vindt dat de benadering van het methodologisch individualisme een goed begrip van de relaties tussen individuen en hun sociale omgeving blokkeert, terwijl die relaties juist het eigenlijke studieobject van de sociologie vormen. Dat een dergelijke theorie overeind blijft komt volgens Bourdieu omdat veel mensen denken of willen denken dat ze rationeel zijn. De rationele keuzetheorie is in zijn ogen dus niet meer dan een sociologische versie van een geliefde illusie. Zijn hoofdbezwaren tegen de theorie zijn de volgende:

- de dynamiek van het sociale leven lokaliseert volledig het gedrag van het bewuste, voortdurend rationele individu, waardoor het de individuele en collectieve geschiedenis van het sociale leven veronachtzaamt, die juist de voortdurend in ontwikkeling zijnde realiteit constitueert;
- een arbitraire rationaliteit, namelijk die van de markteconomie, de positieve wetenschap en het eigenbelang, in plaats stelt van rationaliteiten die meer cultureel bepaald zijn, en beter passen bij de gevarieerde levenssituaties van afzonderlijke individuen (De Jong 1997).

Een ander punt van kritiek komt van Komter (1990). De rationele keuzetheorie gaat ervan uit dat de mens vrij is om zijn keuze te bepalen, hij kan zelf voor de beste optie kiezen. Komter gaat hier tegenin en zegt dat de keuzes die mensen maken worden aangestuurd door macht en dan met name door de onzichtbare vormen van macht die het gedrag structureren. De keuze van vrouwen voor kinderen en huishoudelijk werk zou volgens Komter (In: Turkenburg 1995) in twijfel moeten worden getrokken, omdat de hele maatschappij erop ingericht is dat zij deze keuze maken. De vrije keuze, zoals het woord vrij impliceert, bestaat dus niet echt, maar wordt door maatschappelijke structuren bepaald.

In de volgende paragraaf bekijk ik de mogelijke alternatieven om de theorie bruikbaar te maken voor mijn eigen onderzoek.

3.1.2 Alternatieven

De rationele keuzetheorie blijft enigszins beperkt tot de verklaring dat alle keuzes rationeel zijn en ieder individu vrij is in zijn of haar keuze. Door sommige auteurs wordt dan ook gewezen op de beperkte werking van het concept 'vrije keuze'. Tegenover de verklaring dat alle keuzes individueel min of meer vrij en rationeel bepaald zijn, staan dan ook theorieën die er meer van uit gaan dat gedrag primair aanpassingsgedrag is aan dwingende structuren en er dus geen sprake is van een vrije keuze van het individu.

Anderen verklaren het keuzeproces van personen als iets dat bepaald wordt door sociaal opgelegde normen, zoals de structurele en voluntaristische benadering.

De structurele benadering gaat ervan uit dat instituties geleid worden door mannen en daardoor de keuzes van vrouwen vormen en hun gedrag bepalen. Deze benadering begint met de aanname dat mannen als groep dominant zijn over vrouwen als groep. Er kunnen wel individuele uitzonderingen zijn op deze regel, maar deze veranderen niet het algehele beeld. De centrale stelling van deze theorie is dat het gedrag van vrouwen bepaald wordt door mannelijke dominantie (Gerson 1985).

De voluntaristische stroming gaat ervan uit dat vrouwen niet echt een vrije keuze hebben, maar dat de rolpatronen van vrouwen en mannen de keuzes bepalen. Een voorbeeld hiervan is de object-relatie-theorie van Chodorow. Deze theorie werd in 1978 gepubliceerd in haar boek 'the reproduction of mothering'. In deze theorie worden elementen uit zowel de sociologie van Parsons als de psycho-analyse van Freud geselecteerd en geïntegreerd. De centrale stelling van de theorie is dat de

traditionele seksspecifieke arbeidsdeling (vrouwen 'moederen' binnenshuis, mannen werken buitenshuis) in meisjes en jongens verschillende persoonlijkheidsstructuren teweegbrengt, waardoor zij op hun beurt dezelfde arbeidsdeling weer voortzetten. Chodorow's theorie zou kunnen verklaren hoe het komt dat de traditionele seksspecifieke taakverdeling en gedragsproblemen zo moeilijk te veranderen zijn en kennelijk zo diep zijn geworteld (Niphuis-Nell 1992). Hieronder volgt een stuk tekst uit het boek van Chodorow (1978) waarin zij verklaart hoe de keuzes van vrouwen tot stand komen:

"The contemporary reproduction of mothering occurs through social structurally induced psychological processes. It is neither a product of biology nor of intentional role training. I draw on the psychoanalytic account of female and male personality development to demonstrate that women's mothering reproduces itself cyclically. Women, as mothers, produce daughters with mothering capacities and the desire to mother. These capacities and needs are built into and grow out of the mother daughter relationship itself. By contrast, women as mothers (and men as not-mothers) produce sons whose nurturant capacities and needs have been systematically curtailed and repressed. This prepares men for their less affective later family role, and for the primary participation in the impersonal extra-familial world of work and public life. The sexual and familial division of labor in which women mother and more involved in interpersonal, affective relationships than men produces in daughters and sons a division of psychological capacities which leads them to reproduce this sexual and familial division of labor."

Ik geloof niet dat de structurele benadering zoals hierboven beschreven, de oorzaak is van de keuzes die vrouwen maken. Er is nog steeds sprake van mannelijke dominantie in instituties, maar deze bepalen niet de individuele keuze van de vrouw. Bovendien worden functies binnen het institutionele apparaat meer en meer door vrouwen bekleed en is de dominantie van mannen minder nadrukkelijk dan twintig of dertig jaar geleden. Ik zie meer in de theorie van Chodorow. Maar ik vind niet dat deze theorie de keuzes die vrouwen maken verklaart. Natuurlijk spelen biologische verschillen wel een rol, vrouwen hebben nu eenmaal de mogelijkheid om zwanger te worden en mannen niet. Deze biologische verschillen kunnen naar mijn mening echter niet de keuzes verklaren die vrouwen maken met betrekking tot arbeidsparticipatie en zorg en de rol die de partner hierin speelt. Ik ben er wel van overtuigd dat ervaringen van het kind de keuzes bepalen die mensen later in het leven maken. Een complete theorie van het gedrag van vrouwen moet ook ingaan op de vrouwen zelf en hoe zij, als zelfstandige actoren, reageren op de sociale condities die zij als kind meekrijgen. Hoe zij zelf hun leven vorm geven uit de mogelijkheden en kansen die in het leven geboden worden.

In mijn theoretisch kader dat ik hieronder schets ga ik uit van de rationele keuzetheorie, maar de kritiek op deze theorie gebruik ik om deze theorie aan te passen.

3.1.3 Het analysekader van Lipshitz

Lipshitz (1994 In: Turkenburg 1995) heeft in zijn theorie verschillende typen besluitvorming op een aantal belangrijke kenmerken met elkaar vergeleken. De vergelijking die hij voorstelt heeft als uitgangspunt een centraal concept die drie vormen van besluitvorming met elkaar verenigt. Lipshitz noemt dit type van besluitvorming: *'argument-driven-action'*. In dit analysekader staat de handelende individu centraal. Hiermee komt deze theorie tegemoet aan de kritieken die in 3.1.2 behandeld zijn.

Lipshitz gaat in zijn theorie uit van drie besluitvormingsmodellen:

- 'consequential choice'
- 'matching'
- 're-assessment'.

Ik zal deze drie typen besluitvorming uitleggen aan de hand van het volgende voorbeeld. Een vrouw moet een keuze maken om na de geboorte van haar kind door te werken of te stoppen met werken.

Consequential Choice

Dit besluitvormingstype houdt in dat er gekozen wordt uit verschillende alternatieven op grond van de verwachte consequenties. Het wel of niet werken wordt in dit type model opgevat als keuzeprobleem. Bovendien worden er doorlopend en volgens verschillende methoden alternatieven geëvalueerd. Het besluit dat de vrouw neemt is altijd bewust en opzettelijk. De vrouw weet niet of de keuze die ze maakt uiteindelijk zal uitpakken als de beste keuze, want de onzekerheid ligt in de toekomst. Besluiten zijn bij 'consequential choice' rationeel gerechtvaardigd als ze expliciet gericht zijn op goede uitkomsten. Naar aanleiding van dit besluitvormingstype zou dit in het voorbeeld als volgt kunnen worden uitgelegd. Deze vrouw kon kiezen tussen doorwerken en stoppen met werken om meer tijd te hebben om voor het kind te zorgen. De keuze die zij in dit geval maakt hangt af van wat in haar geval het beste alternatief is. Kiest zij ervoor om door te werken dan doet zij dit omdat stoppen voor haar een slechter alternatief zou zijn. Dit is dan dus voor haar de meest gunstige keuze. Kiest zij ervoor om te stoppen met werken, dan zou ze dit doen omdat doorwerken voor haar ongunstig is.

Matching

Het tweede type besluitvormingsmodel is 'matching'. Dit is een evaluatie van alternatieven in termen van toepasselijkheid, (gezien de situatie) van sociale normen en persoonlijke waarden. Matching is vergelijkbaar met de theorie van begrensde rationaliteit. Er wordt dan van uitgegaan dat mensen de meest bevredigende keuze maken in plaats van de meest optimale, zoals bij consequential choice. Bij matching hoeft er niet noodzakelijkerwijs gerefereerd te worden aan toekomstig resultaat. Bij matching wordt het probleem gepercipieerd als het afstemmen van het gedrag op de situatie. Het kiezen van een handeling bestaat bij matching uit een evaluatie van de mogelijkheden, volgens een standaard van persoonlijke opvattingen of sociale normen (Turkenburg 1995). Het besluit dat uiteindelijk genomen wordt kan zowel opzettelijk als onbewust zijn. De onzekerheid over de keuze ligt in het juist inschatten van de situatie en de handeling die het best past bij die situatie. Een besluit bij matching kan gehinderd worden doordat de situatie niet juist wordt ingeschat, door toepassing van een onjuiste handeling of door het hanteren van een verkeerde 'matching-rule'.

Bekijken we hetzelfde voorbeeld, maar dan met behulp van matching dan zou er een matching-rule moeten zijn. Bijvoorbeeld een oppas. Heeft ze goede oppas-mogelijkheden om haar kind onder te brengen, dan kiest zij ervoor om door te werken. Heeft zij geen mogelijkheden om haar kind achter te laten dan moet zij stoppen met werken.

Re-assessment

Bij 're-assessment' is er sprake van een her-evaluatie. Men bekijkt een besluit maar heeft eerder de keuze eigenlijk al gemaakt. Dit kan bijvoorbeeld gebeuren op basis van ervaringen uit het verleden. Een zogenaamd 'pre-commitment'. Het probleem doet zich voor als een evaluatie van bezwaren. Ik zou dit willen, maar kan dat wel gezien de bezwaren? Het kiezen voor een bepaalde handeling wordt

bij re-assessment retrospectief gerechtvaardigd of kritisch geëvalueerd. Het besluit dat uiteindelijk genomen wordt is wel altijd een bewust besluit. Een besluit binnen dit type van besluitvorming is gebaseerd op retrospectieve rationaliteit en 'non-justification'. Deze vorm van logica houdt in dat eerdere besluiten niet gerechtvaardigd worden, maar deze van kritische opmerkingen vergezeld doen gaan. Het verkeerde besluit kan bij re-assessment genomen worden doordat 'commitments' niet gerechtvaardigd zijn of er onhoudbare vooronderstellingen bestaan bij de actor.

In het voorbeeld kiest de vrouw ervoor om te werken, zij doet dit omdat ze de beslissing eigenlijk al eerder genomen heeft. Zij bekijkt het besluit wel en komt eventueel met bezwaren, maar weerlegt deze omdat ze haar besluit eigenlijk al genomen heeft en zich hieraan al verbonden had.

De theorie van Lipshitz geeft een plausibele verklaring voor de manieren waarop keuzes tot stand komen. Hij maakt daarbij gebruik van mogelijkheid om rationeel te kiezen (consequential choice), maar ook van alternatieven (eerdere ervaringen en interventies van buitenaf). Deze theorie verklaart meer dan de rationele keuzetheorie hoe factoren van buitenaf en rol kunnen spelen in de besluitvorming. Dit is de reden dat ik gebruik maak van deze theorie in mijn scriptie.

3.2 Cultureel kapitaal

Uit de paragrafen eerder in dit hoofdstuk blijkt dat het maken van keuzes niet alleen op rationele gronden plaatsvindt. Keuzes die gemaakt worden kunnen niet los gezien worden van de keuzes die in het verleden gemaakt zijn (re-assessment). De invloed van de jeugd waarin een kind is opgegroeid bepaalt voor een deel de belevingswereld van een persoon. De invloed van het gezin waarin een persoon is opgegroeid moet daarom niet onderschat worden. De manier waarop ouders hun kinderen opvoeden laat sporen na in de gedragingen van het kind tijdens de fase waarin hij of zij opgroeit en als ze volwassen zijn. Vandaar dat in deze paragraaf ingegaan wordt op de invloed van cultureel kapitaal op het leven van personen die inmiddels volwassen zijn en het mogelijke effect hiervan.

Bij cultureel kapitaal gaat het om waarden die het kind vanuit het ouderlijk gezin worden bijgebracht voor wat betreft prestaties op school en het belang van een arbeidspositie (Dagevos et al. 1992). Dit zijn waarden die het kind dus tijdens de jeugd meekrijgt van de ouders. Cultureel kapitaal kan in sterkere of minder sterke mate, afhankelijk van de specifieke periode, maatschappij, of sociale klasse, worden verworven zonder opzettelijke inprenting, dus zo goed als onbewust (Bourdieu 1989). Het kan in drie vormen optreden:

1. In belichaamde staat, dat wil zeggen in de vorm van duurzame disposities en capaciteiten;
2. In geobjectiveerde staat, dat wil zeggen in de vorm van cultuurgoederen zoals schilderijen, boeken, software, etc.;
3. In geïnstitutionaliseerde vorm, bijvoorbeeld een schooldiploma of een adellijke titel (De Jong 1997).

Belichaamde staat

De eerste verschijningsvorm, de 'belichaamde staat', houdt in dat eigenschappen van cultureel kapitaal kunnen worden afgeleid van het feit dat het in zijn grondvorm verbonden is met het lichaam en belichaming veronderstelt. Bourdieu bedoelt hiermee dat er tijd geïnvesteerd moet worden om aan jezelf te werken, jezelf te ontwikkelen. De minst onnauwkeurige indicator van de hoeveelheid cultureel kapitaal is de verwervingsduur, op voorwaarde dat deze niet wordt gereduceerd tot de schooltijd en rekening wordt gehouden met de voorafgaande gezinsopvoeding

(van tijdswinst, voorsprong) of negatieve waarde (van tijdsverlies en wel dubbel tijdsverlies, omdat er tijd nodig is om de effecten daarvan weer te corrigeren) ten opzichte van de eisen die de onderwijsmarkt stelt (Bourdieu 1989).

Geobjectiveerde staat

Cultureel kapitaal kan ook voorkomen in 'geobjectiveerde staat'. In deze staat bezit het een aantal eigenschappen dat alleen zichtbaar wordt door het verband met cultureel kapitaal in belichaamde vorm. Cultureel kapitaal dat is geobjectiveerd in materiële dragers als: geschriften, schilderijen, monumenten, instrumenten, is in zijn materiële vorm overdraagbaar. Dit houdt in dat als men een schilderij koopt, dit nog niet betekent dat men er ook van kan genieten. Zo kan men zich cultuurgoederen materieel toe-eigenen, wat economisch kapitaal vergt, en symbolisch toe-eigenen, wat de aanwezigheid van cultureel kapitaal veronderstelt (Bourdieu 1989). Om voertuigen als auto's te bezitten is economisch kapitaal voldoende, maar om auto's toe te eigenen en te gebruiken conform hun bestemming moet degene beschikken over cultureel kapitaal.

Geinstitutionaliseerde staat

Een derde en laatste vorm is de 'geinstitutionaliseerde staat'. Dit is de objectivering van cultureel kapitaal in de vorm van titels en diploma's. Het diploma verleent institutionele erkenning en laat hierdoor toe dat gediplomeerde onderling worden vergeleken en zelfs worden uitgewisseld (doordat ze elkaar afwisselen in processen van opvolging). Vanwege het feit dat materiële en symbolische profijt van een diploma ook afhangt van zijn schaarste, kan het gebeuren dat investeringen minder rendabel blijken dan men aan het begin van de studie verwachtte. Dit kan komen doordat de wisselkoers van scholair en economisch kapitaal zich inmiddels de facto heeft gewijzigd. Cultureel kapitaal kan overgaan in economisch kapitaal.

Volgens Lareau (1989) komt het erop neer dat sociale klasse, onderwijsloopbaan, beroepsstatus en het soort werk dat men doet, ouders voorzien van ongelijke 'resources' en disposities, verschillen die ouderbetrokkenheid kritisch beïnvloeden. Zo worden ze sleutelementen van de klassecultuur van cultureel kapitaal omdat ze ouders een heleboel 'resources' bieden die zij kunnen activeren. Het bezit van culturele 'resources' met een hogere status leidt echter niet automatisch tot een sociale investering. Het is eerder zo dat (Lareau 1989): "(...) *these cultural resources must be effectively activated by individuals, in and through their own actions and decisions*". Deze bevindingen suggereren volgens Lareau (1989) bovendien dat Bourdieu's formulering van het concept van cultureel kapitaal gewijzigd dient te worden: '*Persons with similar cultural resources did not equally 'invest' these resources to gain advantages for their children at school. Contrary to the assumptions of current research that uses a cultural capital approach, possession of high status cultural resources must be effectively 'activated' by the individual. Most work on cultural capital has focused on 'high culture' but in the settings examined here, cultural resources not generally considered as cultural capital (e.g. vocabulary, parents' confidence in their abilities to help children in school) yield a profit for parents of first grade children.*'

Hij schrijft verder dat:

"Parents in both communities in this study shared a desire for their children to succeed in school. All of the parents valued educational success in first and second grade. In addition, the teachers took similar, and at times identical, steps to get parents involved in schooling. The communities differed, however, in the skills and resources parents had at their disposal for upgrading their children's performance in school. By definition, upper-middle-class parents had more

education, status, and income than working-class parents. This increased their competence for helping their children in school, as well as boosted their confidence that they were capable of helping. Working-class parents lacked both the skills and the confidence to help their children at school” (Lareau, 1989).

Het cultureel kapitaal dat Bourdieu beschrijft wijkt dus iets af van de visie die Lareau heeft op dit begrip. In deze scriptie wil ik mij aansluiten bij de wijzigingen die Lareau toevoegt aan het begrip. Ik ben het met hem eens dat deze toevoegingen verbeteringen zijn. Ik ben ook van mening dat ouders van welgestelde families en minder welgestelde families waarde hechten aan de prestaties die de kinderen op school leveren. Het is niet zo dat als je afkomstig bent uit een welgestelde familie, dat je opleiding, status en inkomen belangrijker vindt voor je kinderen, maar het is wel zo dat je dan meer middelen in kunt zetten om je kinderen op een bepaald niveau te brengen.

Om het begrip cultureel kapitaal hanteerbaar te houden heb ik besloten om bij het analyseren van mijn interviews cultureel kapitaal als volgt te definiëren. Ik ga dan uit van de geobjectiveerde staat en beoordeel het cultureel kapitaal in de gezinnen waarin de vrouwen zijn opgegroeid naar aanleiding van het niveau van de ouders. Met andere woorden de waarden die de ouders hechten aan presteren op school of op de arbeidsmarkt. Ik ga hier in hoofdstuk 5 uitgebreider op in.

3.3 Veronderstellingen

De theorie die ik in dit hoofdstuk beschrijf gaat uit van een logica die bij iedere situatie zou moeten terugkeren. Door een theorie kun je gedrag in een situatie die de theorie beschrijft min of meer voorspellen, en hiermee een sociaal verschijnsel verklaren. Hieruit kun je afleiden dat een theorie je in staat moeten kunnen stellen om een voorspelling te doen, in een zelfde soort situatie, over de verwachte uitkomsten. In deze paragraaf leid ik een aantal veronderstellingen (hypothesen) af van de theorieën die ik in dit hoofdstuk beschrijf. Uit hoofdstuk 5 blijkt dan of de theorie klopt of verworpen moet worden op basis van de door de respondenten gegeven antwoorden.

De rationele keuzetheorie gaat ervan uit dat ieder individu zijn of haar acties zo optimaal laat zijn, in zijn of haar eigen voordeel. De theorie van Lipshitz nuanceert deze theorie en gaat uit van drie verschillende soorten besluitvormingsmodellen: consequential choice, matching en re-assessment.

Als er vanuit gegaan wordt dat de rationele keuzetheorie klopt, dan zou iedere respondent haar eigen voordelen moeten opnoemen als er gevraagd wordt naar waarom een keuze gemaakt is. Respondenten moeten dan geen rekening houden met andere, derde, personen en alleen motieven aangeven die in hun eigen belang zijn. Ook moeten zij dan geen antwoorden geven die ingaan op gevoelens. Antwoorden als 'het voelde goed', zijn dan niet te verwachten. Als blijkt dat respondenten wel antwoorden geven waarin zij aangeven rekening te houden met andere personen (partner, ouders etc.) of zich laten leiden door hun gevoel in plaats van het afwegen van alternatieven, dan blijkt dat de rationele keuzetheorie in dit geval niet de juiste 'voorspeller' is van het gedrag van deze respondenten, de theorie van Lipshitz zou dan een alternatief kunnen vormen.

In de theorie van Lipshitz wordt de manier waarop besluiten plaatsvinden meer genuanceerd en moeten besluiten in een van zijn drie categorieën kunnen worden ingevuld. Als de meeste vrouwen hun keuze bepalen door alternatieven af te wegen en het meest optimale alternatief te kiezen dan maken zij gebruik van 'consequential choice'. Maken de vrouwen de voor hen meest bevredigende keuze, op basis van de alternatieven dan is er sprake van matching. Staan eigenlijk alle keuzes bij voorbaat vast en wordt geen argument gezocht om dit te verdedigen, dan is er sprake van re-assessment.

3.4 Samenvatting

In dit hoofdstuk is gezocht naar bouwstenen voor het theoretisch kader van dit onderzoek, dat geschikt moet zijn om empirische bevindingen over keuzes van hoogopgeleide vrouwen te interpreteren en te verklaren. Ik heb ervoor gekozen om de rationele keuzetheorie als uitgangspunt te gebruiken om uiteindelijk mijn tweede onderzoeksvraag: *Hoe komen deze keuzes tot stand?*, te kunnen verklaren. Deze theorie schenkt geen aandacht aan overtuiging of emoties als motivatie voor een bepaalde keuze, vandaar dat ik het noodzakelijk vond deze theorie aan te vullen met de 'argument-driven-action' theorie van Lipshitz. Deze theorie gaat uit van drie verschillende besluitvormingsmodellen en gaat in op punten waar de rationele keuzetheorie tekort schiet. Zijn eerste model, 'consequential choice', gaat uit van een rationele manier van besluitvorming. Zijn tweede model, 'matching', gaat uit van begrensde rationaliteit en bevrediging. Bij begrensde rationaliteit wordt ervan uitgegaan dat mensen niet altijd het meest optimale kiezen, maar hetgeen het meest bevredigend is. Het derde model is het 're-assessment' model. Hierbij vindt een her-evaluatie plaats van een handeling waaraan men zich eerder al verbonden had. Deze handeling kan gebaseerd zijn op besluiten uit het verleden.

Sociologen kunnen het sociale leven niet alleen verklaren door naar economische factoren te kijken. Economische praktijken staan vaak in dienst van sociale praktijken, daarom creëerde Bourdieu de term cultureel kapitaal. Bij cultureel kapitaal gaat het om waarden die het kind vanuit het ouderlijk gezin worden bijgebracht voor wat betreft prestaties op school en het belang van een arbeidspositie. Cultureel kapitaal kan in drie vormen optreden: in belichaamde staat, in geobjectiverde staat en in een geïnstitutionaliseerde vorm. De theorie die in dit hoofdstuk beschreven wordt over cultureel kapitaal heeft als doel mijn derde onderzoeksvraag in hoofdstuk vier te beantwoorden, namelijk: *Wat is de invloed van cultureel kapitaal op de keuzes die de vrouwen maken?* Onder cultureel kapitaal wordt in deze scriptie het opleidingsniveau van de ouders verstaan. Ik maak dus gebruik van de geobjectiverde staat zoals Bourdieu beschreven heeft.

Hoofdstuk 4 Onderzoeksopzet en dataverzameling

Dit onderzoek berust op kwantitatieve gegevens, zoals in hoofdstuk 2, en op kwalitatieve gegevens. Een van de drie onderzoeksvragen kon met behulp van kwantitatieve gegevens beantwoord worden. De andere twee door het bestuderen van literatuur en de afgenomen interviews. Dit hoofdstuk geeft inzicht in de kwalitatieve methode en beargumenteert waarom ik voor deze methode heb gekozen. Tevens wordt verteld hoe ik mijn onderzoek heb vormgegeven, hoe ik aan respondenten ben gekomen en welke beslissingen ik hiervoor moest nemen.

4.1 Onderzoeksopzet

Uit hoofdstuk 1 blijkt dat ik in dit onderzoek in totaal vier onderzoeksvragen tracht te beantwoorden. Onderzoeksvraag 1 is reeds beantwoord in hoofdstuk 2. Daaruit bleek dat vrouwen in het algemeen veel vaker dan mannen arbeid en zorg combineren. Dit is geen verrassende uitkomst. Turkse vrouwen krijgen op een aanmerkelijk jongere leeftijd kinderen dan autochtone vrouwen en stoppen dan sneller dan autochtone vrouwen met werken nadat zij kinderen hebben gekregen. In hoofdstuk drie heb ik uitgelegd dat ik in beginsel uit ga van de rationele keuzetheorie, maar dat deze theorie, naar mijn mening, niet in alle opzichten voldoet. Om dit tekort aan inzicht in te vullen heb ik de theorie van Lipshitz gebruikt. Vanaf hoofdstuk 3 probeer ik een antwoord te vinden op mijn laatste twee onderzoeksvragen:

Hoe combineren hoog opgeleide Turkse en autochtone vrouwen arbeid en zorgtaken, nadat zij enkele jaren zijn afgestudeerd?

En:

Wat is de invloed van cultureel kapitaal?

Deze laatste twee onderzoeksvragen probeer ik door middel van kwalitatief onderzoek te beantwoorden, in dit geval diepte-interviews. Kwalitatief onderzoek houdt zich bezig met sociale verschijnselen zoals die worden ervaren door betrokken actoren. Het wordt ook wel vergeleken met het zogenaamde veldonderzoek (fieldresearch) en maakt geen gebruik van statistische analyses. Een groot voordeel van dit soort onderzoek is dat de blik van een onderzoeker er enorm door kan worden verbreed. Doordat de onderzoeker een sociaal fenomeen bestudeert en observeert in de breedste zin van het woord kan een diepere en bredere betekenis van dit sociale fenomeen verkregen worden (Babbie 2001). Dit probeer ik in mijn scriptie dan ook na te streven. Babbie geeft aan welke soorten situaties zeer geschikt zijn om op een kwalitatieve manier te onderzoeken. Het onderstaande voorbeeld heeft veel raakvlakken met het onderzoek dat ik op een kwalitatieve manier tracht uit te voeren:

“Roles: The analysis of the positions people occupy and the behavior associated with those positions: occupations, family roles, ethnic groups.”(…) “In all these settings , field research can reveal things that would not otherwise be apparent.”

Kwalitatief onderzoek wordt gedaan door een onderzoeker die zijn of haar eigen kijk op de werkelijkheid heeft en hierdoor bewust of onbewust het onderzoek kan beïnvloeden. Hier moet dus voor gewaakt worden.

Bij het kiezen tussen kwalitatief of kwantitatief onderzoek speelt een aantal zaken een rol:

- de stand van zaken op methodisch niveau;
- de stand van zaken op theoretisch niveau, en ook;
- de aard van het studie-object van de sociale wetenschappen.

Kwantitatief onderzoek is zeer gestructureerd onderzoek dat erop ingericht is om in verhouding grote populaties te onderzoeken en conclusies te generaliseren. Kwantitatief onderzoek is meer explorerend van aard. Met kwalitatief onderzoek wordt juist geprobeerd een situatie te begrijpen, er kunnen zeker geen conclusies gegeneraliseerd worden. In kwalitatief onderzoek kan de validiteit beter worden nagestreefd. Tijdens het onderzoek kan de onderzoeker het interview aanpassen, zodat de validiteit gewaarborgd blijft. Juist doordat het onderzoek niet gestructureerd is blijft het tijdens het onderzoek mogelijk nieuwe ideeën toe te voegen.

Kwalitatief onderzoek heeft hierdoor de beschikking over een grote validiteit, maar helaas een lage betrouwbaarheid. Dit wordt veroorzaakt doordat de interpretaties van waargenomen gebeurtenissen te zeer aan de context van de totale situatie gebonden zijn en de selecties tijdens het observeren te sterk afhankelijk van het moment waarop de beslissingen genomen worden tijdens het onderzoek. Voor deze twee laatste onderzoeksvragen leek het mij passend om de antwoorden door middel van diepte-interviews boven water te krijgen. Deze vragen vereisen het *verstehen* van de onderzoeker, omdat de vragen inzicht vereisen in de context waarin de keuzes door de vrouwen zijn gemaakt. Ik heb dus voor een kwalitatieve manier van onderzoek gekozen.

Tijdens mijn interviews heb ik zoveel mogelijk gebruik gemaakt van interactie tussen mijzelf en de geïnterviewde. Ik had een algemeen plan van hoe het interview er uit moest zien, maar geen vaststaande vragenlijst. Babbie (2001) beschrijft in *'The practice of social research'* dat het van groot belang is dat de interviewer weet wat er gevraagd moet worden om bepaalde informatie boven water te krijgen, waardoor er op een zo natuurlijk mogelijke manier geïnterviewd kan worden. Ook zegt hij dat kwalitatief onderzoek enige vaardigheid vereist van de onderzoeker: je moet bijna op hetzelfde moment kunnen luisteren, denken en praten. In het begin van mijn onderzoek had ik moeite om deze drie vaardigheden te combineren, maar naarmate het onderzoek vorderde kreeg ik hier meer handigheid in. Ik kwam erachter dat de antwoorden die een respondent geeft de vragen bepalen voor de rest van het interview, waardoor ieder interview een uniek karakter krijgt. Als interviewer moet je de ander het gevoel geven dat het interessant is wat de ander vertelt en ervoor waken dat het geen gesprek wordt. Tijdens de interviews kreeg ik steeds meer handigheid in het interviewen en het structuur geven aan het interview, zodat ik boven tafel kreeg wat ik wilde weten. Dit kwam de validiteit van mijn onderzoek ten goede.

4.2 Dataverzameling

In de volgende paragrafen wordt beschreven hoe ik mijn respondenten geselecteerd en benaderd heb voor mijn onderzoek. Vervolgens geef ik de interviewleidraad en ten slotte een samenvatting van het hoofdstuk.

4.2.1 Selectie van respondenten

In deze paragraaf zal ik verder gaan met de manier waarop ik de selectie van respondenten voor dit onderzoek heb gedaan. Allereerst moet er een keuze gemaakt worden tussen kanssteekproeven (probability samples) en niet-kanssteekproeven (non-probability samples). Kwalitatief onderzoek vereist geen

kanssteekproef omdat het niet de bedoeling is naar een gehele populatie of groep te generaliseren (Braster 2000). Er zijn verschillende soorten niet-kanssteekproeven om respondenten te werven voor kwalitatief onderzoek, namelijk:

- Reliance on available subjects; Deze manier van 'sampling' houdt in dat je bijvoorbeeld mensen op straat aanhoudt om te vragen of ze mee willen werken aan het onderzoek. Met deze methode heb je geen enkele controle over de representativiteit van de respondenten en kun je niet voorkomen dat voorkeur van de onderzoeker meespeelt in het aanspreken van respondenten.
- Purposive or judgemental sampling; bij deze methode selecteer je respondenten op basis van de kennis van de populatie en het doel van de studie. Dit is eigenlijk meer een pre-test, om je topiclijst bij te stellen dan je eigenlijk onderzoeksgroep.
- Snowball sampling; bij deze methode gebruikt de onderzoeker enkele mensen die hij zou kunnen gebruiken voor het onderzoek en vraagt of zij weer mensen kennen die zouden willen meewerken. Deze manier van sampling kan het best toegepast worden als respondenten moeilijk te traceren zijn.
- Quota sampling; deze methode begint met een matrix of tabel die de relevante karakteristieken beschrijft van de doelgroep. Daarna verzamel je gegevens van respondenten die alle karakteristieken hebben van de cellen die uit de matrix zijn ontstaan. Dan ken je een gewicht toe aan de verschillende cellen dat in proportie is met de belangrijkheid van de cel in vergelijking met de populatie. Deze methode is erg ingewikkeld. Ten eerste moet de matrix erg nauwkeurig samengesteld worden. De informatie die beschikbaar is, is vaak niet toereikend en actueel. Ten tweede kan de selectie van karakteristieken in een cel beïnvloed zijn door de onderzoeker (Babbie 2001).

Zoals uit de bovenstaande methodes blijkt is het niet eenvoudig om op een 'juiste' manier aan respondenten te komen. Ik heb uiteindelijk gekozen om de sneeuwbal methode te gebruiken. Eigenlijk was dit niet een bewuste keuze, maar kwam deze op mijn pad omdat het moeilijk bleek om aan respondenten te komen die aan al mijn eisen voldeden. De eerste en tweede methode 'reliance on available subjects' en 'purposive or judgemental sampling', vielen voor mij af omdat het zeer moeilijk is om alle karakteristieken in één persoon te vinden en daarom ook veel tijd in beslag neemt. 'Quota sampling' viel voor mij om dezelfde reden af. De sneeuwbal methode bleek wel een geschikte manier om respondenten te werven.

De respondenten die dit onderzoek vereiste moesten aan een aantal criteria voldoen. Ik heb mijn respondenten geselecteerd op theoretische basis. In hoofdstuk twee bleek dat op de terreinen die ik daarin beschreven heb er veel verschil bestond tussen Turken, Marokkanen en autochtonen. Allereerst wilde ik Marokkaanse en autochtone vrouwen vergelijken, omdat deze twee groepen het meest verschillen op het gebied van arbeid en zorg. Het bleek moeilijk te zijn om Marokkaanse vrouwen te vinden, vandaar dat ik besloot om ook Turkse vrouwen aan de onderzoeksgroep toe te voegen. Later bleek dat Marokkanen die aan de eisen voldeden zeer moeilijk te vinden waren. Vandaar dat ik uiteindelijk heb besloten om enkel Turken en autochtonen met elkaar te vergelijken. Deze beslissing heeft als bijkomend voordeel dat ik zo ook meer personen van beide groepen kon interviewen. Het doel van dit empirische onderzoek is om te kijken waarom deze personen de keuzes maken die hun leven vormgeven met betrekking tot arbeid en zorg. De respondenten zijn dus afkomstig uit die twee etnische herkomstgroeperingen. Daarop heb ik in de eerste plaats geselecteerd.

Ik heb ook rekening gehouden met geslacht van de respondenten. Ik heb ervoor gekozen om enkel vrouwen te interviewen. Vrouwen hebben nog steeds een achterstand ten opzichte van mannen als we kijken naar het aantal vrouwen dat bijvoorbeeld fulltime werkt, daar zit nog steeds een enorm gat tussen. Een ander voorbeeld is het aantal vrouwen dat nog steeds voor het huishouden zorgt, ook dat aantal is nog ontzettend hoog. De keuze om enkel vrouwen op te nemen in mijn onderzoek was het tweede selectiecriteria.

De groep Turkse en autochtone vrouwen wilde ik zoveel mogelijk afbakenen, daarom heb ik ervoor gekozen om alleen hoogopgeleide vrouwen te interviewen. Het leek mij in eerste instantie interessanter om hoog- en laagopgeleide vrouwen te interviewen, maar om het onderzoek beperkt en overzichtelijk te houden heb ik alleen voor hoogopgeleide vrouwen gekozen. Bovendien maken hoogopgeleide vrouwen andere keuzes met betrekking tot arbeid en zorg dan laagopgeleide vrouwen. Laagopgeleide vrouwen lijken meer het traditionele rolpatronen te volgen dan hoogopgeleide vrouwen.

Verder heb ik in mijn afbakening rekening gehouden met het aantal jaren dat de vrouwen moesten zijn afgestudeerd, zodat zij de mogelijkheid hebben om over dit soort keuzes na te denken. Daarom heb ik besloten om enkel vrouwen die ongeveer vier tot acht jaar geleden zijn afgestudeerd te interviewen. Ik heb geen specifieke leeftijdscategorie genomen, omdat veel vrouwen op latere leeftijd alsnog besloten hebben een hbo of wo opleiding af te ronden.

4.2.2 Benadering van respondenten

De respondenten die ik wilde benaderen om mijn onderzoek goed uit te kunnen voeren moesten aan een aantal kenmerken voldoen. In eerste instantie moesten de respondenten vrouw zijn. Juist omdat vrouwen de druk van het combineren van arbeid en zorg nog steeds voor het grootste gedeelte op hun schouders dragen. De tweede eis was dat deze vrouwen hoger opgeleid moesten zijn, dat wil zeggen dat ze een hbo of wo opleiding voltooid moesten hebben. De derde eis was dat ze enige jaren gelden afgestudeerd moesten zijn, zodat met enige zekerheid gezegd kon worden dat ze al voor de keuze voor arbeid en zorg gestaan hebben. Als laatste wil ik deze groep afbakenen door de vergelijking te trekken tussen Turkse en autochtone vrouwen. Omdat deze vrouwen enorm bleken te verschillen op een aantal terreinen die juist voor mijn onderzoek van belang zijn; zoals arbeid, onderwijs, leeftijd waarop het eerste kind geboren wordt en de verdeling van arbeid en zorg. Het zoeken van respondenten na het afbakenen van de onderzoeksgroep is allerm minst makkelijk gebleken. Ik ben mijn zoektocht in september vanuit ISEO (Instituut voor Sociologisch-Economisch Onderzoek) aan de Erasmus Universiteit in Rotterdam (EUR) begonnen, waar ik toen werkzaam was als student-assistent. Allereerst ben ik begonnen om aan collega's en bekenden te vragen of zij vrienden of bekenden hadden die geschikt waren voor mijn onderzoek. Dit leverde in eerste instantie niet zoveel op.

Ik heb toen een aantal gesprekken gehad met collega's en gevraagd of zij misschien tips en of adviezen hadden. Uit deze gesprekken kwam telkens weer naar voren dat alumni verenigingen, betrokken bij de EUR, met name KAZEUR, mij waarschijnlijk verder konden helpen. KAZEUR is een alumnivereniging voor allochtone studenten. Ik heb met verschillende verenigingen contact gehad, maar met uiteindelijk zeer weinig resultaat. Het antwoord dat de meeste verenigingen mij geven was dat het moeilijk zou worden om via hen aan respondenten te komen omdat het niet mogelijk was om de nationaliteit van de leden te achterhalen en omdat er geen gegevens aan derden worden verstrekt. Ook KAZEUR kon mij dus uiteindelijk niet helpen. De contactpersoon die ik daar had heeft mij wel een telefoonnummer gegeven van een Turkse vriendin die in de doelgroep viel en die ik kon benaderen. Zo ben ik aan mijn eerste respondent gekomen.

Tegelijkertijd heb ik contact opgenomen met een medewerker informatievoorziening verbonden aan de Erasmus Universiteit, zijn gegevens heb ik via een collega van ISEO gekregen. Deze persoon heeft mij aan gegevens geholpen van vrouwen die vier tot acht jaar geleden zijn afgestudeerd aan de economische faculteit. Ook op deze lijsten was niet de nationaliteit van de vrouwen aangegeven, vandaar dat ik besloten heb een Turkse persoon ernaar te laten kijken om de Marokkaans en Turks ogende namen eruit te halen. Dit leverde in totaal veertien namen op, deze personen heb ik een brief gestuurd. Verder heb ik uit deze lijst nog dertig autochtone vrouwen gehaald en ook deze personen een brief gestuurd. Omdat ook de EUR geen gegevens aan derden beschikbaar stelt, hebben wij besloten dat ik de brieven zou opstellen en niet de adresgegevens van deze vrouwen ter beschikking kreeg. De contactpersoon zou de gegevens uitdraaien en mijn brieven versturen. Mijn contactpersoon had me al gewaarschuwd over de adresgegevens die wellicht niet actueel meer zouden zijn. Uiteindelijk heeft dit niets opgeleverd.

Verder heb ik op verschillende internetsites oproepen geplaatst, zoals de sites van: maroc, maghreb, tans, netwerk-zmw en vrouwen-alliantie, dit allemaal zonder resultaat.

Ik ben door het zoeken op internet op verschillende Marokkaanse en Turkse verenigingen gestuit en heb deze benaderd, maar zonder resultaat.

Uiteindelijk heeft een collega mij het email-adres gegeven van een allochtone vrouw, die betrokken is bij een stichting voor jonge hoogopgeleide vrouwen in de wao (waho). Zij bleek Turkse te zijn en wilde graag meewerken aan het onderzoek. Tevens was zij bereid om mijn oproep door te spelen naar vrienden en bekenden en dit heeft mij een ander interview opgeleverd met een Turkse vrouw. Via deze Turkse vrouw heb ik twee andere interviews kunnen regelen. Zo is het balletje gaan rollen. Uiteindelijk heeft deze contactpersoon, tevens verbonden aan waho, mij vier interviews opgeleverd.

Ik had inmiddels vijf interviews met Turkse vrouwen, al mijn pogingen om Marokkaanse vrouwen te werven liepen op niets uit. Ik heb dan ook besloten mij alleen te richten op Turkse vrouwen en deze te vergelijken met autochtone vrouwen. Na deze beslissing ging het regelen van de interviews iets soepeler.

Ik heb contact gezocht met een promovendus aan de Vrije Universiteit en zij heeft mij nog een aantal tips gegeven. Met deze tips heb ik uiteindelijk niets hoeven doen, omdat het werven van respondenten via de sneeuwbal methode ineens vrij soepel liep, maar ik ben deze persoon wel erg dankbaar voor alle tips en adviezen.

Een andere collega had enige jaren geleden een studente van Turkse afkomst begeleid met haar scriptie en ik kreeg haar naam en telefoonnummer. Ook zij wilde meewerken. Van deze vrouw heb ik een telefoonnummer van haar vriendin gekregen. Verder heb ik op de site van de EUR gezocht naar promovendi met een Turks uitziende naam en ik stuitte op een mevrouw die zelf niet Turks bleek te zijn, maar wel een vriendin had die ik kon benaderen. Via deze vriendin heb ik ook enkele autochtone respondenten gekregen.

Uiteindelijk heb ik er bijna drie maanden over gedaan om een evenwichtige onderzoeksgroep te krijgen.

De interviews hebben plaatsgevonden in een tijdsbestek van ruim een maand. Alle interviews heb ik opgenomen en nadien zoveel mogelijk letterlijk uitgewerkt. Hieronder zal ik in tabelvorm weergeven hoe de uiteindelijk 16 respondenten verdeeld zijn over de verschillende achtergrondkenmerken.

Tabel 4.1 Achtergrondkenmerk van respondenten

Etnische herkomst	Leeftijd	Opleiding	Kinderen	Werk	Opleiding ouders	Respondent nummer
Nederlandse	29	HBO	Geen	Ja	-	1
Nederlandse	27	HBO + WO	ja	Ja	HBO (v* + m**)	2
Nederlandse	32	HBO	ja	Ja	HBO (v)	3
Nederlandse	29	WO	ja	Ja	-	4
Nederlandse	26	HBO	Geen	Ja	HBO (v)	5
Nederlandse	26	HBO + WO	Geen	Ja	HBO (v)	6
Nederlandse	29	HBO	Geen	Ja	WO (v + m)	7
Nederlandse	27	HBO	Geen	Ja	HBO (v)	8
Turkse	34	HBO	ja	Ja	-	9
Turkse	30	HBO	ja	Ja	-	10
Turkse	34	WO	ja	Ja	-	11
Turkse	25	WO	Geen	Ja	-	12
Turkse	32	WO	Geen	Ja	-	13
Turkse	25	HBO	Geen	Ja	-	14
Turkse	38	WO	Geen	Ja	WO (v + m)	15
Turkse	30	WO	ja	Ja	-	16

* De v staat voor de vader van de respondent.

** De m staat voor de moeder van de respondent.

- De ouders hebben geen of een laag opleidingsniveau, niet hoger dan het huidige vmbo.

Deze 16 respondenten had ik niet van te voren vastgesteld, ik heb me laten leiden door de zogenaamde *redundantie*. Dit houdt in dat zodra je geen nieuwe verschijnselen meer hoort, je ervoor kiest om niet meer verder te gaan met het afnemen van interviews. Glaser en Strauss (1976) noemen dit theoretische verzadiging. Tijdens het interviewen merk je dat er geen nieuwe gegevens meer boven tafel komen die je niet eerder gehoord hebt en je kunt dan de conclusie trekken dat er verzadiging optreedt. Ik heb dit verschijnsel bij Nederlandse vrouwen eerder gemerkt dan bij Turkse vrouwen, maar wilde toch ongeveer hetzelfde aantal vrouwen interviewen, vandaar dat ik nog twee Nederlandse vrouwen geïnterviewd heb.

4.2.3 Interviewleidraad

Interviews zijn er in verschillende vormen. Ik heb ervoor gekozen om diepte-interviews te houden, omdat deze een open en ongestructureerd karakter hebben (Braster 2000). De kenmerken van dit type interview maken het een geschikt middel om onderzoek te verrichten in een natuurlijke omgeving. Dit type interview vereist wel enige kwaliteiten van de interviewer, de interviewer moet bijvoorbeeld in staat zijn om flexibel met verschillende situaties om te gaan. Een diepte-interview vereist dus kwaliteiten van de onderzoeker, maar ook van de vragen die opgesteld zijn. Er wordt tijdens zo'n interview dan ook niet gewerkt met een vooraf opgestelde en gestructureerde vragenlijst, maar met een globale vragenlijst. De vragen die tijdens het interview gesteld worden zijn afhankelijk van de respondent. De respondent bepaald welke richting het interview wordt opgeduwd aan de hand van zijn of haar antwoorden. Ik heb ervoor gekozen om tijdens het interview enkel gebruik te maken van een zogenaamde topiclijst. Dit is een lijst waar enkel onderwerpen op vermeld staan die je in ieder geval wilt behandelen. Het is een soort geheugensteuntje, zodat je geen van de onderwerpen vergeet te behandelen tijdens het interview. Vaak zal blijken dat, zonder op je topiclijst te kijken, alle onderwerpen de revue al zijn gepasseerd. De onderwerpen die ik wilde behandelen heb ik bepaald aan de hand van de onderzoeksvragen die ik had opgesteld. Deze topiclijst was een beginlijst, naarmate de interviews vorderden

heb ik deze af en toe iets aangepast, ook zijn sommige onderwerpen geschrapt of ben ik op bepaalde onderwerpen niet dieper ingegaan dan ik in eerste instantie had beoogd. Ik ben in de loop van de onderzoekstijd bijvoorbeeld meer in gegaan op de situatie waarin de respondent zelf is opgegroeid en op de levensloop van de respondent.

Ik ben ieder interview begonnen met de vraag of de respondent een formulier wilde invullen met wat achtergrondkenmerken. Deze kenmerken heb ik gebruikt om de respondenten onderling met elkaar te vergelijken (zie tabel 4.1). De interviews heb ik grofweg opgedeeld in drie delen.

In het eerste deel van het interview vroeg ik vooral naar de situatie waarin de respondent is opgegroeid en de rol van de vader en moeder daarin. Ik vroeg dan met name naar de opleiding van de ouders en het soort werk dat zij eventueel deden en hoe deze situatie door de respondent ervaren is.

Het tweede deel ging juist in op de huidige situatie waarin de respondent zich bevond. De onderwerpen die ik hierin wilde bespreken waren de arbeidssituatie en de eventuele zorg voor kinderen, maar ook de partner kwam aan bod.

Het derde deel ging in op de situatie zoals die in de ogen van de respondent gewenst zou zijn met betrekking tot de combinatie arbeid en zorg, maar ook over wat zij zouden willen dat de toekomst hen brengt en wat ze nog hopen te bereiken. Tussen het eerste en tweede deel in vroeg ik naar de keuzes die de respondent heeft gemaakt en haar naar de huidige situatie hebben geleid. Aan het eind van het interview vroeg ik de respondent hoe deze zelf dacht over de vraag hoe de manier waarop zij was opgegroeid haar huidige leven heeft beïnvloed. De belangrijkste vraag die bij ieder deel van het interview een aantal keren aan bod kwam was *waarom* deze vrouw bepaalde keuzes heeft gemaakt. *Waarom* heeft ze nou net voor dié opleiding gekozen. *Waarom* heeft ze voor kinderen gekozen. *Waarom* wilde ze parttime werken? Etc.

De interviews die ik heb gehouden zijn uiteindelijk erg gevarieerd. Sommige vrouwen hadden hele andere kenmerken dan andere. Respondent nummer 13 is 32 jaar oud en heeft geen man en kinderen, terwijl respondent nummer 11, 34 jaar oud is wel een man en kinderen heeft. Deze uiteenlopende kenmerken zorgen ervoor dat de beide interviews er totaal verschillend uitzien. Bovendien bewijst dit dat je met een gestructureerde vragenlijst niet erg ver zou kunnen komen. De topiclijst zoals deze uiteindelijk is gebruikt is terug te vinden in de bijlage.

Ik heb ervoor gekozen om alle interviews op te nemen en deze (bijna) allemaal letterlijk uit te werken. Op deze manier kunnen de interviews nauwkeuriger worden uitgewerkt en kan de context waarin iets gezegd is bij het interpreteren opnieuw bepaald worden. Bovendien kan na het uitwerken van het interview bij twijfel de band opnieuw afgeluisterd worden. Het nadeel is dat het de vrouwen mogelijk zou kunnen remmen in de antwoorden. Ik denk niet dat dit bij deze interviews een rol gespeeld heeft omdat het een onderwerp is waar vrij makkelijk over gepraat werd. Een ander nadeel is dat het uitwerken van de op band opgenomen interviews ontzettend tijdrovend is.

4.3 Samenvatting

In dit hoofdstuk heb ik besproken op welke manier ik mijn onderzoek heb opgezet en hoe ik aan mijn respondenten ben gekomen. Ik heb ervoor gekozen om mijn laatste twee onderzoeksvragen te beantwoorden met behulp van de kwalitatieve onderzoeksmethode. Ik heb ervoor gekozen om respondenten te ondervragen volgens de methode van het zogenaamde diepte-interview. De respondenten die ik via de sneeuwbal methode heb benaderd moesten aan een aantal vooraf gestelde kenmerken voldoen. Ze moesten vrouw zijn, enige tijd geleden zijn afgestudeerd aan een hbo of wo instelling en van Turkse of Nederlandse afkomst zijn. Ik heb uiteindelijk zestien respondenten gevonden die aan deze eisen voldeden en heb

hen geïnterviewd. Ik heb alle interviews opgenomen en in de meeste gevallen letterlijk uitgewerkt. De respondenten waren niet voor het onderzoek geselecteerd, maar zijn tijdens het afnemen van de interviews benaderd. Het uiteindelijk aantal is door middel van redundantie bepaald. Doordat ik steeds hetzelfde antwoord te horen kreeg heb ik besloten om te stoppen met interviewen. Uiteindelijk heeft dit geleid tot de respondentengroep zoals beschreven in tabel 4.1.

Hoofdstuk 5 Resultaten

In hoofdstuk 2 heb ik beschreven dat Turkse vrouwen er op een jongere leeftijd voor kiezen om kinderen te krijgen en er eerder voor kiezen om te stoppen met werken dan autochtone vrouwen. In dit hoofdstuk probeer ik met behulp van interviews te verklaren hoe vrouwen er toe komen bepaalde keuzes te maken in hun leven met betrekking tot arbeid en zorg. Ik probeer door middel van dit kwalitatieve onderzoek meer inzicht te verkrijgen in de beweegredenen van de vrouwen en de keuzes die daaraan ten grondslag liggen. Bovendien kijk ik naar de invloed van cultureel kapitaal zoals dit ervaren wordt door de respondenten. Met andere woorden, hoe worden de geïnterviewde vrouwen beïnvloed door hun ouders? Allereerst zal ik aandacht besteden aan de huidige levenssituatie van de respondenten. Ik zal ingaan op het werk dat zij doen, of zij fulltime danwel parttime werken en of zij kinderen en/of een partner hebben. Daarna leg ik uit hoe de keuzes bepaald worden.

5.1 Kenmerken respondenten

Deze paragraaf wil ik gebruiken om de onderzoeksgroep uitgebreider te beschrijven. De meeste van deze achtergrondkenmerken zijn al in het kort in tabel 4.1 beschreven.

De Nederlandse vrouwen variëren in leeftijd van 26 tot en met 32 jaar. Alle vrouwen zijn uit het ouderlijk huis vertrokken. Van de acht vrouwen heeft er één geen partner. Van de andere zeven vrouwen zijn er drie getrouwd, de overige vrouwen hebben wel een partner maar zijn niet getrouwd. Alle partners van deze vrouwen werken. Drie van de vrouwen hebben ook een kind, daarvan zijn er twee getrouwd. Eén van de drie vrouwen met kinderen heeft haar kind gekregen tijdens haar studie. De andere twee vrouwen hebben het kind na hun studie gekregen en waren toen beide ook werkzaam. Zij hebben er ook beide voor gekozen om het werk na het krijgen van het kind te hervatten, maar deden dit in deeltijd. De mannen van deze vrouwen werken op één na fulltime. Eén van de vrouwen met kinderen heeft ervoor gekozen om zelf drie dagen te gaan werken en haar man werkt vier dagen.

De vrouwen die ik heb geïnterviewd hebben allen minimaal een hbo-opleiding voltooid. Vijf vrouwen hebben alleen een hbo diploma en een vrouw heeft een wo opleiding afgerond. Twee vrouwen hebben een hbo én een wo opleiding afgerond. Alle vrouwen die ik geïnterviewd heb participeren op de arbeidsmarkt. De meeste van hen hebben ook een functie op het niveau waarop zij gestudeerd hebben. Van drie van deze vrouwen hebben de vaders een hbo opleiding voltooid, een vader heeft een universitaire graad. Een moeder heeft een hbo opleiding voltooid en een moeder een universitaire opleiding, de andere moeders hebben geen hbo of wo opleiding voltooid. De meeste moeders waren in de tijd dat hun dochter aan het opgroeien was huisvrouw. De gezinnen waarin de geïnterviewde vrouwen zijn opgegroeid zijn allemaal te definiëren als zogenaamd traditionele gezinnen. De moeder was huisvrouw, zij deed het huishouden en zorgde voor de kinderen, de vader werkte fulltime. De moeders vulden hun taken allemaal wel op verschillende manieren in. Drie moeders zijn gaan werken op het moment dat de kinderen naar de middelbare school gingen en deden dit parttime. Een andere moeder heeft tijdens het opgroeien van haar kinderen vrijwilligerswerk gedaan. Een andere moeder heeft haar werk weer opgepakt, nadat zij van haar man ging scheiden. Haar kinderen waren toen al tieners. De andere drie moeders zijn tijdens de hele jeugd van hun kinderen thuis gebleven. Alle vaders van deze vrouwen hadden tijdens hun jeugd een vaste baan en werkten allemaal fulltime.

Ik heb in totaal 8 Turkse vrouwen geïnterviewd. Deze vrouwen varieerden in leeftijd van 25 tot en met 38 jaar. Alle ouders van deze vrouwen zijn in Turkije opgegroeid. Twee van de ouders besloten voordat de kinderen werden geboren naar Nederland te emigreren en de andere nadat zij kinderen hadden gekregen. Deze kinderen zijn dan ook gedeeltelijk in Turkije en in Nederland onderwezen. Twee vrouwen zijn rond hun twintigste naar Nederland geëmigreerd, één om te trouwen en één om in Nederland te gaan studeren. De ouders van de geïnterviewde vrouwen hebben, op één paar na, nauwelijks opleiding in Turkije gehad. Een vrouw vertelde dat haar ouders allebei een universitaire opleiding in Turkije hadden afgerond. Deze vrouw is pas op haar tweeëntwintigste naar Nederland vertrokken om hier te studeren, later besloot zij hier te blijven. Een andere vrouw is met een Turk getrouwd die in Nederland woonachtig was en ze besloten samen in Nederland hun leven op te bouwen. De gezinnen waarin de vrouwen zijn opgegroeid kunnen, evenals de Nederlandse gezinnen, als traditioneel bestempeld worden. Op één gezin na, was in alle gezinnen de moeder huisvrouw en de vader kostwinner. Bij een vrouw is haar vader al op jonge leeftijd arbeidsongeschikt geraakt en voordat zij geboren werd in de WAO terechtgekomen. Haar ouders waren dus (ongewenst) beiden thuis aanwezig, haar moeder was echter al huisvrouw voordat haar vader volledig afgekeurd werd. Het verschil met de Nederlandse gezinnen is wel dat het niveau waarop de vaders werkzaam waren (op één na) lager was dan dat van de Nederlandse vaders. De meeste waren werkzaam in de fabriek en emigreerden naar Nederland om het hier beter te krijgen. In Nederland aangekomen zijn van de vijf moeders die geëmigreerd waren er alsnog twee gaan werken. Zij zijn beiden voornamelijk zwart en laag betaald werk gaan doen, omdat ze de taal niet goed spraken en niet meer mogelijkheden kregen. Een moeder is na aankomst in Nederland ernstig ziek geworden en was niet in staat om te werken, volgens de respondent was zij anders wel gaan werken. Vier van de acht vrouwen hebben al één of meerdere kinderen. Drie van deze vrouwen kregen hun kinderen nadat zij gestudeerd hadden en al actief op de arbeidsmarkt waren, de derde had er bewust voor gekozen om een kind te krijgen tijdens haar studie. Twee vrouwen zijn nog alleenstaand, de andere vrouwen zijn allemaal getrouwd. De vrouwen met kinderen hebben allen een partner waarmee zij getrouwd zijn.

Drie vrouwen hebben een opleiding op hbo-niveau gevolgd, de andere vijf vrouwen hebben een universitaire opleiding. Alle vrouwen zijn actief op de arbeidsmarkt en hebben een baan op het niveau waarop zij gestudeerd hebben. Vijf van de acht Turkse vrouwen werken fulltime, de andere drie vrouwen werken parttime. Eén vrouw werkt 36 uur, maar haar tijden zijn aangepast aan de zorg voor haar kind. Zij heeft met haar werkgever geregeld dat zij maandag, dinsdag en donderdag tot twee uur werkt en woensdag en vrijdag negen uur op een dag werkt. Van de andere drie vrouwen die ook kinderen hebben werkt er één parttime, de andere twee vrouwen werken fulltime. Eén van deze twee vrouwen probeert op dit moment wel minder te gaan werken, omdat het fulltime werken en moederschap haar erg zwaar valt. Eén van de Turkse vrouwen met kinderen werkt zelf fulltime, haar man zorgt voor het huishouden en heeft geen baan. Zij is getrouwd met een Turkse man en hebben enkele jaren samen in Turkije gewoond. Na enkele jaren in Turkije te hebben gewoond zijn zij naar Nederland vertrokken. In Nederland kreeg zij een baan in de advocatuur en haar man nam de zorg voor hun kind op zich. In Turkije had hij een opleiding tot arts gevolgd, maar deze opleiding werd in Nederland niet erkend. Daarom besloot hij de zorg voor hun kind op zich te nemen.

Van de acht Turkse vrouwen die ik heb geïnterviewd behoren er zes tot de eerste generatie, zij zijn in Turkije geboren en daarna naar Nederland verhuisd. De andere drie vrouwen behoren tot de tweede generatie, zij zijn in Nederland

geboren. Om al deze informatie overzichtelijk weer te geven, heb ik voor de relevante informatie een matrix opgesteld. Het idee om kwalitatieve onderzoeksgegevens in matrices weer te geven heb ik van Miles en Huberman (1994). Zij hebben beschreven hoe onderzoeksinformatie overzichtelijk kan worden gemaakt voor lezers die niet zo in de onderzoeksmaterie zitten als de onderzoeker zelf. De matrix hieronder geeft het opleidingsniveau en het beroep van de Turkse en Nederlandse vrouwen weer. Ik heb ervoor gekozen om onderscheid te maken tussen Turkse en autochtone vrouwen, met en zonder kinderen, omdat dit onderscheid later in het hoofdstuk ook gemaakt wordt en hierdoor de gegevens op een zelfde manier weergegeven kunnen worden.

	Turkse vrouwen		autochtone vrouwen	
	Met kinderen	Zonder kinderen	Met kinderen	Zonder kinderen
Opl.	<ul style="list-style-type: none"> - hbo - hbo (bezig met wo studie) - wo - wo 	<ul style="list-style-type: none"> - wo - wo - hbo - wo - wo 	<ul style="list-style-type: none"> - hbo/ wo - wo - hbo 	<ul style="list-style-type: none"> - hbo - hbo - hbo/wo - hbo - hbo
Werk	<ul style="list-style-type: none"> - beleidsmedewerker - accountant - beleidsmedewerker - advocate 	<ul style="list-style-type: none"> - beleidsmedewerker - financieel-economisch medewerker - communicatie medewerker - adviseur consultant 	<ul style="list-style-type: none"> - verpleegkundige - docente op mbo school - stedenbouwkundige 	<ul style="list-style-type: none"> - cultuurscoot bij gemeente - beleidsmedewerker - psychologe - accountmanager - reclamebureau - intercedente

figuur 5.1

5.2 Arbeid

Uit hoofdstuk 2 bleek dat de arbeidsdeelname van vrouwen de laatste jaren sterk is toegenomen. Vrouwen blijven langer actief op de arbeidsmarkt, waardoor de mogelijkheden om carrière te maken toenemen en het aantrekkelijker wordt om te investeren in een toekomstige positie op de arbeidsmarkt. Ook keren veel vrouwen na een korte onderbreking weer terug op de arbeidsmarkt. Dit komt waarschijnlijk doordat de mogelijkheden om betaalde arbeid en zorg voor kinderen te combineren zijn toegenomen. Vrouwen die uit een situatie komen waarin de partner ook werkzaam is, de zogenaamde tweeverdieners of dubbelverdieners, zijn over het algemeen relatief jong en relatief hoog opgeleid. Bovendien heeft driekwart van deze paren nog geen kinderen jonger dan 18 jaar (Keuzekamp 2000).

Tijdens de interviews heb ik de vrouwen gevraagd waarom zij zo graag willen werken, wat hun drijfveer is. Een aantal vrouwen met kinderen geeft aan dat het leven zoals zij dat op dit moment leiden erg zwaar is, zoals uit paragraaf 5.4.1 zal blijken. Toch kiezen alle vrouwen die ik heb geïnterviewd ervoor om te blijven werken.

Een Nederlandse vrouw zonder kinderen zegt hierover:

“Vroeger vond ik werk nooit echt belangrijk, maar nu merk ik toch wel dat ik gewoon goed wil zijn in wat ik doe, gewaardeerd wil worden, door wil stromen, ik wil gewoon wat betekenen. Ik merk dat ik daar toch wel een deel van mijn eigenwaarde aan ontleen, dat ik het prettig vind dat ik een goede functie heb zeg maar. En ik zou dat niet helemaal willen opgeven, ik zou er niet aan moeten denken dat je wereld zo klein wordt, je wereld is ook groot doordat je werkt. Ik zou niet alleen maar thuis willen zijn, nee daar moet ik niet aan denken.”
(Nederlandse 29 jaar, geen kinderen)

Uit dit citaat kan worden afgeleid dat de respondent het zeer belangrijk vindt om gewaardeerd te worden. Aan haar werk ontleent zij een deel van haar eigenwaarde. Na de middelbare school heeft ze een jaar een opleiding gevolgd die haar niet beviel. Na dat jaar besloot ze een paar maanden met een vriendin naar het buitenland te vertrekken. Bij terugkomst had haar vriendin zich al ingeschreven voor een bepaalde hbo opleiding en de respondent besloot hetzelfde te gaan doen. Dit was wel een opleiding waar ze over na had gedacht, maar werd ook gekozen omdat zij geen alternatief had. Deze opleiding heeft ze afgerond, maar ze besloot daarna weer te gaan reizen. Bij terugkomst had zij geen baan, zij zegt hierover:

“In het begin denk je van relaxed, maar je merkt toch dat.....(pauze) Het is gewoon niet leuk om te leven als je niet in het patroon zit. Je denkt ik ga een beetje relaxen, maar als je dan door de stad loopt en je hebt geen doel, dan voel je gewoon van nou je gaat mee met de rest en anders kun je gewoon beter ergens anders heen gaan. Op een gegeven moment gaat dat ook echt aan je zelfvertrouwen knagen.”
(Nederlandse 29 jaar, geen kinderen)

Een andere vrouw, met een kind antwoord op de vraag waarom vind je het belangrijk om te werken:

“Ja toch wel zelfstandigheid, dat komt ook echt bij mijn ouders vandaan. Toen ik vijftien was moest ik al een baantje zoeken, want dan weet je wat werken is. Dus eigenlijk heb ik altijd gewerkt en mijn zusje ook, het is eigenlijk meer normaal dat je werkt.”
(Nederlandse 29 jaar, een kind)

Deze vrouw geeft aan dat het meer een logisch gevolg is, haar hele loopbaan was hier immers op ingericht. Later in het interview geeft ze ook aan dat ze altijd door haar ouders is gestimuleerd om opleidingen te volgen om later zelfstandig te zijn. Zij heeft ook een zusje dat de mavo heeft gedaan, zij heeft inmiddels kinderen, maar is ook altijd blijven werken. Tijdens haar jeugd heeft haar moeder ook altijd in de avonden gewerkt, zij was kapster. Na een aantal jaren overdag voor de kinderen te hebben gezorgd en 's avonds te werken is ze overdag gaan werken als directiesecretaresse. De respondent geeft aan dat haar moeder deze stap waarschijnlijk heeft gezet omdat ze zich wilde bewijzen en hierdoor zelfvertrouwen heeft gekregen.

Een Turkse vrouw van 34 jaar, met twee kinderen, is op jonge leeftijd vanuit Turkije naar Nederland gekomen. Haar vader vond vrij snel werk, maar haar moeder is het nooit gelukt om een contract te krijgen en heeft altijd moeten knokken om te kunnen werken in Nederland. Om toch een baan te kunnen bemachtigen heeft zij cursussen gevolgd en is haar rijbewijs gaan halen, toch is het niet gelukt een vast contract te krijgen, wel is ze via het uitzendbureau gaan werken. Dit heeft een

diepe indruk achtergelaten bij de respondent. Over de invloed van haar moeder zegt ze:

“Ze pushte ons echt heel erg om niet te belanden waar zij is beland.”

Uit het interview met deze respondent blijkt dat ze enorm gedreven is om op een goede positie terecht te komen. Zij heeft altijd het gevoel gehad beter te kunnen dan de banen waar ze op dat moment werkzaam was. Ze is begonnen met een particuliere hostess opleiding van een jaar en is daarna gaan werken als secretaresse. Zij had sterk het gevoel dat ze meer in haar mars had en is een hbo studie gaan doen. Dit tot verdriet van haar ouders, die vonden het raar dat ze als meisje ging studeren, die eerdere opleiding moest volgens hen genoeg zijn om een man te kunnen vinden. Op de vraag waarom zij zelf wil werken antwoordt ze:

“Ik wil ergens komen. Ik heb heel hard gewerkt, ik heb tegen mijn ouders moeten vechten en tegen mijn omgeving om te bewijzen dat ik even goed ben als iedere persoon in deze maatschappij. Ik wil laten zien dat ik net zo goed ben. Ik wil een bepaald niveau van leven. Geld maakt het leven makkelijker en met werk bereik ik dat, maar ik word er ook gelukkiger door. Ik kan niet alleen voor kinderen zorgen, ik word daar niet gelukkig van. Ik moet ook andere dingen doen; met volwassenen omgaan, naar vrienden toe en culturele dingen.”
(Turkse 34 jaar, twee kinderen)

Deze respondent heeft ook altijd het gevoel gehad zich heel erg te moeten bewijzen tegenover collega's. Ze wil zich graag bewijzen voor zichzelf, maar ze geeft aan ook een groot verantwoordelijkheidsgevoel te hebben voor andere Turkse vrouwen. Zij zegt over haar eerdere werk als teamleider bij een bank het volgende:

“Als ik faal hebben die mannen altijd zoiets van Turkse vrouwen die zijn dom.”

In haar huidige baan vindt ze vooral de omgang met mensen en met vrouwen erg leuk, maar ze vindt het ook belangrijk om haar stem te laten horen. Een andere Turkse vrouw zonder kinderen is in Nederland geboren, haar ouders zijn in Turkije opgegroeid. Haar vader is in Nederland arbeidsongeschikt geraakt en werd volledig afgekeurd, haar moeder is altijd thuis geweest om op de kinderen te passen. Deze respondent heeft het vwo gedaan en is daarna gaan studeren in Utrecht. De studie die ze daar koos had ze heel bewust gekozen, omdat het vakgebied haar al op de middelbare school intrigeerde. Na deze studie is ze bij een gemeente gaan werken als beleidsmedewerker. Op de vraag waarom werk je, antwoordt ze het volgende:

“Zelfontwikkeling, laten zien wat je kan. Producten neerzetten van kijk dit heb ik gedaan, waardoor je dus wel trots op jezelf kunt zijn. Dat vind ik belangrijk en ook de contacten met mensen. Maar ook dat je leert hoe je met bepaalde dingen moet omgaan, hoe je je eigen grenzen verkent en ook die grenzen overschrijdt door bepaalde vaardigheden te ontwikkelen. Het geeft me voldoening en ik krijg betaald.”
(Turkse 25 jaar, geen kinderen)

Haar ouders hebben haar altijd geleerd dat ze op zichzelf moest vertrouwen, dit illustreert zij met een voorbeeld. Op de middelbare school is ze een keer blijven zitten. Haar ouders werden niet boos maar bleven rustig en vertrouwden erop dat het de volgende keer wel goed zou gaan. Het in jezelf geloven heeft ze al van je jongs af aan meegekregen.

De vrouwen die ik heb geïnterviewd geven allemaal een ander antwoord op de vraag waarom ze willen werken. Toch zijn er ook veel overeenkomsten terug te vinden. Zo geeft een aantal vrouwen aan dat ze werken omdat ze zich dan gewaardeerd voelen, zelfstandig zijn en zich kunnen ontplooiën of ontwikkelen, maar ook dat het werk hen zelfvertrouwen geeft. De antwoorden die de vrouwen geven hebben bijna allemaal te maken met het zelf verder komen in het leven, een hoger doel bereiken. Er is één vrouw die uiteindelijk ook gezegd heeft dat ze ook werkt, na eerst een aantal andere redenen te hebben genoemd, omdat ze er geld voor krijgt. Verder is dit argument om te werken niet ter sprake gekomen. Er is nauwelijks verschil tussen de antwoorden die Nederlandse en Turkse vrouwen hebben gegeven. Ook tussen de antwoorden van vrouwen met en zonder kinderen is geen duidelijk verschil waar te nemen.

5.3 Zorg

Nadat is gekeken naar de factoren die bepalend zijn bij de keuze om wel of niet aan het arbeidsproces deel te nemen, kijken we naar de meningen van de vrouwen over het opvoeden van kinderen. Drie van de acht Nederlandse en vier van de acht Turkse vrouwen hebben zelf kinderen, deze vrouwen komen in deze paragraaf aan het woord.

Een Nederlandse vrouw geeft aan dat ze niet echt een planning heeft gemaakt. Haar ouders waren al op zeer jonge leeftijd aan kinderen begonnen. Ze was zelf zesentwintig toen ze in verwachting raakte en zevenentwintig toen ze haar kindje kreeg. Ze wilde zelf graag kinderen, ze was afgestudeerd en had inmiddels twee jaar gewerkt. Zij zegt hierover:

“Ik heb heel lang getwijfeld of ik kinderen wilde. Heel lang. Mijn vriend stond daar wel achter, maar hij is niet zo’n grote prater, dus we hebben het daar niet echt heel erg over gehad. Hij is al 34 dus hij was er ook wel aan toe. Het duurde een half jaar voordat ik zwanger raakte dus je kunt het ook niet plannen. Ik heb nooit een planning gemaakt van op die en die leeftijd wil ik kinderen, wel als ik nu denk aan een tweede, die wil ik pas als ik een jaar of 33 ben.”

(Nederlandse 29 jaar, een kind)

Ze geeft aan dat haar eerste kindje niet echt gepland was, uit het citaat kan opgemaakt worden dat ze lang getwijfeld heeft, maar ze heeft in het interview aangegeven wel heel graag kinderen te willen. Haar kind was dus niet gepland, maar ze was er wel klaar voor, ze wilde het erg graag. Als ik haar vraag naar gezinsuitbreiding geeft ze aan dat haar zwangerschap heel zwaar is geweest en dat ze dat voorlopig niet meer wil. Ze wil eerst over haar eerdere zwangerschap heen komen voordat ze aan een tweede kind begint.

De volgende respondent heeft juist erg bewust gekozen voor een kind. Zij kwam op een punt in haar leven waarop ze op zoek ging naar een nieuwe uitdaging en vond deze in het krijgen van kinderen. Zij geeft aan dat ze op dat moment in haar functie niet meer kon groeien, maar het bij haar werkgever wel erg naar haar zin had en niet zo nodig naar de top hoeft.

“Je bent afgestudeerd en gaat werken en je hebt het goed naar je zin, je gaat het opbouwen en op een gegeven moment heb je een bepaald punt bereikt, ook in je thuissituatie, we woonden samen en ondertussen waren we getrouwd, dan ga je kijken van hoe wil je dan weer verder, wil ik weer een stap verder eigenlijk. En dan ga je over kinderen nadenken en dat was nu wel de tijd daarvoor.”

(Nederlandse 32 jaar, een kind)

Deze respondent heeft het krijgen van kinderen tot in de puntjes gepland, maar geeft ook aan dat toen ze jonger was ze eigenlijk helemaal niet bezig was met het krijgen van kinderen en er daarom ook niet echt over nadacht. Nadat ze afgestudeerd was wist ze pas zeker dat ze kinderen wilde krijgen, ze was toen 23 of 24 jaar. Haar partner wist al eerder zeker dat hij kinderen wilde, maar legde haar geen druk op.

Een respondent van 27 jaar, met inmiddels een kind van 16 maanden, geeft ook aan dat ze heel bewust heeft nagedacht over het krijgen van een kind, maar haar planning zag er anders uit dan die van de vorige respondent. Ze had eerst een hbo opleiding gedaan en besloot toen verder te gaan studeren aan de universiteit. In het derde jaar werd ze zwanger.

“We hebben daar heel bewust over nagedacht. We wilden haar gewoon het eerste jaar thuis houden en dat kon nu prima. De combinatie was gewoon heel goed te doen. Ik had zoiets van je neemt geen kind om haar daarna zo snel mogelijk naar de crèche te sturen. Nou heb je het natuurlijk niet altijd voor het zeggen, maar voor ons was dit ideaal.”

(Nederlandse 27 jaar, één kind)

De volgende respondent heeft een kind van 9. Ze geeft aan dat ze heel goed had nagedacht over de planning van het krijgen van kinderen. Voordat ze ging trouwen heeft ze tegen haar partner gezegd: ‘Ik wil wel trouwen, maar weet dat ik gewoon geen huisvrouw wil zijn’. Haar man stemde daar mee in. Zij besloot aan kinderen te beginnen voordat ze ging studeren. Zij was op dat moment nog niet zo lang in Nederland en heeft tegelijkertijd een cursus Nederlandse taal gevolgd. Nadat haar kind was geboren is ze een hbo opleiding gaan doen.

“Ja, we hebben dit kindje heel bewust gepland. Ik wilde heel graag een gezin, man en vrouw is natuurlijk wel leuk, maar het is natuurlijk niet compleet. Dus ik heb tegen mijn man gezegd ik wil of nu een kindje of over tien jaar. Ik ga niet eerst een carrière op bouwen en dan stoppen om een kind te krijgen, dat lijkt mij niet echt logisch. Als we nu een kindje krijgen zal dat zwaar zijn voor ons beiden, maar dat kan ik me wel veroorloven.”

(Turkse 30 jaar, één kind)

Niet iedereen plant het krijgen van kinderen op de manier van de vorige drie vrouwen. Een Turkse respondent geeft aan dat ze totaal niet over kinderen had nagedacht, maar dat ze wel altijd kinderen wilde. Haar kinderen waren beiden niet gepland. Zij en haar man hadden het eerder wel over kinderen gehad en besloten dat ze graag kinderen wilden, maar hadden de geboorte van het eerste kind liever een jaar uit willen stellen.

“Over de kinderen was niet echt nagedacht het was meer een beetje een ongelukje. Maar ik moet ook zeggen ik ben van de MAVO en toen heb ik MEAO gedaan en toen in een jaar mijn propedeuse gehaald op het HBO om door te stromen naar de universiteit. Dus ik was al veel ouder toen ik klaar was. Toen was ik 27 of 28.”

(Turkse 34 jaar, twee kinderen)

Het krijgen van kinderen heeft bij al deze vrouwen op een iets andere manier plaatsgevonden. Toch blijkt uit alle antwoorden dat ze wel van tevoren hebben nagedacht over het meest geschikte moment om kinderen te krijgen. Deze momenten kunnen grofweg ingedeeld worden in het krijgen van een kind voorafgaand aan de carrière en het krijgen van een kind nadat een carrière is opgebouwd. De antwoorden die de vrouwen geven op de vraag waarom zij voor kinderen hebben gekozen komen enigszins overeen, namelijk: ‘ik was er klaar

voor' en 'het voelde goed' en 'ik vind kinderen leuk'. De antwoorden die op deze vraag gegeven worden lijken niet zozeer rationeel, maar meer emotioneel gemotiveerd te zijn. Ook bij de antwoorden is geen onderscheid te maken tussen de antwoorden van de Nederlandse en Turkse vrouwen, met en of zonder kinderen.

5.3.1 Arbeid en zorg

Het is nog maar enige tijd geleden dat mannen en vrouwen alle taken traditioneel verdeelden. De socioloog Stolk noemde dit het model van 'harmonieuze ongelijkheid'. Hiermee doelde hij op de genderbepaalde complementariteit in de verdeling van taken tussen vrouwen en mannen (In: Keuzekamp et al. 2000). Het emancipatieproces van vrouwen heeft ertoe geleid dat de rollen, in veel gevallen, zijn veranderd. Het aantal tweeverdieners neemt toe, ook als er kinderen komen. De vrouwen die ik heb geïnterviewd zijn ook allemaal actief op de arbeidsmarkt, ook de vrouwen die inmiddels kinderen hebben gekregen. De meeste partners werken ook, op één na.

De Nederlandse vrouw, waar het citaat hieronder van afkomstig is, heeft met haar partner besloten allebei arbeidsuren in te leveren om voor hun kind te zorgen. Haar man werkt vier dagen per week en zij drie dagen. Zij zegt hierover het volgende:

"Ik werk parttime en mijn man ook. Wij delen de zorg. Waarbij ik wat meer als mijn man. Dat is altijd al vanaf het begin een bewuste keuze geweest. Ik wilde dit zelf en mijn man ook. Ik had zoiets van ik wil kinderen en het is niet zo dat ik dan 's avonds bij het eten alleen het vlees aansnijdt. Ik wil ook wel contact met die kinderen. Dus de mogelijkheid was er en hebben we gepakt."

(Nederlandse 32 jaar, een kind)

Deze vrouw is tevreden met de combinatie arbeid en zorg die zij en haar man hebben gemaakt. Zij geeft ook aan tevreden te zijn met deze verdeling en niets hieraan te willen veranderen.

Bij de volgende vrouw bevalt de combinatie werken en zorgen minder goed. Haar man werkt fulltime en zij is minder gaan werken. Zij begon met twee dagen en is daarna door haar werkgever min of meer 'gedwongen' om drie dagen te gaan werken. Haar baan was anders niet goed uitvoerbaar. Zij geeft zelf ook aan dat dit niet ideaal was. Hierop is besloten dat ze drie dagen ging werken.

"Hij werkt fulltime en ik werk drie dagen per week. Mijn dochter gaat maandag en dinsdag naar de crèche en vrijdag is mijn vriend een keer in de twee weken vrij, en op de andere vrijdag past mijn moeder op. De combinatie op dit moment vind ik zwaar. Vorig jaar heb ik twee dagen gewerkt in het eerste jaar. Dat ging allemaal goed. Kijk, als ik drie dagen moet werken betekent dat dat ik ook wel eens de zondag moet werken, of ook wel eens tussendoor, dingen moet nakijken lessen voorbereiden, dus je komt toch wel op vier dagen uit. En ik wil echt voldoende tijd aan haar spenderen en dat ja vind ik toch wel zwaar."

(Nederlandse 29 jaar, een kind)

Een andere Nederlandse vrouw geeft aan dat ze momenteel weinig werkt, zij is verpleegster en werkt geen vaste diensten. Haar man werkt fulltime, maar af en toe een dag thuis. Zij is op dit moment op zoek naar een functie waarbij zij haar studie sociologie kan gebruiken. Momenteel werkt zij in het ziekenhuis omdat ze tot nu toe geen geschikte vacature heeft kunnen vinden. Op het moment neemt zij voornamelijk de zorg van hun dochter op zich. Als ze een andere baan vindt wil ze het liefst drie dagen werken, maar vier dagen is bespreekbaar. Deze respondent en haar partner besloten om aan kinderen te beginnen op het moment dat zij met haar tweede studie bezig was, dit was gepland.

“Ik zat in het derde jaar toen werd ik zwanger van haar. Dat was eigenlijk hartstikke gunstig, want toen heb ik mijn laatste vakken af kunnen ronden en mijn afstuderen op kunnen starten en die had ik al opgestart, ik had al interviews gedaan en zo en toen werd zij geboren. Ik heb gewoon zwangerschapsverlof genomen, en daarna ben ik weer gaan werken in het ziekenhuis en heb mijn scriptie afgerond. Precies op tijd zeg maar, voordat zij ging kruipen heb ik de laatste hand gelegd aan mijn scriptie.(.....) En mijn man had ook zoiets van en je gaat die opleiding afkrijgen wat er ook gebeurt. Dat was ook gewoon de bedoeling, het was ook gewoon heel handig gepland.”

(Nederlandse 27 jaar, een kind)

Een Turkse vrouw heeft er ook voor gekozen om aan kinderen te beginnen op het moment dat zij nog aan het studeren was.

“Ik vind het eigenlijk vrij zonde dat vrouwen eerst gaan werken, studie afronden en dan tot een bepaalde hoogte komen en dan alles laten vallen, vijf of tien jaar niets doen, en dan weer beginnen. Dat lijkt me niet echt logisch, het kost je zoveel tijd en dan denk ik bij mijzelf, waarom heb je dan zo je best gedaan om je carrière op te bouwen om daarna alles te laten lopen.”

(Turkse 30 jaar, een kind)

Deze vrouw werkt 36 uur, maar heeft aangepaste werktijden, waardoor zij op drie dagen haar kind zelf van school kan halen. Op andere dagen nemen haar schoonouders haar de zorg van het kind uit handen. Zij geeft aan dat haar man haar erg steunt in haar beslissing om jong kinderen te krijgen en haar daarna de gelegenheid heeft gegeven een carrière op te bouwen.

Een andere Turkse vrouw, met twee kinderen, werkt samen met haar man fulltime. Zij geeft tijdens het interview aan dat ze graag minder zou willen werken en ze dat op dit moment met haar werkgever aan het regelen is. Haar man werkt in het bedrijfsleven en het is om die reden niet mogelijk dat hij minder gaat werken. Het bedrijf waar haar man werkzaam is wil niet meewerken aan het verminderen van zijn uren. Zij zegt hierover:

“Ik vind wel dat ik te weinig tijd met mijn kinderen kan doorbrengen. We hebben toch wel zware banen en je komt dan toch wel echt moe thuis. En dan moet er nog gekookt worden, ja je mist gewoon heel veel van de kinderen vind ik. Mijn man ervaart dit ook als een gemis.”

(Turkse 34 jaar, twee kinderen)

De volgende Turkse vrouw is in Nederland opgevoed, ze heeft haar man in Turkije ontmoet en besloten na enige jaren in Turkije gewoond te hebben zich samen in Nederland te vestigen. Haar man had zijn opleiding (geneeskunde) in Turkije afgerond en sprak de Nederlandse taal slecht. Zij hebben daarom besloten dat zij zou gaan werken en haar man zoveel mogelijk de opvoeding van hun kind op zich zou nemen.

“De combinatie van werk, moeder, gezin is niet makkelijk. Het vereist een enorme energie en discipline. Het is ook wel reuze uitdagend. Gelukkig doet mijn man thuis veel. Grote dingen doe ik, kleine dingen houdt hij bij. Koken wordt gedaan door degene die het op dat moment kan, gebeurt altijd ad hoc en meestal ook voor de volgende dag. Je hebt geen tijd met elkaar te ruziën wie wat moet doen, want it goes on! Het moet gewoon gebeuren. Niet zeuren maar doen is bij ons thuis het motto. Door onze strenge levenswijze is ons leventje wel ongezelliger en zeker niet meer romantisch zoals vroeger. Maar ja, je wordt ouder.”

(Turkse 30 jaar, een kind)

De Turkse vrouwen werken meer uren per week dan de Nederlandse vrouwen die ik heb geïnterviewd. Alle Nederlandse vrouwen werken parttime: twee vrouwen werken drie dagen, de derde vrouw werkt wisselende diensten. Bij de Turkse vrouwen daarentegen werken drie vrouwen fulltime en één vrouw werkt vier dagen. Dat is beduidend meer dan de Nederlandse vrouwen. Alle Turkse vrouwen geven dan ook aan dat de arbeid/zorg combinatie hen erg zwaar valt. Bij een Nederlandse vrouw die zelf drie dagen werkt, werkt haar man vier dagen. Zij geeft aan dat de combinatie haar goed bevalt en zou hier niets aan willen veranderen. De Nederlandse vrouw die drie dagen werkt, maar waarbij haar partner fulltime werkt, geeft wel aan dat ze het soms erg zwaar vindt en vaak niet genoeg tijd voor zichzelf heeft. Ook zegt zij dat die drie dagen werken vaak vier dagen worden, omdat ze nog lessen moet voorbereiden of toetsen moet nakijken. Bij de vrouw met wisselende diensten, werkt haar man fulltime en af en toe thuis, ook zij heeft momenteel weinig problemen met de arbeid/zorg combinatie. Zij zit wel in een situatie die mogelijk snel gaat veranderen, omdat ze op zoek is naar een meer geschikte functie. De vrouwen die vier dagen of meer werken geven allemaal aan dat de arbeid/zorg combinatie hen zwaar valt, de vrouwen die minder uren werken vinden dit mee vallen.

5.3.2 Gewenste situatie

Uit een onderzoek van het SCP blijkt dat er verschillen bestaan tussen welke arbeidstijden vrouwen wensen en wat ze uiteindelijk realiseren. Bij mannen is het verschil tussen de gewenste en de gerealiseerde taakverdeling vaak veel kleiner dan bij vrouwen. Grofweg twee á drie derde van de mannen heeft gerealiseerd wat zij ook wensten te realiseren. Bij de anderhalfverdieners, waarbij de man fulltime werkt en de vrouw 12 tot 32 uur, wenst 96% van de vrouwen een grote deeltijd baan en heeft dit ook gerealiseerd. Onder de half-om-half verdieners (beide partners werken ≤ 32 uur per week) zijn alle vrouwen tevreden met de feitelijke verdeling. Bij alle andere verdienertypen wijkt de door de vrouw gewenste arbeidstijd vaak af van de gerealiseerde arbeidstijd (Keuzekamp 2000). Uit de interviews kwam ditzelfde beeld naar voren. Deze vrouw en haar man werken samen fulltime en zij voeden twee kinderen op. In het onderstaande citaat schetst zij de gewenste situatie:

“Ik was 22 toen ik mijn partner leerde kennen. We hebben toen nooit echt over de toekomst nagedacht over de planning. Ik heb wel altijd kinderen gewild, maar het was voor mij... Ik was pas 22. Maar ik ging wel altijd uit van een 4/4 situatie. Dat ieder vier dagen werkte.”

(Turkse 34 jaar, twee kinderen)

De volgende Nederlandse vrouw werkt zelf drie dagen per week, haar man werkt fulltime, zij zegt over haar gewenste situatie:

“Nou ja het kan niet anders, daarom doen we het zo. Ik heb wel overwogen om twee dagen te gaan werken, maar voor het geld moet ik dit wel blijven doen voorlopig. Mijn partner is er niet de man naar om minder te gaan werken, nee. Ik zou zelf niet meer willen werken, zelf zou ik dat niet willen. Ik vind tijd aan mijn dochter besteden heel erg belangrijk. Als je vijf dagen wil werken per week, ja dat moet iedereen voor zichzelf zeggen, maar ik zou er niet aan beginnen dan. Mijn partner denkt ook wel mee in zorg, hij laat niet alles aan mij over. Wat dat betreft heb ik wel een goede man getroffen.”

(Nederlandse 29 jaar, een kind)

Verreweg de meeste vrouwen die ik heb geïnterviewd geven aan dat een 4/4 (beide vier dagen werkzaam) situatie het meest ideaal zou zijn. In de praktijk blijkt echter dat meestal de vrouw inlevert en de man fulltime werkzaam blijft. De meeste respondenten geven aan dat dit komt, doordat de werkgever niet mee werkt. Een Nederlandse vrouw geeft aan dat haar man er niet het type naar is om minder te werken. Slechts één Nederlandse vrouw heeft samen met haar partner een stap terug genomen in het aantal uren dat zij beide werkzaam waren. Toch geven de meeste vrouwen aan dat hun partner ook deelt in de zorgtaken en hier ook over meedenkt. De meeste vrouwen die een stap terug maakten in het aantal uren dat ze werkzaam waren, deden dit omdat ze meer tijd aan hun kinderen wilden besteden en de opvoeding zo min mogelijk aan derden wilden overlaten.

Keuzekamp (2000) geeft aan dat veel paren de taakverdeling half om half als meest ideaal zien. Dit type wordt echter zelden feitelijk gerealiseerd. De op twee na populairste vorm van verdienen is het anderhalfverdienerstype. Het dubbelverdienerstype (beide partners meer dan 32 uur werkzaam) is echter nauwelijks in trek (Keuzekamp 2000). Opvallend is dat alle vier de Turkse vrouwen met kinderen meer dan 32 uur per week werken. Dit zou te maken kunnen hebben met de invloed van cultureel kapitaal, dat ik in de volgende paragraaf aan de orde stel.

5.4 De theorie van Lipshitz

In deze paragraaf wil ik antwoord geven op mijn tweede onderzoeksvraag: Hoe komen de keuzes die deze vrouwen maken tot stand? Om antwoord te geven zal ik nog één keer kort terugblikken op de theorie van Lipshitz. Verder zal ik aan de hand van de antwoorden die gegeven zijn in de interviews, bepalen op welke manier deze vrouwen hun keuzes omtrent arbeid en zorg bepaald hebben.

In hoofdstuk 3 werd beschreven dat de keuzes die mensen in hun leven maken niet altijd rationele keuzes zijn, zoals de rationele keuzetheorie veronderstelt. Naast de theorie van de rationele keuze zijn andere theorieën noodzakelijk om inzicht te krijgen in het besluitvormingsproces om zo specifieke keuzemomenten beter te kunnen begrijpen. Het analytisch kader van Lipshitz (1994) kan helpen om de keuzes van, in dit geval, vrouwen beter te begrijpen. Lipshitz werkt vanuit het 'argument-driven-action' perspectief. Dit perspectief kan helpen om de argumenten van de vrouwen te evalueren tijdens de keuzes die gemaakt zijn omtrent arbeid en zorg. De theorie van Lipshitz bestaat uit drie verschillende besluitvormingsprocessen, deze zorgen er allemaal voor dat de keuzes op verschillende manieren tot stand komen.

Het eerste type besluitvormingsmodel is dat van de 'consequential choice' en houdt in dat er gekozen wordt uit verschillende alternatieven op grond van de verwachte consequenties. Het tweede type model is het zogenaamde 'matching', dit houdt in dat er een evaluatie van alternatieven plaatsvindt die bepaald wordt op basis van toepasselijkheid. Deze alternatieven kunnen toepasselijk zijn gezien de situatie of kunnen in overeenstemming zijn met sociale normen en persoonlijke waarden. Het derde en laatste type besluitvormingsmodel is het 're-assessment' model, dit houdt in dat er een herevaluatie van een bepaalde handeling plaatsvindt, waaraan men zich al eerder verbonden had: 'pre-commitment'. Besluiten kunnen worden geanalyseerd en beoordeeld volgens deze drie modellen van besluitvorming van Lipshitz (Turkenburg 95).

Aan de hand van de keuzes die de vrouwen hebben gemaakt op het terrein van arbeid, zorg en een combinatie van deze twee, zal worden gekeken op welke manier zij hun keuzes bepaald hebben met behulp van de drie besluitvormingsmodellen uit de theorie van Lipshitz.

Om een duidelijk beeld te geven van de antwoorden die de vrouwen gegeven hebben, heb ik ook deze in een matrix gezet. Zo vallen de overeenkomsten en verschillen tussen de Nederlandse en Turkse vrouwen eerder op.

	Turkse vrouwen		autochtone vrouwen	
	Met kinderen	Zonder kinderen	Met kinderen	Zonder kinderen
Reden om te participeren op de arbeidsmarkt	<ul style="list-style-type: none"> - mijzelf bewijzen - zelfstandigheid - <i>vraag niet gesteld</i> - zelfstandigheid 	<ul style="list-style-type: none"> - zelfontwikkeling - verder komen - zelfstandigheid - <i>antw. niet eenduidig</i> 	<ul style="list-style-type: none"> - zelfstandigheid/ zelfvertrouwen - andere impulsen - jezelf ontwikkelen/gelukkiger worden 	<ul style="list-style-type: none"> - waardering - investering - enthousiasme overbrengen - ontwikkeling - investering in opl.
Reden om te kiezen voor zorg	<ul style="list-style-type: none"> - bekroning op liefde - zonder kinderen gezin niet compleet - niet gepland, 'ongelukje' -vind kinderen leuk 	/	<ul style="list-style-type: none"> - wilde het graag - was er klaar voor - het voelde goed 	/
Hoe bevalt de combinatie?	<ul style="list-style-type: none"> - <i>vraag niet gesteld</i> - vaak moeilijk - te weinig tijd voor kinderen - niet makkelijk 	/	<ul style="list-style-type: none"> - door drukte, zwaar - gaat goed - <i>antw. niet eenduidig</i> 	/

figuur 5.2

Uit de matrix is af te lezen dat de redenen waarom de vrouwen ervoor kiezen om te werken nauwelijks van elkaar verschillen. Zowel Nederlandse, als Turkse vrouwen, met dan wel zonder kinderen, geven motieven aan die met elkaar in overeenstemming zijn. De motieven om te gaan werken zijn voornamelijk rationeel bepaald, alle vrouwen werken omdat het voordelen voor henzelf biedt. Zij geven aan dat ze zichzelf willen ontwikkelen, er zelf gelukkiger door worden, zelfstandig zijn etc. Al deze motieven zou je rationeel kunnen noemen. Ze zijn erop gericht het leven voor henzelf aangenamer te maken. Als we kijken naar de motieven om te besluiten kinderen te krijgen dan valt op dat de keuzes hier gebaseerd zijn op emotionele motieven, er is immers niet een direct voordeel voor de vrouwen zelf te behalen. De keuze wordt gemaakt op basis van redenen als: 'het voelde goed', 'ik ben er klaar voor' en 'als bekroning op de liefde'. Kijken we daarna naar de combinatie die de vrouwen gemaakt hebben door te kiezen voor kinderen en voor werk dan geven alle vrouwen die fulltime werken (≥ 32 werken) aan dat deze combinatie hen erg zwaar valt en dus voor henzelf niet gunstig uitpakt. Een Nederlandse vrouw, die meer werkt dan zij zelf wilde, geeft ook aan dat de combinatie haar zwaar valt. Alleen een Nederlandse vrouw die haar werktijden heeft kunnen aanpassen aan haar gewenste werktijden, geeft aan dat de combinatie naar haar zin gaat.

Ook het resultaat van de keuzes die gemaakt zijn zegt dus iets over de motieven die aan deze keuzes ten grondslag liggen. Het blijkt dat vrouwen de keuze om te gaan werken rationeel motiveren en de keuze om kinderen te krijgen op een emotionele manier. De combinatie van deze twee keuzes, die op een verschillende manier gemotiveerd zijn, blijkt moeilijk te combineren en voor de meeste vrouwen zelfs zwaar te zijn. De vraag die dan direct opkomt is: 'Waarom kiezen deze vrouwen ervoor de consequenties te dragen voor een keuze die zwaar uitvalt?' De theorie van de rationele keuze gaat dus niet in alle situaties op. Het kan zijn dat de theorie van Lipshitz meer duidelijkheid brengt.

De besluitvormingsmodellen die bij de theorie van Lipshitz horen kijken naar een patroon in de keuzes. De keuzes die op verschillende terreinen gemaakt worden kunnen dan ook niet los gezien worden van andere factoren die het leven van iemand bepalen. Alleen door het hele verhaal van een respondent te bekijken kan bepaald worden waarop de keuzes van de vrouwen gebaseerd zijn. Besluiten die genomen worden op het terrein van werk en gezin zijn gekoppeld. Keuzes die op het ene vlak worden gemaakt hangen af van de kansen, prikkels en beperkingen van het andere vlak. Ik zal de drie besluitvormingsmodellen langs lopen om te kijken welke het meest van toepassing is op de matrix die ik geschetst heb.

Het eerste type besluitvorming, 'consequential choice', suggereert dat mensen het meest optimale kiezen. Wanneer we kijken naar de combinatie van arbeid en zorg, dan kunnen we zeggen dat dit zeker niet het geval is. De vrouwen kiezen niet wat voor hen het meest optimaal is. Als we kijken naar het resultaat van hun keuze kan eerder gezegd worden dat ze het meest bevredigende resultaat kiezen, de keuze is dan niet optimaal (ze geven immers allemaal aan dat het opvoeden van kinderen en het tegelijkertijd werken hen erg zwaar valt), maar er is dan ook niet direct gerefereerd aan toekomstig resultaat. Het besluit om te kiezen voor kinderen is gerechtvaardigd, omdat ze aan een bepaalde standaard voldoet, de mogelijke consequenties hebben hier geen invloed op.

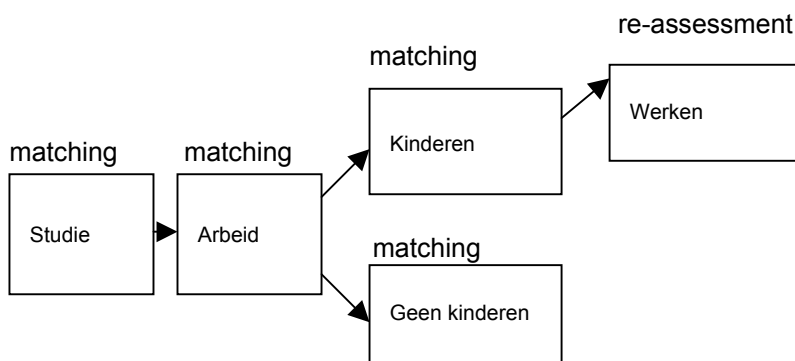
Bij het tweede type besluitvormingsmodel, 'matching', vindt een evaluatie van alternatieven plaats op basis van toepasselijkheid bij bestaande waarden en normen. Bij dit type model van besluitvorming wordt de meest bevredigende keuze gemaakt in plaats van de meest optimale keuze. Bij een optimale keuze hangt dit erg af van de waarde die de vrouwen hechten aan de consequenties van hun keuze, aan de hand hiervan kan de meest optimale keuze bepaald worden. Bij de keuze voor het krijgen van kinderen is het kiezen voor het niet krijgen van kinderen bijvoorbeeld minder optimaal, omdat zij kinderen zo leuk vinden en zij dit dan moeten missen. Het niet krijgen van kinderen is dan minder optimaal, omdat de gevolgen minder optimaal zijn, namelijk het moeten missen van iets waar zij veel waarde aan hechten.

Tijdens de interviews heb ik gevraagd aan de vrouwen waarom zij voor een bepaald niveau of opleiding kozen. Alle loopbanen van de vrouwen zien er min of meer hetzelfde uit, het patroon voor niveaus in opleidingen tot aan een baan liggen min of meer vast en lijken standaard. Ook dit is een vorm van 'matching', het afstemmen op standaard gedrag. De keuze voor een soort opleiding wordt door iedereen verschillend ingevuld en is minder standaard dan de niveaus waarvoor gekozen wordt. De verschillende opleidingsrichtingen werden door alle vrouwen op een niet rationele manier gekozen. De meeste vrouwen keken naar wat zij leuk vonden of waar zij goed in waren, of een combinatie van deze twee, en kozen aan de hand daarvan de richting van de opleiding. Dit zijn dus niet rationele keuzes en hebben meer weg van de manier van besluitvorming zoals 'matching' veronderstelt.

Bij het derde type, 're-assessment', is er sprake van een her-evaluatie. Dit type besluitvorming heb ik nauwelijks terug gezien in de antwoorden van de vrouwen. De enige beslissing die op dit type zou kunnen duiden is als vrouwen na het krijgen van kinderen voor de keuze komen te staan of zij weer gaan werken en zo ja, hoeveel uur. Bij de vrouwen die nog geen kinderen hebben en waarbij ik heb gevraagd naar hun gewenste toekomstsituatie met betrekking tot arbeid en zorg, stond voor alle vrouwen nu al vast dat zij blijven werken. Ook bij de vrouwen die inmiddels kinderen hebben gekregen is dit nooit een discussie geweest of is het zelfs in overweging genomen. Het aantal uren dat de vrouw gaat werken na het krijgen van kinderen staat nog niet vast en wordt ook niet met zekerheid bevestigd.

Het is duidelijk dat daar nog wel over beslist moet gaan worden en dan vaak in overleg met de partner, het hangt ook van zijn beslissing af. Dat vaststaat dat de vrouwen na het krijgen van kinderen weer gaan werken zou gezien kunnen worden als een vorm van re-assessment. De vrouwen die inmiddels al kinderen hebben gekregen zijn hier een duidelijk voorbeeld van. Ook bij hen heeft de discussie nooit plaatsgevonden over het werken van de vrouw nadat zij kinderen heeft gekregen. Achteraf blijken de meeste vrouwen de combinatie zwaar te vinden en geven de vrouwen die fulltime werken aan dat zij liever (gewenste situatie) minder uren zouden gaan werken. De vrouwen verbinden zich dus al aan het besluit om te gaan werken, voordat zij voor de definitieve keuze komen te staan. Deze keuze pakt dan ook niet altijd naar wens uit.

De meeste vrouwen gebruiken bij keuzes over arbeid en zorg het tweede type besluitvormingsmodel, namelijk 'matching'. Deze vrouwen kiezen dus eerder voor een alternatief dat voor hen bevredigend is, dan een alternatief dat het meest optimaal uitpakt. Uitzondering hierop is het kiezen voor een baan, deze keuze baseren zij op rationele overwegingen. Bij de keuze om wel of geen kinderen te krijgen blijkt dat de vrouwen zich laten leiden door emotionele motieven, hierbij vormt de theorie van Lipshitz een goede aanvulling bij het bepalen van de strategie die de vrouwen hanteren om tot een keuze te komen. Bij de keuze voor het krijgen van kinderen maken de vrouwen gebruik van 'matching'. Het schema hieronder laat zien van welk besluitvormingsmodel de vrouwen gebruik maakten om hun keuze destijds te bepalen.

model 5.1

Dit model geeft een overzicht van hoe de vrouwen die ik heb geïnterviewd gemiddeld genomen hun keuzes hebben bepaald. Er is in dit model geen onderscheid tussen Turkse en autochtone vrouwen gemaakt, omdat er geen duidelijk verschil aan te tonen is op basis van de antwoorden die deze vrouwen gegeven hebben. De keuzes hangen van allerlei gebeurtenissen en factoren af en zullen voor ieder persoon op andere gronden worden gemaakt. Deze drie besluitvormingsmodellen zijn niet bedoeld om een patroon te ontwikkelen of te generaliseren, maar kunnen wel inzicht geven in motieven om een keuze te bepalen. Voor ieder individu en voor iedere situatie kunnen er argumenten zijn om iets anders te kiezen dan dat de vrouwen in dit onderzoek hebben gedaan.

5.5 Invloed cultureel kapitaal

In de vorige paragrafen heb ik aangegeven op grond van welke motieven vrouwen hun keuzes bepalen. Uit de matrix kan opgemaakt worden dat er in de motieven om te gaan werken of om kinderen te krijgen, weinig verschil is tussen Turkse en Nederlandse vrouwen.

In hoofdstuk 3 werd een betekenis gegeven aan de term cultureel kapitaal. Ik gaf aan dat ik mij met betrekking tot de definitie van cultureel kapitaal aansluit bij Lareau. Hij geeft aan dat de verschillende niveaus (klassen) in de maatschappij het beste met hun kind voor hebben en willen dat het kind succesvol is op school. Met het niveau van de ouders verschillen echter ook de vaardigheden en hulpmiddelen (resources) waarover zij beschikken om het kind ook daadwerkelijk te laten slagen. Onder cultureel kapitaal kan, met andere woorden, worden verstaan: 'de waarden die het kind vanuit het ouderlijk gezin worden bijgebracht voor wat betreft prestaties op school en het belang van een arbeidspositie' (Dagevos et al. 1992). In deze paragraaf probeer ik een antwoord te vinden op de vraag:

Heeft cultureel kapitaal invloed op keuzes?

In de jaren 80 heeft Chodorow een onderzoek gedaan naar de traditionele seksespecifieke arbeidsdeling. De centrale stelling in haar boek, *The reproduction of mothering*, is dat de (seks-)identiteit van mensen gevormd wordt door internalisatie, zowel van object-relaties als van normen en waarden. Het eerste betreft vroege ontwikkelingsprocessen in een relatie tot personen, die leiden tot vroeggevoerde identiteit. Het tweede betreft meer expliciete socialisatieprocessen en ontwikkelt zich op een niet vrijblijvende manier (Niphuis-Nell 1992). In haar boek geeft ze aan dat uit haar onderzoek is gebleken dat uit de kinderlijke beleving van het bemoederd worden fundamentele verwachtingen voortkomen van vrouwen als moeders. De aard van de vroege relatie die het kind tot de moeder heeft, is van grote betekenis voor het zelfgevoel, voor latere objectrelaties, voor de gevoelens ten aanzien van de moeder en van vrouwen in het algemeen.

Het is niet verrassend dat ouders invloed hebben op de kinderen die zij grootbrengen, maar er is nog geen onderzoek gedaan naar de invloed van ouders op hun kinderen zodra zij zelf voor de keuze staan om hun gezin vorm te gaan geven en meer mogelijkheden om keuzes te bepalen. Bij het verzamelen van gegevens over de invloed van de ouders op de respondenten bleek dat de Turkse vrouwen aangaven enorm beïnvloed te zijn door hun ouders. In de interviews kwam dit vaak al naar voren voordat ik ernaar gevraagd had en werd dit verschijnsel ook veel nadrukkelijker genoemd, dan dat de Nederlandse vrouwen dit aan het licht brachten.

Hieronder geef ik een overzicht van de antwoorden die door de vrouwen gegeven werden als gevraagd werd naar de invloed van de ouders op hun eigen keuzes.

Een Turkse vrouw is als jong meisje naar Nederland gekomen. Haar vader is als fabrieksarbeider gaan werken en kreeg al vrij snel een vast contract. Haar moeder zocht ook werk, maar slaagde hierin niet. Zij heeft veel wisselende banen gehad zonder vaste aanstelling. Om meer aan potentiële werkgevers tegemoet te komen besloot zij cursussen te volgen (waaronder Nederlandse taal) en haar rijbewijs te gaan halen. Volgens de respondent heeft zij haar plaats in de maatschappij echt moeten bevechten en iedere keer probeerde ze hierin een stapje verder te gaan. Haar moeder deed dit voornamelijk om zelfstandig te worden, een eigen inkomen te hebben. Uiteindelijk heeft ook dit niet tot een gewenst resultaat geleid. Ze mocht uiteindelijk via een uitzendbureau werken, maar heeft nooit een vast contract gekregen. De respondent zegt naar aanleiding van dit verhaal:

“Ze pushte ons echt om niet te belanden waar zij is beland, die drive hebben wij daardoor ook.”

(Turkse 34 jaar, twee kinderen)

Uit deze zin alleen al blijkt de enorme gedrevenheid die haar moeder had om te zorgen dat haar dochter beter in het leven zou staan dan zij en meer zou kunnen bereiken.

Een andere Turkse vrouw is pas op latere leeftijd naar Nederland gekomen, ook zij heeft de druk ervaren die haar ouders haar oplegden om te moeten presteren. De respondent geeft aan dat ze eigenlijk meer door haar moeder is opgevoed dan door haar vader. Beide ouders werkten fulltime en de respondent is voornamelijk grootgebracht door een oppas. Ze vond het erg leuk om een oppas te hebben, omdat daaruit de status bleek die haar ouders in Turkije hadden. Haar ouders hadden allebei een universitaire graad en ook zij moest dit halen, anders zou het goede aanzien van de familie verloren gaan. Zij zegt hierover:

“Ik ben wel opgevoed met het moeten presteren, ik kom echt uit een middenklasse familie zeg maar, die waren altijd bezig om nog verder op de maatschappelijke ladder te groeien. En zij hadden heel veel te verliezen op het moment dat zij prestaties niet waar kunnen maken. (.....) Er was geen sprake van dat ik niet zou werken. Je hebt niet al die tijd op school gezeten om geen goede baan te krijgen.”

(Turkse 38 jaar, samenwonend)

Ook uit het verhaal van een andere Turkse vrouw blijkt dat haar ouders haar stimuleerden om door te studeren. Deze vrouw heeft haar studie in Turkije afgebroken om met een in Nederland wonende Turk te trouwen. Zij heeft besloten gelijk aan kinderen te beginnen en tijdens haar zwangerschap Nederlands te leren. Nadat zij bevallen was sprak zij de Nederlandse taal goed genoeg om te gaan studeren en is een heao opleiding in de avonduren gaan doen. Tegelijkertijd is ze gaan werken om de taal en cultuur goed in de vingers te krijgen.

“Mijn moeder stimuleerde de kinderen, zij hadden zelf de mogelijkheid niet. Mijn ouders waren allebei wees. Mijn ouders zeiden altijd: ‘je mag alles worden als je maar de beste bent.’”

(Turkse 30 jaar, een kind)

Inmiddels heeft zij een vast contract bij de overheid en is ze een postdoctorale studie gaan doen. Haar uiteindelijke doel is om een geregistreerd accountant te worden.

De ouders van een alleenstaande Turkse vrouw zijn naar Nederland gekomen omdat zij vonden dat de economische situatie hier beter was. In eerste instantie wilden ze tijdelijk in Nederland verblijven, zij zouden naar Turkije teruggaan als zij genoeg geld hadden verdiend om mee terug te nemen. Nederland viel in economisch opzicht tegen, haar ouders hadden niet het geld verdiend dat ze gehoopt hadden te verdienen. In eerste instantie hadden de ouders hun kinderen meegenomen en ze heeft dan ook in Nederland de kleuterschool gevolgd. De lagere school heeft ze in Turkije gevolgd. Daarna heeft ze haar ouders een spiegel voorgehouden en verteld dat het heen en weer reizen tussen Turkije en Nederland niet goed was voor haar ontwikkeling. In Nederland deed ze haar best niet op school, omdat ze verwachtte terug te gaan naar Turkije, de Nederlandse taal sprak ze daarom niet zo heel goed. Uiteindelijk hebben haar ouders besloten in Nederland te blijven. In de tijd dat ze in Turkije op school zat werd ze opgevoed door haar opa en oma, die vertelden haar het volgende verhaal:

“Ze hebben ons altijd gestimuleerd, want mijn moeder bijvoorbeeld wilde heel graag studeren en zij mocht niet. Zij woonde in een klein dorp en het grappige is, dat vind ik nog steeds grappig, het mocht niet van mijn oma. Mijn opa wilde wel, maar mijn oma had zoiets van straks gaan onze burens roddelen, wat moet ik tegen de buurvrouwen zeggen. Toen heeft mijn opa gezegd van oké, dan maar niet. Op een gegeven moment kregen ze in het dorp ook een middelbare school, als mijn moeder naar een middelbare school was gegaan, had mijn moeder in een kostschool of zo gemoeten of ergens anders. En mijn oom had zoiets van ja dan gaat ze ergens anders op een kostschool zitten en daar heb ik geen zin in dan gaan ze roddelen. En later kregen ze middelbare school in het dorp en toen gingen ook meisjes naar middelbare school en al die moeders trots. Van nou mijn dochter die gaat verder. Toen zei mijn oma van dan sturen we haar zusje (moeders zusje) wel naar die middelbare school en toen had mijn opa zoiets van ja maar, de oudste zus mocht niet dus dan mag zij ook niet. Ze wilden niet tussen de kinderen discrimineren. En als mijn moeders zus echt had gewild dan had ze het wel gedaan denk ik. Maar zij was ook niet echt voor studeren denk ik. En op die manier hebben ze allebei niet gestudeerd. Want mijn moeder wilde heel graag lerares worden. Achteraf heb ik ook zoiets van als zij had gestudeerd dan had ze het wel ver geschopt dat wel. Het grappige is mijn oma leeft nog steeds en die stimuleert ons, de kinderen, wel gigantisch om te studeren. Ze zegt dat is mijn grootste fout in mijn leven geweest dat ik mijn dochters niet heb laten studeren, naar middelbare school heb gestuurd.”

(Turkse 32 jaar, alleenstaand)

De Nederlandse vrouwen zijn veel milder over de invloed van hun ouders op de keuzes die zij zelf gemaakt hebben met betrekking tot arbeid en zorg. Zij geven vaak aan dat het meer vanzelfsprekend is dat je doorleert en dit afstelt op het niveau van de middelbare school. Zij gaan meer uit van hun eigen kunnen en de ambitie die ze zelf koesteren. De invloed van de ouders wordt dan ook maar zelden genoemd. Bijna alle vrouwen benadrukken dat de keuzes die zij in de loop van de tijd gemaakt hebben toch vooral hun eigen keuzes zijn geweest.

Een Nederlandse vrouw, waarbij de vader fulltime werkzaam was en haar moeder huisvrouw, geeft aan dat:

“Er is ons altijd duidelijk gemaakt van je moet een hoop dingen als kind toch ook zelf doen, dat is wel de keus geweest van je stelt voor jezelf een bepaald doel en daar ga je dan voor. Mijn vader heeft ook HTS kunnen halen door 's avonds te werken dus ik moet dat ook minimaal kunnen.”

(Nederlandse 32 jaar, een kind)

Een andere Nederlandse vrouw zegt hierover:

“Mijn vader was ook goed in Nederlands en dat heeft denk ik wel mee gespeeld dat ik Nederlands ben gaan studeren. Het is ook wel gewoon mijn eigen keuze, ik vind literatuur erg leuk. Het komt natuurlijk ook wel uit je opvoeding voort, er waren altijd drie kranten in huis. Er was altijd allerlei lectuur, altijd wel iets te lezen.”

(Nederlandse 29 jaar, een kind)

De volgende vrouw geeft aan dat haar ouders haar niet echt stimuleerden om goed te presteren, maar dat ze meer als 'coach' optraden. Als ze de mening van haar ouders vroeg of advies nodig had gaven ze dat altijd, maar ze probeerden niet te sturen.

“Mijn ouders zeiden altijd wat je kan, moet je doen. Ze hebben me geholpen met keuzes maken, maar waren daar altijd heel vrijblijvend in.”

(Nederlandse 26 jaar, geen kinderen)

Tijdens het afnemen van de interviews viel op dat de Turkse vrouwen in een gezin zijn opgegroeid waar de ouders niet of nauwelijks geschoold waren en vanuit die positie hetzelfde niveau als de Nederlandse vrouwen hebben bereikt. De ontwikkeling van de Nederlandse vrouw heeft in Nederland relatief gezien lang op zich laten wachten. Langzaam hebben de traditionele rolpatronen zich in de Nederlandse samenleving gewijzigd. Deze verandering in opleidingsniveau en het gedrag op de arbeidsmarkt ontwikkelt zich bij de Turkse vrouwen in dit onderzoek veel sneller.

Om de verschillen in opleiding en arbeidsparticipatie van de ouders en de invloed van cultureel kapitaal (zoals deze ervaren werd door de vrouwen) overzichtelijk weer te geven, heb ik ook deze kenmerken in een matrix gezet.

		Turkse vrouwen		autochtone vrouwen	
		Met kinderen	Zonder kinderen	Met kinderen	Zonder kinderen
Opl. ouders	Vader	- geen - Opleiding in Turkije vergelijkbaar met mbo - geen - geen	- geen - geen - geen - wo	- hbo - hbo - hbo	- geen - hbo - hbo - wo - hbo
	Moeder	- geen - geen - geen - geen	- geen - geen - geen - wo	- hbo - hbo - hbo	- geen - geen - geen - wo - geen
Werk ouders	Vader	- fabriek - <i>niet gevraagd</i> , hij is wel werkzaam - processor bij multinational (fabriek) - niet werkzaam	-niet werkzaam, WAO - fabriek - fabriek - eigen bedrijf	- adviseur in computerbranche - rijksambtenaar - <i>vraag niet gesteld</i>	- <i>vraag niet gesteld</i> - Personeels-administratie - Directeur dochter-onderneming - Transportadviseur - Hoofdinspecteur
	Moeder	- zwart werk, later via het uitzend-bureau - huisvrouw - huisvrouw - huisvrouw	- huisvrouw - lopende band- en schoonmaakwerk - huisvrouw - scheikundige	- begon als medisch analiste, later huisvrouw. - Kapster - huisvrouw	- <i>vraag niet gesteld</i> -huisvrouw/vrijwilligerswerk - verkoopster - begon als binnen-huisarchitect, later huisvrouw - huisvrouw
Invloed cultureel kapitaal*		++ ++ ++ ++	+ ++ + ++	+ + +/-	+ + - - +/-

* Een ++ betekent dat de respondent vindt dat ze enorm is beïnvloed door haar ouders. Een + betekent dat de respondent vindt dat ze beïnvloed is door haar ouders. Een – betekent dat ze zelf het idee heeft niet beïnvloed te zijn door haar ouders.

figuur 5.3

Uit matrix 5.3 komt naar voren dat de Turkse vrouwen een hele andere achtergrond hebben dan de autochtone vrouwen. De Turkse vrouwen beschrijven de situatie van hun ouders (op één na) als niet zo rooskleurig. De vaders en moeders van deze vrouwen moesten vooral enorm hard werken om vaak slecht betaalde banen te krijgen. De vrouwen die ik heb geïnterviewd moesten van ver komen om een hbo of universitaire studie af te ronden. Toch hebben ze dit gedaan en zij zijn allemaal werkzaam en hebben een goede baan. De ouders van deze Turkse vrouwen zijn ongeveer in de jaren 70 en begin jaren 80 geëmigreerd. In de Nederlandse industrie was in die tijd een tekort aan banen en Nederland kon de arbeidskrachten uit andere landen goed gebruiken. Het ging in die tijd vooral om mannelijke migranten uit Turkije en Marokko (Hooghiemstra et al. 1999). Als de migranten besloten in Nederland te blijven werd het gezin weer herenigd. De kinderen van deze migranten trouwden vaak met een partner uit het land van herkomst en zo migreerden Turkse vrouwen en mannen naar Nederland om zich op latere leeftijd bij een echtgenoot of echtgenote te voegen.

De Turkse vrouwen zijn veel explicieter in hun mening over de invloed van hun ouders op hun gedrag en brengen dit met meer nadruk naar voren dan dat de Nederlandse vrouwen dit doen.

Bij de Nederlandse vrouwen wordt de schoolloopbaan en de daaraan gekoppelde arbeidsparticipatie als vanzelfsprekend beschouwd, Turkse vrouwen daarentegen hebben hun positie in de Nederlandse samenleving moeten bevechten. De Turkse vrouwen hebben vaak middels een omweg hun hbo of universitaire studie af kunnen ronden. Een Turkse vrouw is op het hbo begonnen en heeft uiteindelijk een universitaire studie afgerond. In totaal hebben vijf van de acht geïnterviewde vrouwen hun opleidingen via een "omweg" af kunnen ronden. Bij de Nederlandse vrouwen was de weg naar hun uiteindelijke opleiding een meer rechte lijn. Een aantal heeft eerst de havo en het hbo gedaan om uiteindelijk de universiteit af te ronden, maar dit is dan ook gelijk de langste weg om een opleiding te voltooien. De meesten hebben met een havo opleiding een hbo opleiding afgerond en met een vwo opleiding, universiteit gedaan. Aan de gedrevenheid van de Turkse vrouwen in het bereiken van een bepaalde positie (meestal via een omweg) moet een reden ten grondslag liggen. Opvallend was het verschil in de druk en prestatiegerichtheid van hun ouders die ervaren werd door de Turkse vrouwen. Het is dus aannemelijk dat het cultureel kapitaal er de oorzaak van is dat deze vrouwen een hoge opleiding hebben genoten en een goede baan hebben bemachtigd.

Uit matrix 5.3 is duidelijk af te lezen dat er een verschil is in de achtergrond van Turkse en Nederlandse ouders. Turkse vrouwen geven aan dat zij ontzettend gestimuleerd werden door hun ouders, het leven dat de vrouwen leiden is dan ook anders dan het patroon dat hun ouders gevolgd hebben. Nederlandse vrouwen geven aan dat zij gewoon het 'normale' patroon volgen en daarom na de havo of het vwo gaan studeren, hun keuzes wijken zeer weinig af van de keuzes die hun ouders hebben gemaakt.

5.6 Samenvatting en conclusie

In dit hoofdstuk werden de resultaten van het onderzoek weergegeven. Ten eerste heb ik daartoe de achtergrondkenmerken van de onderzoeksgroep uitgebreid beschreven. Daarna heb ik een matrix opgesteld om op overzichtelijke wijze de motivatie van de vrouwen te bekijken op de verschillende terreinen. In de matrix worden de respondenten in een onderzoekscategorie ingedeeld, Turks of Nederlands en met dan wel zonder kinderen. Verder wordt gekeken naar de motivatie die zij hadden bij de keuze voor arbeid, zorg of een combinatie van deze twee. Alle vrouwen gaven een rationele motivatie aan waarop hun keuze om te werken gebaseerd is. Deze antwoorden waren allemaal gericht op het zelfstandig

zijn en het ontwikkelen van henzelf. De argumenten om te kiezen voor zorg laten een hele andere motivatie zien, namelijk: 'het voelde goed', 'ik ben er klaar voor' en 'bekroning op de liefde'. Als we dan kijken naar de vrouwen met kinderen hoe de combinatie arbeid en zorg hen uiteindelijk is bevallen, dan blijkt dat op één na, alle vrouwen het als zwaar ervaren. Hieruit blijkt dan ook dat de keuze voor kinderen geen rationele kan zijn, dan zouden de vrouwen een keuze hebben gemaakt die voor hen optimaal zou uitpakken. In dit geval hadden deze vrouwen er dan voor gekozen om te blijven werken en niet te kiezen voor kinderen, of gekozen voor kinderen, maar dan had de vrouw of de man moeten stoppen met werken. In deze matrix valt op dat de keuze voor arbeid een rationele keuze is, maar het besluit om te kiezen voor zorg is op emotionele motieven gebaseerd. De rationele keuze theorie gaat in dat geval dan ook niet meer op. Daarna heb ik aan de hand van de theorie van Lipshitz uitgelegd welke manier van besluitvorming de vrouwen die ik heb geïnterviewd gebruik hebben gemaakt. Lipshitz onderscheidt in zijn theorie drie typen besluitvormingsmodellen: 'consequential choice', 'matching' en 're-assessment'. Het blijkt dat de vrouwen bij de keuze voor arbeid en de zorg voor kinderen, hun besluiten voornamelijk volgens het model van matching vormgeven. Dit houdt in dat er een evaluatie van de alternatieven plaatsvindt in termen van toepasselijkheid gezien de situatie of in termen of in overeenstemming met sociale normen en persoonlijke waarden.

Alleen de keuze om na het krijgen van kinderen hun werk te hervatten blijkt bij alle vrouwen vast te staan. De vrouwen die op dit moment nog geen kinderen hadden of zwanger waren gaven allemaal aan dat het vaststaat dat zij na het krijgen van kinderen weer aan het werk gaan. Waar de vrouwen nog geen antwoord op konden geven was de vraag naar het aantal uren waarin het werk weer opgepakt zou worden. Het gewenste aantal dat werd aangegeven lag tussen de 24 en 32 uur, waarbij de partner ook 32 uur zou gaan werken. In de praktijk bleek één Nederlandse vrouw deze situatie ook echt te kunnen realiseren, bij de overige zes vrouwen met kinderen bleek de gewenste situatie niet te realiseren. Bij deze vrouwen is de keuze om te blijven werken als er kinderen zouden komen een voorbeeld van 're-assessment', het besluit staat al vast.

Tijdens de interviews heb ik ook gevraagd naar de invloed die de ouders hebben op de beslissingen die zij nemen. Het blijkt dat de invloed van de ouders wel degelijk bewust wordt ervaren door de respondenten, daarom besloot ik ook dit kenmerk op te nemen in de matrix. Het verschil tussen de Turkse en Nederlandse vrouwen is nu opmerkelijk. Het blijkt dat de Turkse vrouwen veel meer gestimuleerd worden door de ouders om het ver te schoppen in het leven. De ouders van deze Turkse vrouwen hebben (op een paar na) een achterstand op de ouders van de Nederlandse vrouwen qua opleidingsniveau, werk en inkomen. De vaders van de Nederlandse vrouwen zijn over het algemeen hoger opgeleid dan de vaders van de Turkse vrouwen of hebben zich in hun werk door middel van cursussen en avondopleidingen weten op te werken. De moeders van deze vrouwen zijn over het algemeen minder hoog opgeleid dan de moeders van de Nederlandse vrouwen en waren in de tijd dat de kinderen werden geboren voornamelijk huisvrouw, maar hebben zich nadat de kinderen naar de middelbare school gingen weer op de arbeidsmarkt begeven. Een aantal Turkse ouders daarentegen was op relatief jonge leeftijd naar Nederland gekomen om economische redenen. De meeste van deze ouders beschikten niet of nauwelijks over diploma's. In Nederland moesten zij laaggeschoolde banen aannemen en verdienden weinig. De vrouwen moesten in een paar gevallen zelfs noodgedwongen meewerken in een fabriek of zwart werk aannemen. Een aantal vrouwen die ik heb geïnterviewd had op de basis- en middelbare school een achterstand en hebben via een omweg een hbo of wo diploma weten te behalen. Deze vrouwen hebben een relatief lang traject op scholen afgelegd en waren dan

ook ouder dan de Nederlandse vrouwen met hetzelfde diploma. De motivatie van deze vrouwen om een hbo- of wo diploma te behalen moet dan ook ontzettend groot zijn geweest. Ik heb gekeken wat de invloed van de ouders was, en misschien nog steeds is, voor deze vrouwen om te presteren. Uit de matrix blijkt dat Turkse vrouwen veel vaker (met nadruk) aangeven dat zij de stimulans van hun ouders hebben ervaren. De Nederlandse vrouwen zijn over de invloed van hun ouders veel milder, bij hen staat de schoolloopbaan meer vast. De invloed van cultureel kapitaal is veel groter bij de Turkse vrouwen dan bij de Nederlandse vrouwen. De Turkse vrouwen hebben dan ook (vaak) via een omweg een hoge positie weten te bereiken en geven deze dan ook niet zomaar op als er kinderen komen. Nederlandse vrouwen zien de waarde van hun opleiding minder en zijn veel meer bereid bij het krijgen van kinderen arbeidsuren in te leveren.

Hoofdstuk 6 Conclusies en aanbevelingen

In dit hoofdstuk wil ik de informatie uit de eerste vijf hoofdstukken samenvattend weergeven aan de hand van de onderzoeksvragen die ik in hoofdstuk één gesteld heb. De probleemstelling van dit onderzoek wil ik als leidraad gebruiken om dit hoofdstuk verder in te delen. Deze scriptie wordt afgesloten met aanbevelingen voor onderzoek die aan het onderwerp verwant zijn.

6.1 Samenvatting en conclusies

In hoofdstuk 2 heb ik een overzicht gegeven van kenmerken van allochtone, voornamelijk Turkse, en autochtone vrouwen. De Turkse vrouwen die in Nederland woonachtig zijn hebben de volgende kenmerken. De Turkse vrouwen voeren relatief weinig als alleenstaande een huishouden ten opzichte van Nederlandse vrouwen. Een meerderheid van de Turkse jonge vrouwen (tot 25 jaar) woont nog bij de ouders. Van deze vrouwen heeft 27% één of meerdere kinderen. Van de groep vrouwen tussen de 25-34 jaar woont een zeer klein gedeelte alleen of ongehuwd samen. Negen van de tien vrouwen in deze groep zijn getrouwd. 86% van de vrouwen heeft al een of meerdere kinderen gekregen. De Nederlandse vrouwen in de leeftijdscategorie van 15-24 jaar wonen over het algemeen alleen of nog thuis. Onder de autochtone vrouwen in deze leeftijdsgroep is het zeer uitzonderlijk als zij al een kind hebben gekregen in deze leeftijdsgroep. Ongeveer tweederde woont thuis en eenderde woont zelfstandig. Tussen de 25-34 jaar wonen de meesten samen (gehuwd dan wel ongehuwd), een ander groot deel woont zelfstandig. De meeste autochtone vrouwen in deze groep hebben nog geen kinderen gekregen. Als we deze gegevens naast elkaar leggen lopen Nederlandse vrouwen achter bij hun gezinsvorming op Turkse vrouwen (Hooghiemstra 1999). Deze beschrijving van de situatie waarin veel Turkse en Nederlandse vrouwen zich bevinden maakt geen onderscheid in opleidingsniveau. Mijn interesse werd gewekt doordat het SCP schreef dat hoe hoger opgeleid vrouwen zijn, hoe later zij beginnen met kinderen en hoe langer zij door blijven werken. In deze scriptie wilde ik in eerste instantie onderzoeken hoe groot de verschillen werkelijk zijn tussen hoogopgeleide Turkse en Nederlandse vrouwen, daarom luidde mijn eerste onderzoeksvraag:

Hoe combineren Turkse en autochtone vrouwen arbeid en zorgtaken?

Uit hoofdstuk 2 bleek dat vrouwen over het algemeen meer zijn gaan deelnemen aan de arbeidsmarkt en hierop ook langer actief blijven. Voor beide groepen geldt dat een van de belangrijkste factoren voor het al dan niet deelnemen aan de arbeidsmarkt de zorg voor kinderen is. Tegenwoordig gaan veel vrouwen snel aan het werk nadat zij kinderen hebben gekregen. Vooral hoogopgeleide vrouwen stellen het krijgen van kinderen uit. De gemiddelde leeftijd waarop vrouwen kinderen krijgen is gestegen tot 29 jaar en voor hoogopgeleide vrouwen ligt deze leeftijd nog hoger. Turkse vrouwen krijgen over het algemeen op een jongere leeftijd hun eerste kind dan autochtone vrouwen. Een ander verschil tussen Nederlandse en Turkse vrouwen is het opleidingsniveau. Turkse vrouwen zijn over het algemeen beduidend lager opgeleid dan Nederlandse vrouwen. Inmiddels stijgt hun opleidingsniveau sneller dan die van autochtone vrouwen. Als deze vrouwen hetzelfde patroon zouden volgen als autochtone vrouwen zal ook bij hen het tijdstip waarop zij hun eerste kind krijgen later worden en zal de arbeidsparticipatie stijgen. Vrouwen combineren, na het krijgen van een of meer kinderen, zorgtaken veel vaker met een baan dan mannen. Veel vrouwen geven ook aan dat zij graag in deeltijd willen werken nadat zij kinderen hebben gekregen. Zelfs vrouwen die geen kinderen hebben geven aan graag in deeltijd te willen werken.

Mijn tweede onderzoeksvraag is daarom:

Hoe komen deze keuzes tot stand?

In hoofdstuk 3 is gezocht naar bouwstenen voor het theoretisch kader van dit onderzoek, dat geschikt moet zijn om empirische bevindingen over keuzes van hoogopgeleide vrouwen te interpreteren en te verklaren. Ik heb ervoor gekozen om de rationele keuzetheorie als uitgangspunt te gebruiken om uiteindelijk mijn tweede onderzoeksvraag te kunnen beantwoorden. Deze theorie schenkt geen aandacht aan overtuiging of emoties als motivatie voor een bepaalde keuze, vandaar dat ik het noodzakelijk vond deze theorie aan te vullen met de argument-driven-action theorie van Lipshitz. Deze theorie gaat uit van drie verschillende besluitvormingsmodellen en gaat in op punten waar de rationele keuzetheorie tekort schiet. Het eerste model, 'consequential choice', gaat uit van een rationele manier van besluitvorming. Het tweede model, 'matching', gaat uit van begrensde rationaliteit en bevrediging. Bij begrensde rationaliteit wordt ervan uitgegaan dat mensen niet altijd het meest optimale kiezen, maar hetgeen het meest bevredigend is. Het derde model is het 're-assessment' model. Hierbij vindt een her-evaluatie plaats van een handeling waaraan men zich eerder al verbonden had. Deze handeling kan gebaseerd zijn op besluiten uit het verleden.

In hoofdstuk 5 werden de resultaten van het onderzoek weergegeven. In dit hoofdstuk heb ik een matrix laten zien die de motivatie van de vrouwen op de verschillende terreinen weergeeft. In deze matrix worden de respondenten in een onderzoekscategorie ingedeeld. Alle vrouwen gaven een rationele motivatie aan waarop hun keuze om te werken gebaseerd is. De argumenten om te kiezen voor zorg laten een emotionele motivatie zien. Kijken we naar de vrouwen met kinderen om te zien hoe de combinatie arbeid en zorg uiteindelijk is bevallen dan blijkt dat, op een na, alle vrouwen het als zwaar ervaren. Hieruit blijkt dan ook dat de keuze voor kinderen geen rationele kan zijn, dan zouden de vrouwen een keuze hebben gemaakt die voor hen optimaal zou uitpakken. In dit geval hadden deze vrouwen er dan voor gekozen om te blijven werken en niet te kiezen voor kinderen, of gekozen voor kinderen, maar dan had de vrouw of de man moeten stoppen met werken. In deze matrix valt op dat de keuze voor arbeid een rationele keuze is, maar de keuze om te kiezen voor zorg een keuze is die op emotionele motieven is gebaseerd. De rationele keuze theorie gaat in dat geval dan ook niet meer op. Daarna heb ik aan de hand van de theorie van Lipshitz uitgelegd van welke manier van besluitvorming de vrouwen die ik heb geïnterviewd, gebruik hebben gemaakt. Het blijkt dat de vrouwen bij de keuze voor arbeid en de zorg voor kinderen, hun besluiten voornamelijk volgens het model van 'matching' vormgeven. Dit houdt in dat er een evaluatie van alternatieven plaatsvindt in termen van toepasselijkheid gezien de situatie of in termen of in overeenstemming met sociale normen en persoonlijke waarden.

Alleen de keuze om na het krijgen van kinderen hun werk te hervatten blijkt bij alle vrouwen vast te staan. De vrouwen die op dit moment nog geen kinderen hadden of zwanger waren gaven allemaal aan dat het vaststaat dat zij na het krijgen van kinderen weer aan het werk gaan. Waar de vrouwen nog geen antwoord op konden geven was het aantal uren waarin het werk weer opgepakt zou gaan worden. Het gewenste aantal dat werd aangegeven lag zo tussen de 24 en 32 uur, waarbij de partner ook 32 uur zou gaan werken. In de praktijk bleek één Nederlandse vrouw deze situatie ook echt te kunnen realiseren, bij de overige zes vrouwen met kinderen bleek de gewenste situatie niet te realiseren. Bij deze vrouwen is de keuze om te blijven werken als er kinderen zouden komen een voorbeeld van 're-assessment', het besluit staat al vast.

De opvattingen van Turkse hoogopgeleide vrouwen lijken nauwelijks te verschillen van die van vergelijkbare autochtone vrouwen. Na hun studie willen zij een fulltime baan en carrière maken in de Nederlandse samenleving. Er is echter wel een verschil op te merken in gedrevenheid. Het viel mij tijdens de interviews op dat de Turkse vrouwen veel ambitieuzer lijken dan de Nederlandse vrouwen. Met mijn laatste onderzoeksvraag wilde ik de invloed van de ouders bekijken op de prestaties van de vrouwen. Mijn laatste onderzoeksvraag luidde daarom:

Heeft cultureel kapitaal invloed op keuzes?

De term cultureel kapitaal houdt de waarden in die het kind vanuit het ouderlijk gezin worden bijgebracht voor wat betreft prestaties op school en het belang van een arbeidspositie.

In de interviews heb ik gevraagd naar de invloed van de ouders op de beslissingen die de vrouwen maken. Het blijkt dat de invloed van de ouders bewust wordt ervaren door de respondenten. Het blijkt dat de Turkse vrouwen veel meer gestimuleerd worden door hun ouders om het ver te schoppen in het leven. De ouders van deze Turkse vrouwen hebben (op een paar na) een achterstand op de ouders van de Nederlandse vrouwen qua opleidingsniveau, werk en inkomen. De vaders van de Nederlandse vrouwen zijn hoger opgeleid of hebben zich in hun werk door middel van cursussen en avondopleidingen weten op te werken. De moeders van deze vrouwen zijn minder hoog opgeleid en waren in de tijd dat de kinderen werden geboren voornamelijk huisvrouw, maar hebben zich nadat de kinderen naar de middelbare school gingen weer op de arbeidsmarkt begeven. Een aantal Turkse ouders daarentegen was op relatief jonge leeftijd naar Nederland gekomen om economische redenen. De meeste van deze ouders beschikten niet of nauwelijks over diploma's. In Nederland moesten zij laaggeschoolde banen aannemen en verdienden weinig. De vrouwen moesten in een paar gevallen zelfs noodgedwongen meewerken in een fabriek of zwart werk aannemen. Een aantal vrouwen die ik heb geïnterviewd had op de basis- en middelbare school een achterstand en heeft via een omweg een hbo of wo diploma weten te behalen. Deze vrouwen hebben een relatief lang traject op scholen afgelegd en waren dan ook ouder dan de Nederlandse vrouwen die over dezelfde kwalificaties beschikken. De motivatie van deze vrouwen om een hbo of wo-diploma te behalen moet dan ook ontzettend groot zijn geweest. Ik heb gekeken wat de invloed van de ouders was, en misschien nog steeds is, voor deze vrouwen om te presteren. De Nederlandse vrouwen zijn over de invloed van hun ouders veel milder, bij hen staat de schoolloopbaan meer vast. De invloed van cultureel kapitaal is dan ook veel groter bij de Turkse vrouwen dan bij de Nederlandse vrouwen. De Turkse vrouwen hebben dan ook (vaak) via een omweg een hoge positie weten te bereiken en geven deze dan ook niet zomaar op als er kinderen komen. Nederlandse vrouwen zien de waarde van hun opleiding minder en zijn veel meer bereid bij het krijgen van kinderen arbeidsuren in te leveren.

In de volgende paragraaf doe ik aanbevelingen naar vervolgonderzoek. Deze aanbevelingen liggen in de lijn van dit onderzoek.

6.2 Aanbevelingen

Tot slot van deze scriptie wil ik een aantal aanbevelingen doen voor vervolgonderzoek. Tijdens het onderzoek is mij een aantal dingen opgevallen dat niet direct met mijn onderzoek te maken had, maar die wel interessant zijn om in de toekomst onderzoek naar te doen.

Ten eerste viel het mij tijdens het kwalitatieve onderzoek op dat de Turkse vrouwen met kinderen gemiddeld meer uren werkzaam zijn dan Nederlandse vrouwen met kinderen. Alle Turkse vrouwen met kinderen gaven als eerste reden aan dat het moeilijk is om minder uren te gaan werken en als tweede dat nadat zij deze positie bereikt hebben, ze het moeilijk vinden om deze positie op te geven. Het kan natuurlijk zo zijn dat het toeval is en het alleen op deze vier Turkse vrouwen met kinderen van toepassing is. Het kan ook zo zijn dat Turkse hoogopgeleide vrouwen continu druk ervaren en hierdoor zichzelf willen bewijzen. Een positie waar je hard voor hebt moeten werken opgeven is dan zeer moeilijk. Nederlandse vrouwen met kinderen kiezen ervoor om na het krijgen van kinderen minder te gaan werken en vinden het logisch dat dit mogelijk gemaakt wordt door hun werkgever. Is urenvermindering niet mogelijk dan overwegen zij zelfs van baan te veranderen. Turkse vrouwen zijn veel minder stellig en ondernemen minder stappen die mogelijk hun positie in gevaar kunnen brengen. Vervolgonderzoek zou kunnen uitwijzen welke factoren deze drang om hun positie te verdedigen bij Turkse vrouwen veroorzaken.

Een tweede aanbeveling betreft de motieven waarop de vrouwen hun keuzes baseren. De keuzes van deze vrouwen om te gaan werken zijn op hele andere motieven gebaseerd dan het krijgen van kinderen. Ik ben tijdens dit onderzoek geïnteresseerd geraakt in het verschil tussen rationele en emotionele keuzes. Het kan zijn dat dit verschil veroorzaakt wordt door biologische factoren die mogelijk een rol spelen bij de keuze om kinderen te krijgen, toch kan het ook zijn dat keuzes meer gebaseerd zijn op het algemene patroon dan men in eerste instantie zou denken. Veel mensen vervallen na het kiezen van een bepaald niveau op de middelbare school in het hetzelfde keuzepatroon en slechts een enkeling wijkt hier van af. Bij het kiezen voor kinderen geven de vrouwen niet echt bevredigende motieven aan die ten grondslag liggen aan deze keuzes, misschien dat zij ook hierin het patroon volgen dat de 'gemiddelde' Nederlander volgt. Nader onderzoek zou kunnen uitwijzen wat de invloed van maatschappelijke druk is op levensbepalende keuzes.

Literatuur

- Babbie, E. R. (2001). *The practice of social research, 9th edition*. Belmont, CA (etc.): Wadsworth/Thomas learning.
- Beets, G. en E. Dourleijn (2001). *Vrouwen steeds ouder bij geboorte eerste kind. Onderwijs verklaart helft uitstelgedrag*. www.nidi.nl
- Bourdieu, P. (1989). *Opstellen over smaak, habitus en het veldbegrip*. Zutphen: Van Genneep bv
- Bouw, C., A. Merens, K. Roukens, L. Sterckx (2003). *Een ander succes. De keuzes van Marokkaanse meisjes*. Amsterdam: SISWO/ Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Braster, J.F.A. (2000). *De kern van casestudy's*. Assen: Van Gorcum.
- Breedveld, K. (2000). *Van arbeids- naar combinatie-ethos. Maatschappelijke ontwikkelingen op het snijvlak van economie en cultuur*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Chodorow, N. (1980). *Waarom vrouwen moederen. Psycho-analyse en de maatschappelijke verschillen tussen vrouwen en mannen*. Amsterdam: Feministische Uitgeverij Sara.
- Crul, M. (2000). *De sleutel tot succes. Over hulp, keuzes en kansen in de schoolloopbanen van Turkse en Marokkaanse jongeren van de tweede generatie*. Amsterdam: Het Spinhuis.
- Dagevos, J., Veenman, J. (1992). *Succesvolle allochtonen*. Rotterdam: Instituut voor Sociologisch-Economisch Onderzoek.
- Dijkstra, S., J. van der Zwaard, L. Bolt, G. Timmerman (2003). *Kiezen voor ouderschap. Overwegingen en redeneringen van vrouwen en mannen over het krijgen van kinderen*. Den Haag: Dijkstra Onderzoek en Advies.
- Gerson, K. (1985). *Hard Choices. How women decide about work, career and motherhood*. London: University of California Press, Ltd.
- Gijsberts, M. A. Merens (red.) (2004). *Emancipatie in estafette. De positie van vrouwen uit etnische minderheden*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau en Instituut voor Sociologisch-Economisch Onderzoek.
- Glaser, B.G. & A.L. Strauss (1976). *De ontwikkeling van gefundeerde theorie*. Alphen aan den Rijn/ Brussel: Samsom Uitgeverij.
- Groeneveld, S. & Y. Weijers-Martens (2003). *Minderheden in beeld. De SPVA-02*. Rotterdam: Instituut voor Sociologisch-Economisch Onderzoek.
- Hooghiemstra, B.T.J. en J.G.F. Merens (1999). *Variatie in participatie. Achtergronden van arbeidsdeelname van allochtone en autochtone vrouwen*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.

- Jong, M. J. de (1997). *Grootmeesters van de sociologie*. Amsterdam: Boom.
- Keuzenkamp, S. en E. Hooghiemstra (red.). (2000). *De kunst van het combineren. Taakverdeling onder partners*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Komter, A. (1990). *Omstreden gelijkheid, de macht van de vanzelfsprekendheid in huwelijksrelaties*. Amsterdam: SUA.
- Laan Bouma-Doff, W. van der & S. Groeneveld (2004). Vrouwen uit etnische minderheden: een demografisch profiel. In: Gijsberts, M & A. Merens (red.). *Emancipatie in estafette. De positie van vrouwen uit etnische minderheden*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau en Instituut voor Sociologisch-Economisch Onderzoek.
- Lareau, A. (1989). *Home advantage*. Philadelphia: The Falmer Press.
- Maagdenberg, V. van den & M. Scholten (2004). Onderwijs en Taalbeheersing. In: Maagdenberg, V. van der (red.). *Jaarrapport Integratie 2004*. Rotterdam: Instituut voor Sociologisch-Economisch Onderzoek.
- Maassen van den Brink, H., Wim Groot (1999). *De Sociaal-Economische Emancipatie Index. Een voorstudie voor een monitor onderzoek naar de sociaal-economische positie van vrouwen en mannen in Nederland*. Den Haag: Ministerie van Sociale zaken en Werkgelegenheid.
- Miles, M.B. en A.M. Huberman (1994). *Qualitative data analysis. A sourcebook for new methods*. Thousand Oaks: Sage.
- Ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid (2003). *Inventarisatie van het kabinetsbeleid voor allochtone vrouwen in Nederland*. Onderwijs, arbeidsmarkt en economische zelfstandigheid en seksuele zelfbeschikking. Den Haag: Ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid/ Directie Coördinatie Emancipatiebeleid.
- Niphuis-Nell, M. (1992). *De emancipatie van meisjes en jonge vrouwen*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Onstenk, A. (2000). *Verkenning arbeid en zorg in multicultureel perspectief*. Amsterdam: Instituut voor Publiek en Politiek.
- Portegijs, W., A. Boelens, S. Keuzekamp (2002). *Emancipatiemonitor 2002*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau en Centraal Bureau voor de Statistiek.
- Scott, J. (2000). *Rational Choice Theory*. Uit: G. Browning, A. Halcli, F. Webster. *Understanding Contemporary Society: Theories of the Present*. United Kingdom: Sage Publications.
- Turkenburg, M. (1995). *Een baan en een kind, aspiraties en strategieën van laag opgeleide vrouwen*. Tilburg: University press.
- Turner, B.S. (2000). *Contemporary Social Theory*. University of Regina: Department of Sociology and Social Studies.

Geraadpleegde websites:

www.cbs.nl
www.dujob.nl
www.nidi.nl
www.nrc.nl
www.szw.nl

Bijlage

Itemlijst interviewvragen:

Achtergrondkenmerken:

- Leeftijd
- Opleiding
- geboorteland
- Waar bent u opgevoed?

Jeugdsituatie:

- Hoe bent u opgevoed (beide ouders?)
- taakverdeling (doorvragen: wat deed uw vader en wat deed uw moeder, voor hoeveel uren?)
- Had u broers en/of zussen?
- Wat was uw positie in het gezin?

Werk ouders:

- Hebben de ouders opleidingen gevolgd (zo ja: wat en op welk niveau hebben beide ouders een opleiding gevolgd)?
- Wat deden uw ouders voor werk?

Als moeder werkte tijdens jeugd.

- Waarom denkt u dat uw moeder was gaan werken?
- Hoe vond u het dat uw moeder werkte, ervaring hiermee?

Als moeder niet werkte tijdens jeugd.

- Waarom werkte uw moeder niet tijdens uw jeugd?
- Had ze een baan willen hebben?
- Wat vond u ervan dat uw moeder niet werkte?

Huidige situatie:

- Heeft u kinderen? (Zo ja: hoeveel, leeftijden)

Met kinderen

- Waarom wilde u kinderen?
- Wanneer wist u het zeker?
- Heeft u weleens overwogen om kinderloos te blijven? (waarom, wanneer)
- Wat is voor u de ideale gezinsomvang?
- Geldt dat ook voor uw partner?
- Wanneer kreeg u uw eerste kind? Was dit bewust gepland?

Partner

- Heeft u een partner?
- Waarom wel/niet?
- Woont u samen?
- Werkt uw partner, hoeveel uur?

Heeft nu geen partner

- Heeft u in het verleden wel een partner gehad?

Bij ja,

- Wanneer was dat?
- Was u getrouwd in die tijd?
- Hoe lang heeft de relatie geduurd?
- In hoeverre denkt u dat deze verbroken relatie uw leven heeft beïnvloed?

Bij nee,

- Is het er nooit van gekomen? – reden?
- Dat u nog geen partner heeft/ gevonden heeft dit uw leven beïnvloed?
- In welk opzicht?

Heeft wel partner.

- In hoeverre is het leren kennen van uw partner van invloed geweest?
- Wat de toekomst betreft?
- Uw plannen voor baan/werk?

- Plannen voor uw opleiding?

Werk

Werkende vrouwen

- Waar bent u werkzaam/functie?
- Waarom deze functie (vooral bij laag niveau)?
- Hoeveel uur bent u in totaal werkzaam?
- Heeft u altijd gewerkt?
- Bent u van plan te blijven werken?
- Wanneer bent u met werken begonnen (probeer situatie te begrijpen, zat ze nog op school was ze afgestudeerd?)
- Heeft u wel eens overwogen te stoppen met werken (waarom, wanneer, waarom niet gedaan).

Werkende vrouw met kinderen.

- Vindt u het leuk om te werken? – waarom?
- Wat minder leuk?
- Wat is de belangrijkste reden om te werken?
- Als die weg zou vallen zou u dan toch blijven werken?
- Is uw aandeel in het inkomen noodzakelijk.
- Hoeveel uur werkte u voor uw zwangerschap?
- Hoeveel na het verlof?
- Waarom bent u uw uren aan gaan passen? – of niet?
- Bent u tevreden over uw keuzes m.b.t. arbeid/ zorg voor kinderen in die periode?
- Denkt u dat het beter had gekund?
- Werd u gesteund, door wie? En hoe?

Vrouwen die gestopt zijn met werken na de geboorte van het eerste kind (ook voor tweede kind) zelfde vragen:

- Wanneer bent u gestopt?
- Waarom bent u gestopt?

Vrouwen die werken met en/of zonder kinderen.

- Heeft u weleens overwogen te stoppen met werken?
- Wanneer was dat?
- Waarom?
- Waarom heeft u dat toen niet gedaan?

Vrouwen die ooit gestopt zijn met werken

- Waarom heeft u ervoor gekozen te stoppen met werken?
- Vond u dit achteraf gezien de juiste keuze?
- (Werd het 'probleem' hiermee opgelost?)

Niet-werkende vrouwen met en/of zonder kinderen

- Waarom werkt u niet?
- Heeft u in het verleden gewerkt?
- Waarom nu niet of waarom werkt u niet?
- Ooit overwogen om weer te gaan werken?
- Wat zouden de voordelen zijn, wat de nadelen?

Wensen

Wilde u vroeger trouwen en kinderen krijgen?

- Waarom wel/ niet?
- Wilde u gaan/blijven werken?
- Waarom wel/niet?

Wilde u zowel een baan als kinderen?

- Dacht u er toen ook over na hoe u dit zou doen?
- Had u het idee dat uw plannen op beide terreinen te vereniging/ combineren waren?

Wanneer wist u voor het eerst wat u graag wilde worden of doen later?

- Wat waren uw idealen in die tijd?

Toekomst

Heeft u weleens het gevoel iets te hebben gemist in uw leven?

Wat?

- Op welke momenten miste u dit gevoel extra?
 - Als u het allemaal over mocht doen, hoe zou u het dan gedaan hebben?
 - Welke punten zou u veranderen?
-